

SLOVENSKÁ REČ

časopis Jazyko-
vedného ústavu
Ludovíta Štúra
Slovenskej akadémie
vied pre výskum
a kultúru sloven-
ského jazyka

HLAVNÝ REDAKTOR

prof. PhDr. Eugen Jóna, CSc.

VÝKONNÝ REDAKTOR

PhDr. Ladislav Dvonč, CSc.

REDAKČNÁ RADA

doc. PhDr. Ferdinand Buffa, CSc., PhDr. La-
dislav Dvonč, CSc., doc. PhDr. Ján Holý,
CSc., PhDr. Gejza Horák, CSc., PhDr. Mária
Ivanová-Šalingová, CSc., prof. PhDr.
Eugen Jóna, CSc., doc. PhDr. Rudolf Kraj-
čovič, CSc., doc. PhDr. Jozef Mistrík,
DrSc., PhDr. Jozef Mlacek, doc. PhDr. Pavel
Ondrus, CSc., PhDr. Štefan Peciar, CSc.,
prof. PhDr. Jozef Ružička, DrSc., člen ko-
rešpondent SAV

REDAKCIA

Bratislava, Klemensova 27

OBSAH

J. Horecký, Niektoré predpoklady rozvoja slo- venskej jazykovedy	3
J. Ružička, Vývin odborného štýlu spisovnej slovenčiny v 20. storočí	7
M. Marsinová, O kvantite slovesa <i>lumpáčiť</i>	17
F. Kočiš, O významoch slovesa <i>zaškoliť</i>	19
A. Habovštiak, O výskume slovníka a fra- zeológie slovenských nárečí	23
M. Ivanová-Šalingová, Nové úspechy slo- venskej rozhlasovej hry (P. Karvaš, Absolútny zákaz čiže balada o poslušnosti)	29

DISKUSIA

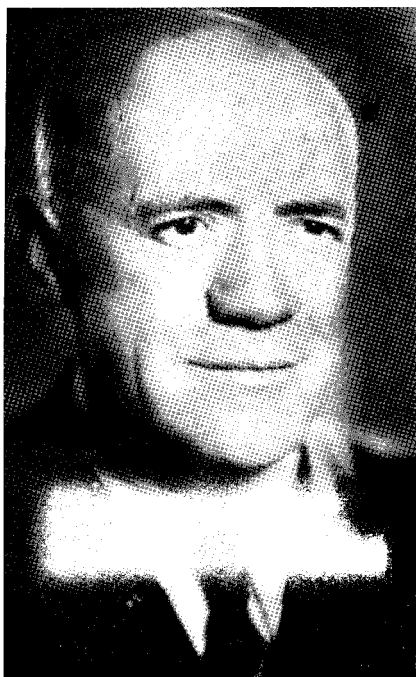
L. Dvonč, Ešte raz o skloňovaní slova <i>zrebe</i>	39
--	----

SPRÁVY A POSUDKY

Prof. Ján Horecký päťdesiatročný. L. Dvonč	46
Pri sedemdesiatke Antona A. Baníka. M. Mar- sinová	48
Ján Mihál (1891–1969). E. Jóna	50
Súpis prác Jána Mihála za roky 1932–1969. L. Dvonč	51
Za profesorom Štefanom Tóvikom (1909–1969). E. Jóna	57
Jozef Koreň (1889–1969). E. Jóna	58
Správa o V. ročníku letného seminára slovenské- ho jazyka a kultúry – Studia Academica Slo- vacae. J. Bartoš	59

ROZLIČNOSTI

<i>Fantazijný</i> . M. Ivanová-Šalingová	61
<i>Izoterma</i> , 2. p. mn. č. <i>izoterm</i> , či <i>izoteriem</i> ? Š. Peciar	61
<i>Requiem a rekviem</i> . M. Marsinová	63
<i>Bungalow</i> – <i>bungalov</i> . L. Dvonč	64

JÁN MIHAL
(1891—1969)

S
R

ča
a
sl
RO

S
J

SLOVENSKÁ REČ

*časopis pre výskum
a kultúru
slovenského jazyka*

ROČNÍK 35, 1970

SLOVENSKÁ AKADEMIA VIED
JAZYKOVEDNÝ ÚSTAV LUDOVÍTA ŠTÚRA

VYDAVATELSTVO
SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED BRATISLAVA

Ján Horecký

NIEKTORÉ PREDPOKLADY ROZVOJA SLOVENSKEJ JAZYKOVEDY

O úlohách a perspektívach slovenskej jazykovedy sa uvažuje obyčajne v istých prelomových obdobiach. Preto pokladám za prirodzené venovať pozornosť nadhodeným otázkam najmä dnes, keď uzavierame päťdesiatročné obdobie jazykovedného bádania na Slovensku a keď – poučení týmto síce nie dlhým, ale pre vývin našej jazykovedy mimoriadne dôležitým obdobím – uvažujeme o ďalších perspektívach.

Za prirodzené pokladám aj to, keď sa zdôrazňuje, že slovakistika sa dá najlepšie, najdôkladnejšie a najzákladnejšie pestovať práve na Slovensku, kde je predmet výskumu ustavične prítomný vo všetkých svojich podobách a funkciách. Niekedy sa, pravda, pripomína, že cudzí pohľad, nezaťažený domácou tradíciou a vlastným jazykovým povedomím, môže niektoré javy hodnotiť objektívnejšie. To je síce pravda a známe sú aj vedecky dobre fundované opisy jazykov z pera cudzích bádateľov, ale na druhej strane je tu aj riziko nepochopenia niektorých javov. Nijaký domáci slovakista by napr. nemohol rozkladať zakončenie slov typu vysvedčenie na koncovku *-e* a vloženú morfému *-i-* (teda *vysvedčen-i-e*) len preto, aby sa takéto slová mohli priradiť k typu srdce. Vidíme tu koncovku *-ie* a jej monolitnosť môžeme doložiť stredoslovenskými typmi *skála*, *prúfa*, kde sa v dôsledku rytmického zákona koncovka *-ie*, resp. *-ia* mení na *-a*. Sám fakt, že sa o slovenčinu zaujímajú aj bádatelia v iných krajinách, je, pravdaže, veľmi radostný. A za jednu z úloh našej slovakistiky treba pokladať úsilie budovať kontakty so všetkými zahraničnými slovakistami a hľadať možnosti na ďalšie rozširovanie ich radov.

Predmet výskumu slovakistiky je stále ten istý: slovenský jazyk. Mení sa však šírka záberu pri výskume, závisiaca predovšetkým od personálneho a inštitucionálneho vybavenia slovakistiky, a mení sa aj metóda výskumu, závisiaca opäť do veľkej miery od personálneho a inštitucionálneho vybavenia.

V opise slovenského jazyka sa používali, resp. používajú všetky metódy jazykovedného bádania, a to v ich prirodzenom slede: od zbierania a faktografického opisu materiálu, ako ho poznáme najmä z predchádzajúcich období krátkych dejín slovakistiky a ako sa prejavuje aj v niektorých starších prácach, prechádzame k opisu štruktúry zvukovej i gramatickej stavby a v ďalšom štádiu sa budeme musieť orientovať na opis dynamickej štruktúry jednotlivých rovin slovenčiny. Pritom je zrejmé, že tento prechod nebude vo všetkých rovinách rovnako rýchly a azda ani nie rovnako úspešný, pretože na jednotlivých rovinách nie sú zatiaľ k dispozícii dost podrobné faktografické opisy. Napr. pri štúdiu slovnej zásoby nemáme ešte ani základné predpoklady pre opis jej statickej, tým menej dynamickej štruktúry: chýbajú nám (podobne ako často aj vo svetovej jazykovede) základné štúdie o lexikologickej problematike. Na tie by sa mali orientovať lexikografi po skončení základnej lexikografickej práce, resp. ešte výhodnejšie súbežne s ňou.

Tieto okolnosti už súvisia so šírkou záberu. Napr. slovná zásoba dnešnej slovenčiny je spracovaná dosť široko, ale ešte nie vždy tak dôkladne, ako by to bolo z dnešných hľadísk treba. Gramatická stavba, najmä morfológia, je spracovaná tak široko ako v máloktorom slovanskom jazyku, no ani to ešte nemôže znamenať, že nie sú potrebné ďalšie monografické výskumy. Slovenské nárečia dostávajú prvé široké súborné spracovanie v Atlase slovenského jazyka, ale ešte vždy ostáva dosť miesta pre monografické spracovanie jednotlivých nárečí alebo skupín nárečí. Historický slovník ostáva pre najbližšiu budúcnosť prvoradou úlohou. Aj iné oblasti vývinu slovenčiny ešte treba usilovne skúmať. Málo pozornosti venujeme etymologickému výskumu. Výskum fonetických problémov sa tiež sľubne rozbieha.

Nie je cieľom tejto úvahy vymenovať všetky úlohy a oblasti, ktoré treba skúmať v najbližšej i vzdialenej budúcnosti. Prehľady dosiahnutých výsledkov boli uverejnené v Slovenskej reči a z týchto prehľadov vidieť aj to, čo ešte treba urobiť.

Treba znova zdrazniť, že plnenie týchto úloh a záverov závisí od inštitucionálneho vybavenia. Nie je mysliteľné, aby sa na spracovanie slovnej zásoby podujal dnes jeden vedecký pracovník, ako kedysi A. Bernolák. To isté platí aj pre ostatné oblasti. Aj keď je individuálna bádateľská práca nevyhnutná, predsa treba aj pri nej, najmä ak je založená na širšom materiáli, mať k dispozícii účelne vybudované zbierky materiálu. O tieto zbierky sa musia starať primerane kvalifikovaní odborní pracovníci a je samozrejmé, že tieto zbierky, archívy musia byť aj vhodne uložené. Vo fonetike sú nevyhnutne potrebné rozličné stroje a prístroje, ktoré tiež musia byť vhodne uložené a opatrené.

V tejto oblasti sa nemôžeme z obdobia posledných päťdesiatich rokov pochváliť nejakými úspechmi. Buduje sa Ústav fonetiky a štrukturálnej lingvistiky na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského, ale jeho prístrojové vybavenie je ešte nedostatočné a priestorové umiestnenie priamo katastrofálne. Jazykovedný ústav síce zozbieral za dvadsaťpäť rokov svojej činnosti úctyhodné zbierky materiálu pre výskum súčasného jazyka, dejín slovenčiny i nárečí, ale umiestnenie týchto zbierok je tiež viac ako katastrofálne. Pri terajšom uložení tohto materiálu sa nedá uvažovať o jeho vedeckom utriedení a sprístupnení pre vedecký výskum. Všetko toto platí aj o materiáli uloženom na slovakistických katedrách—našich vysokých škôl.

Z tohto stavu vychodí, že treba dobudovať naše jazykovedné inštitúcie predovšetkým materiálne a priestorovo, aby mohli dobre pomáhať pri výskume slovenčiny. Pri usporadúvaní zbierok materiálu bude treba pomýšľať nielen na ich vhodné umiestnenie a sprístupnenie, ale aj na využitie súčasných mechanizačných prostriedkov. Koľko priestoru i papiera by sa napr. ušetrilo, keby sa slovníková kartotéka súčasnej slovenčiny uložila na magnetické pásy.

Mechanizačné prostriedky bude treba využívať aj pri konkrétnej lexikografickej práci. Lexikografické pracoviská v zahraničí (najmä v Besançone a Gallarate), ale v poslednom čase aj mechanografické laboratórium v Ústave pre český jazyk ČSAV majú v tomto smere už značné skúsenosti.

S budovaním inštitúcií súvisí aj výchova ďalších vedeckých pracovníkov. Tá by sa mala začať už na vysokých školách a mala by pokračovať pri konkrétnej vedeckej práci v patričných inštitúciách pod vedením starších a skúsenejších vedeckých pracovníkov. V dnešnej situácii i v najbližšej budúcnosti je nevyhnutné mať pri prijímaní vedeckých pracovníkov do vedeckých ústavov i na vysoké školy väčšiu možnosť výberu, aby sa nemusel prijímať každý, kto má záujem, ale iba ten, kto je schopný obstať v súťaži s inými pracovníkmi svojho odboru. A pravdaže, inštitúcie budú musieť mať dosť materiálnych možností prijímať schopných vedeckých pracovníkov a umožňovať im konkrétny výskum i ďalšie teoretické vzdelávanie.

Na teoretické vzdelávanie treba dnes klásť osobitný dôraz. Ak sa vydvihuje, že slovakistika sa dá najlepšie pestovať na Slovensku, nemôže to znamenať uzavretosť iba na Slovensko. Pri výskume slovenčiny je samozrejme používať súčasné metódy. Ak však chceme preniknúť na zahraničné fóra — a treba povedať, že sa nám to začína dariť — nevystačí nám iba (pre cudzincov) originálny, neznámy materiál, ktorý môže poskytnúť slovenčina, ale tento materiál musí byť spracovaný metódami používanými vo svetovej jazykovede.

Predpokladom pre takéto prenikanie je však aj možnosť a schopnosť publikovať svoje výsledky vo svetových jazykoch, či už v domácich alebo zahraničných orgánoch. Naša dnešná slovakistika (sčasti aj iné odvetvia jazykovedy) majú síce dosť domácich publikačných možností, ale veľmi málo sa publikuje v cudzích jazykoch. Treba preto sústavnejšie vydávať napr. *Recueil linguistique de Bratislava*, ale mali by sme zvýšiť aj úsilie umiestňovať svoje štúdie v zahraničných časopisoch. Monografické práce o slovenčine sa síce najprímeranejšie píše v slovenčine, ale nevyhnutne by mali mať aspoň obsírne resumé.

Niet pochybností o tom, že vo svetovej jazykovede obstoja a vzbudia pozornosť iba také práce, ktoré budú mať vysokú teoretickú úroveň. Z toho vychodí, že aj v slovakistike treba venovať oveľa viac pozornosti teórii jazyka a jazykovedy, otázkam všeobecnej jazykovedy i filozofie jazyka. V tomto smere, pravda, menej pomôžu inštitúcie, bude to azda ešte na dlhý čas otázka schopných jednotlivcov, ktorí by mali uplatňovať pri výskume slovenčiny nové metódy, ale zároveň prispievať k vývinu všeobecnej jazykovedy aj vlastnými teóriami, vypracovanými a overenými práve pri výskume slovenčiny. Aj tu je však dôležitá otázka výchovy na vysokých školách i v jazykovedných inštitúciách i otázka informovanosti o stave teórie jazyka.

V tejto súvislosti treba pripomenúť ešte dve dôležité okolnosti: neslovakistické disciplíny slovenskej jazykovedy a jazykovednú dokumentáciu.

Neslobodno zabúdať, že slovenskú jazykovedu nevytvára iba slovakistika. Primeranú (primeranejšiu než doteraz) pozornosť treba venovať aj slavistike a slovanským jazykom. Treba pokladať za nedostatok, že sa u nás rozvíja iba rusistika a v menšej miere slavistika. Aj výskum ostatných slovanských jazykov môže prispieť k vyššej úrovni slovakistiky, najmä ak sa bude pestovať konfrontačne, resp. kontrastívne so slovenčinou. Ďalej treba rozvíjať vedecký výskum v hungaristike, germanistike i romanistike. Myslím, že v neďalekej budúcnosti bude sa treba postarať aj o inštitucionálne zabezpečenie týchto odvetví slovenskej jazykovedy. A neslobodno zabúdať ani na jazykovednú časť klasickej filológie, najmä v jej záujme o stredovekú latinčinu na Slovensku. Naša orientalistika má dobré predpoklady prispievať k rozvoju slovenskej jazykovedy. Ak vedeckí pracovníci v týchto neslovakistických odboroch majú prirodzené väčšie možnosti zahraničných stykov, treba uvažovať o ich sústavnejšom využití aj pre oblasť slovakistiky.

Druhá okolnosť, ktorá je dnes nevyhnutná pre rozvoj akéhokoľvek bádania, je budovanie informačnej služby, dokumentácie a bibliografie. Skúsenosti ukazujú, že ani na sústavné bibliografické spracúvanie slavis-

tickej tlačenej produkcie nestačia sily jednotlivca. Ak k tomu pridáme potrebu držať krok so svetovou jazykovedou, dostávať pružne a včas informácie o súčasnom stave výskumu v podobe bibliografických záznamov i anotovaných údajov, ako aj sústavne obstarávať stále rozsiahlejšiu jazykovednú literatúru, ukáže sa ako nevyhnutnosť budovať informačnú službu (a to pre celú slovenskú jazykovedu ústredne) s potrebnými finančnými a technickými prostriedkami, ale aj s jazykovedne a jazykovo vzdelanými pracovníkmi.

Málo pozornosti som venoval vytyčovaniu konkrétnych úloh. Zaiste sa treba zamýšľať aj o týchto otázkach, treba si vytýčiť potrebné, konkrétne a reálne úlohy, ale o tom by mali uvažovať všetci slovenskí jazykovedci a spoločne vypracovať perspektívy vývinu. Chcel som poukázať aspoň na niektoré predpoklady pre rozvoj slovenskej jazykovedy a pre vypracovanie jej perspektív.

Jozef Ružička

VÝVIN ODBORNÉHO ŠTÝLU SPISOVNEJ SLOVENČINY V 20. STOROČÍ

Východiská

1.1. Jazykové štýly sa zakladajú na tom, že sa jazyk používa ako do-rozumievací prostriedok pri rôznorodom spoločenskom styku. Podľa cieľa prejavu vždy sa vyberajú vhodné a primerané jazykové prostriedky — slová, tvary, konštrukcie. Tento výber sa za istých podmienok ušľachťuje a tak sa v jednotlivých rovinách jazykového systému utvárajú štýlové vrstvy čiže také súbory prostriedkov, ktorými sa konštituuju jednotlivé jazykové štýly.¹ Jazykový štýl sa teda opiera vždy o sústavu jazykových prostriedkov, ktorá sa vybrala z celonárodného jazyka tak, aby adekvátne slúžila na jazykový styk v istej oblasti spoločenskej práce a života spoločnosti vôbec. Štýlová vrstva je pasívnou zložkou jazykového štýlu. Prvky štýlovej vrstvy sa vyčleňujú na kvalitatívnom i kvantitatívnom princípe. To značí, že jednotlivé jazykové štýly majú jednak svoje vlastné jazykové prostriedky, ale jednak aj spoločné prostriedky, iba rozličnou

¹ Termíny *jazykový štýl* a *štýlová vrstva* nie sú rovnako bežné v súčasnej slovenskej i českej lingvistike. Termín *jazykový štýl* sa používa všeobecne už od čias štrukturalizmu v tridsiatych rokoch. Ale termín *štýlová vrstva* je novší a doteraz sa nepoužíva vo všeobecnosti, hoci je to potrebný termín na pomenovanie pasívnych zložiek jazykového štýlu popri aktívnych štýlotvorných činiteľoch.

mierou využité. Najľahšie sa to dá ukázať v lexike, o niečo menej výrazne v syntaxi a pomerne ťažšie v morfológii. Práve preto uvidíme príklad z morfológie.

Vo flexii substantív máme starý typ *dievča*, do ktorého patria neutrá – názvy mláďat. Plurál má dva varianty: 1) *-atá/-ätá*, 2) *-ence/-ce*. Voľba prípony nie je viazaná morfológicky, a preto sa variácia využíva štylisticky: variant *-atá* je prvkom štýlovej vrstvy odbornej čiže prvkom odbornej terminológie.² Poukazuje na to nielen veľká frekvencia tvarov typu *dievčatá* (ktoré sa používajú aj mimo odbornej reči), ale aj tvarov typu *prasatá*, ba aj tvarov typu *holúbätá* v odbornom štýle (ktoré sa mimo odbornej reči nevyskytujú ako nepríznačné).

Odborný jazykový štýl sa uplatňuje vo všetkých odboroch praktickej a vedeckej činnosti. Jeho najvýraznejším spoločným znakom je intelektualizácia, s čím, pravda, súvisí aj internacionalizácia prostriedkov. To znamená, že sa v odbornom štýle zatláčajú do pozadia expresívne slová, tvary a konštrukcie (ináč často typické pre istý národný jazyk na rozdiel od iného národného jazyka, napr. tvary typu *dievčence*, *teľce*, *prasce*) a vysúvajú sa do popredia nociónálne slová, tvary a konštrukcie (často zasa spoločné viacerým národným jazykom alebo všetkým jazykom istej kultúrnej oblasti). Výraznou vlastnosťou nociónálnych prostriedkov je presnosť, t. j. pri slovách úsilie o pojmovosť obsahu a pri konštrukciách zasa úsilie po logickosti výstavby. Preto základnými prostriedkami odborného štýlu sú slová a isté konštrukcie, ktoré súhrnne tvoria odbornú čiže vedeckú lexiku a odbornú čiže vedeckú syntax istého jazyka.

Jazyk je sociálny a historický jav, preto aj každý jazykový štýl vo svojom charaktere i v svojich prostriedkoch je spoločensky podmienený a súčasne podlieha vývinu. Pre naše ciele je teda dôležité uviesť hlavné spoločenské podmienky života odborného štýlu a súčasne ukázať zmeny v jeho prostriedkoch čiže zmeny v odbornej štýlovej vrstve. Za hlavné podmienky existencie odborného štýlu jazyka pokladáme kompletne školstvo, ďalej výskumné a výrobné inštitúcie, napokon odbornú tlač, pravda, to všetko v rámci istého národa. A za hlavné zmeny v odbornej štýlovej vrstve pokladáme vznik a zánik, resp. kvantitatívne presuny vo využívaní istých konštatných prostriedkov nociónálnej a neosobnej povahy.

1.2. Našou úlohou je načrtnúť vývin odborného štýlu spisovnej slovenčiny v XX. storočí. Túto úlohu chceme splniť poukazom na rozvoj spoločenských podmienok tohto štýlu, ako aj poukazom na zmeny vo vedeckej lexike a vedeckej syntaxi, pravda, pomocou typických ukážok zo sloven-

² Štylistické hľadiská sa uplatňujú v našej gramatike iba v ostatných rokoch. Niektoré prípady v rámci flexie takto hodnotí najmä L. Dvoň, pozri aj *Morfológiu slovenského jazyka*, Bratislava 1966, 73 n.

skej vedeckej tlače od začiatku storočia podnes. A pretože sa aj odborný štýl rozvíja v súhre s ostatnými štýlmi príslušného jazyka, prihliadneme aspoň v náznakoch aj k stavu a vývoju celej spisovnej slovenčiny v uvedenom časovom rozpätí od začiatku nášho storočia podnes.

Vyjdeme práve zo stavu spisovnej slovenčiny na prelome storočí — okolo 1900. Je to obdobie po zatvorení Matice slovenskej a slovenských stredných škôl r. 1875, čiže pomatičné martinské obdobie vyznačujúce sa urputným bojom za uchovanie národnej existencie slovenskej a obranou kultúrnych hodnôt vrátajúc do toho aj spisovnú reč. Ústrednými postavami boli tu S. H. Vajanský a J. Škultéty, ktorým v otázkach slovenčiny výdatne pomáhal S. Czambel. Ich vzťah k národnej kultúre bol patetický, niesol sa v znamení hesla Za tú našu slovenčinu. Títo vedúci činitelia vycítili národnoreprezentatívnu i buditeľskú úlohu spisovnej reči, a preto sa usilovali o zachovanie jej čistoty a o rozvíjanie kultúrnej úrovne. Do tohto úsilia zapadá aj kodifikačná činnosť Sama Czambela v diele *Slovenský pravopis* z roku 1890 i v diele *Rukoväť spisovnej reči slovenskej* z roku 1902. Podľa tejto kodifikácie sa v praxi ustálili najmä pravopis, hláskoslovie a tvaroslovie; veľkú jazykovovú prácu vtedy vykonal práve Jozef Škultéty ako redaktor väčšiny martinských knižných vydání a tlače vôbec.

Czamblova zásluha spočíva v tom, že domyslel a dotvoril hodžovskohattalovskú reformu (prijatú r. 1851 v Bratislave a realizovanú Hattalovou v *Krátkou mluvniciou slovenskou* z roku 1852).³ Šlo tu najmä o pravopisné veci: zavedenie litier *y, ý* ako v češtine, neoznačovanie mäkkosti v skupinách *de, te, ne, le, di, ti, ni, li*, písanie *ô, ie, ia, iu*, písanie typu *pravda* (nie *prauda*); ďalej hláskoslovné javy: zavedenie *ľ, ä, iu, é* ako nových hlások (*ľan, mäkký, lepšiu, dcéra*); a tvaroslovné javy — *dobré, dobrého* (a nie *dobruo, dobrjeho*).

Ale pre kultúru reči ako aj pre stavbu spisovného jazyka sú dôležitejšie tieto zásady: zachovať čistotu a tradíciu v lexike i syntaxi, odstrániť zbytočné rusizmy a čechizmy šíriace sa jednak z módy, jednak z neznalosti domácej tradície a ľudovej reči.

Pre naše ciele treba konštatovať, že sa v syntaxi — podľa zásady uchovávať tradíciu — udržiaval humanistický kánon bernolákovský: široké vety a široké súvetia so slovesom na konci vety, s postpozitívnym zhodným atribútom a s prepozíciou nezhodného atribútu, s polovetnými konštrukciami najmä prechodníkovými. Pravda, najmä syntax odborného štýlu sa vyznačovala uvedenými prostriedkami, lebo v odborných textoch šlo aj o priame vplyvy latinčiny a staršej češtiny.

³ Blížšie pozri E. Pauliny, *Dejiny spisovnej slovenčiny*, Bratislava 1948, 79.

1.3. Na plný život a rozvoj odborného štýlu nebolo okolo r. 1900 potrebných spoločenských podmienok; nebolo vyššieho školstva ani vedeckých spolkov: po slovensky sa pestovali iba vlastivedné odbory, aj to zväčša iba ako záľuba, hobby jednotlivcov samoukov, najmä kňazov. Osobitné postavenie malo iba právo a právna veda v službách štátnej správy, čiastočne aj lekárske vedy v službách zdravotníctva. Ale aj tu sa priamo presadzovala maďarsky pestovaná veda. Hoci Slováci pracovali v rozličných vedných odboroch, nemali možnosti uplatniť sa doma a písať po slovensky. Preto živoril aj odborný štýl spisovnej slovenčiny.

Pozorujeme archaickosť a nepružnosť výrazu v úryvku z článku P. Socháňa *Verše o Jánošíkovi* (Slovenské pohľady 1897, str. 46–47).

Sbierajúc r. 1890 národopisný materiál, pátral som v Jasenovej v Orave po svadobných vinšoch, aké ľud aj v rukopisoch opatruje. Tu upravili ma na pána Pázmana Mešku vo Vyšnom Kubíne, ktorého otec Absolon mal byť veľkým „pisárom“. Hneď vybral som sa s pánom Jánom Vávrom, učiteľom jasenovským, do V. Kubína, kde skutočne našiel som tri broširované rukopisy: svadobné vinše zemianske, zostavené r. 1839, sbierku mnoho rozličných básní a piesní, spísaných r. 1842, a Sibyllu z r. 1836. Všetky tri knižky sú pôvodcom farbami ilustrované. Dozvediac sa, že majú aj parádny kroj zemiansky, zachovaný po nebohom otcovi, ako aj jeho žijúca ešte vdova Zofia Meško Petrovie, dnes už 75-ročná starenka, nemeškal som ich poprosiť, aby mi ho dovolili sfotografovať. A starenka bola ochotná obliecť sa do starodávneho odevu svojho, v ňomž ešte so svojim Absolonom pred oltárom ako mladucha stála; pán Štefan Meško zase uvolil sa obliecť kroj nebohého brata svojho. Kroje tieto vyprostredkovali sme potom na národopisnú výstavu v Prahe, kde sa skvely na figurínach, odtiaľ prenesené boli do Turčianskeho Sv. Martina a staly sa majetkom Museálnej slovenskej spoločnosti.

Medzivojnové obdobie (dvadsiate a tridsiate roky)

2.1. Národné oslobodenie r. 1918 znamená obrat v histórii slovenského národa, jeho kultúry, vedy aj civilizácie. Pravdaže, aj vo vývine odborného štýlu spisovnej slovenčiny.

Dvadsiate a tridsiate roky sa vyznačovali česko-slovenským spolunažívaním, resp. zápasom vo vlastnom štáte: toto spolunažívanie sa začalo vyznačovať vyrovnávaním rozdielov v národnej tradícii a kultúrnej úrovni Čechov a Slovákov. Z hľadiska Slovákov bol to boj o uznanie etnickej a kultúrnej samobytnosti slovenského národa.⁴

⁴ Podrobný rozbor pozri v týchto súhrnných dielach: S. Faltan, *Slovenská otáčka v Československu*, Bratislava 1968; E. Lipták, *Slovensko v 20. storočí*, Bratislava 1968. Tu sa veľmi kladne hodnotí existencia spoločného štátu najmä pre rozvoj Slovenska i slovenského národa.

Veda na Slovensku sa začala organizovať hneď na začiatku republiky. Jednak bola dňa 1. 1. 1919 znovu otvorená Matica slovenská aj so základnými vlastivednými odbormi v T. S. Martine, jednak bola takisto r. 1919 založená Komenského univerzita v Bratislave. Tieto dve centrá spočiatku úzko spolupracovali, no čoskoro sa dostali do zápasu, lebo MS vedome nadväzovala na domácu slovenskú tradíciu, kým univerzita a pri nej založená Učená spoločnosť Šafaříkova zámerne presadzovala myšlienku čs. jednoty a usilovala sa o budovanie jednotnej čs. vedy, a to aj z hľadiska jazykového, t. j. terminologického i syntaktického.

2.2. Ľudia okolo MS udržiavali tradíciu aj v jazyku a najmä v odbornom štýle. Vidieť to aj na ukážke z diela J. Škultétyho *Stodvadsaťpäť rokov zo slovenského života* (1920, 35–36).

Stolica slovenskej reči a literatúry, založená na lyceume v Bratislave 1803-ho, dlho nezdala sa mať zvlášťnejšieho významu; Palkovič ako učiteľ málo dokázal. Ale na konci 1820-tych rokov mládež sama chytila sa novej veci. Učil sa u Palkoviča púhej gramatiky česko-slovenskej, ona, oduševňovaná už slovenským duchom, považovala za málo. Stvorila si pri ústave knihovňu slovan-skú, ustrojila spoločnosť česko-slovenskú a na schôdzkach spoločnosti rečnievala z poetov, svoje písomné práce čítavala a vydávala druhom na posúdenie.

Pozorovať tu starostlivé dodržiavanie pravopisných, hláskoslovných a tvaroslovných zásad martinského úzu čiže Czamblovej kodifikácie, ako aj šablónovitosť vety (postpozícia zvratných zámen i zhodného prívlastku), tendenciu po šírke a konkrétnosti, malú logickú viazanosť viet a súvetí (pomer viet a súvetí v celom diele je asi 1 : 1), lexikálnu írečitosť (domáče a zdomácnené slová, preferovanie ľudových zvrátov). Práve pre tieto vlastnosti je štýl J. Škultétyho typický pre začiatok dvadsiatyh rokov.

Lexikálna norma však vtedy ešte nebola dosť pevná. Aj vplyv češtiny bol silný; vidieť to na častých bohemizmoch, napr. aj v diele M. Hodžu *Československý rozkol* (1920, 3–4), ktoré vzniklo v inom prostredí.

Národná svoboda možno pozvoľna vyčistí striezlivému vedeckému bádaniu mnohé zablokované polia, i k úhorom uvoľní prístup. Akonáhle sa my vo svojom novom svete rozhládime a umiestime, tak bude i u nás. Neľzá predpokladať, že by mysliacich alebo dokonca vedecky nastrojených ľudí nezaujal, nevábil, nedráždil roj otázok o vzájomných vzťahoch slovenskej reči a psychologie k nášmu prírodnému okoliu, s nímž nezdolateľná logika dejov spíala nás poznovu dovedna. Nie sme-li tupí, nosíme-li v sebe zpruhy ku kultúrnemu sebavedomiu, sú-li v nás prvky duchovného dejstvomania, ako istotne sú, — musíme sa pozvoľna vyprostíť z osídľel provincializmu a vypestovať si všetky vnútorné hodnoty, aby sme splatili daň, ktorú človečenstvo neúprosne požaduje od každej spoločnosti, chcjúcej byť v duchovnom stroji ľudstva užitočným a životahodným článkom. Toto je smysel národnej kultúry. Ale jakživ sa nedopracujeme k jej jadru, nepoznáme-li svojej minulosti. Dnešok je len dieťaťom včerajška.

2.3. Pravda, najmä vplyv odbornej češtiny bol veľmi silný. Odborný štýl češtiny bol už v dvadsiatych rokoch na vysokej úrovni, veď Česi mali už koncom 19. storočia úplné národné školstvo všeobecno-vzdelávacie, odborné i vysoké. Vedecká syntax češtiny už vtedy nedovoľovala toľko šablón, ktoré sa tradovali z humanistickej latinčiny, a jej odborná lexika mala kompletnú terminologickú sústavu vybudovanú v istých odboroch paralelne s nemeckou (rakúskou) terminológiou. V tom sú korene rozdielov medzi prostriedkami odborného štýlu češtiny a slovenčiny na začiatku spoločného života v samostatnom štáte, teda na začiatku dvadsiatych rokov.

2.4. Slovenská odborná terminológia bola na začiatku nášho storočia pomerne málo rozvinutá; bola na takej úrovni, ktorá zodpovedala vtedajšiemu málo rozvitému kultúrnemu, vedeckému a politickému životu slovenského národa. Možno však aj tak poukázať na niekoľko pokusov o vybudovanie slovenského názvoslovia. Opiera sa hľadala v ľudových nárečiach, preto sa už koncom XIX. storočia venovalo dosť úsilia zbieraniu ľudovej terminológie (baníctvo, remeslá ako debnárstvo, tkáčstvo, mlynárstvo, zdravotveda, botanika).⁵ Aj z toho vyplýva istá osobitosť slovenskej terminológie vo vzťahu k vtedajšej českej terminológii. K rozdielom prispel aj dejinný fakt, že napr. slovenská právna terminológia sa koncom 19. storočia budovala na základe maďarskej sústavy, ktorá bola odlišná od rakúskej sústavy (a tým aj od českej sústavy).

Na uvedený stav nadväzovali prvé pokusy o sústavné spracovanie slovenskej terminológie, a to hneď na začiatku Československej republiky. Sú to najmä tieto diela: E. Stodola — A. Záturecký, *Návrh slovenského právneho názvoslovía* (1919); V. Fajnor — A. Záturecký, *Právnický terminologický slovník* (I. 1921, II, 1923); I. Viest, *Maďarsko-nemecko-slovenský železničný slovník* (1919—1924). Úroveň týchto prác nebola rovnaká. Kým právnická terminológia vyrástla z praxe, nadväzovala na tradíciu a bola spracúvaná systematicky, technická terminológia vznikla narýchlo, bez opory praxe a pod jednostranným vplyvom češtiny. Preto začal v Matici slovenskej od r. 1923 pracovať osobitný odbor pre technické názvoslovie, ktorý tvoril, revidoval a ušľachťoval slovenské termíny podľa českej predlohy. Pravda, tak sa dostali do technickej terminológie i mnohé prenáhlené čechizmy.

Lekárska terminológia nebola sústavne spracúvaná, ale predsa len existovalo veľa ustálených termínov najmä potrebných pre zdravotnícku

⁵ Poukazuje na to aj J. Horecký v knihe *Základy slovenskej terminológie*, Bratislava 1956, 20—23, a cituje najmä články A. Budaya, J. Ferienčíka, J. L. Holubyho, P. Križku a I. Žiaka v Slovenských pohľadoch 11, 1891.

prax. Obsahujú ich aj špeciálne slovníčky, ako V. Polakovič, *Lekársky slovník* (1920); P. Halaša, *Lekársky slovník* (1926). Chyba sa stala, že profesori bratislavskej univerzity a nimi odchovaní mladí lekári odmietali túto domácu, zaužívanú terminológiu ako v podstate nevedeckú a tiež protičesky orientovanú a že v tomto nezdravom smere viedli aj prax *Lekárskych listov* (najmä po roku 1925, keď čechizujúci smer našiel podporu v novej Učenej spoločnosti Šafaříkovej a v jej edičných orgánoch – revue *Bratislava, Spisy*).

Vplyv odbornej českej terminológie na slovenčinu bol od začiatku dvadsiatych rokov taký mocný, že sa celá slovenská terminológia dostala do pohybu. Ba strácala sa istota aj v ustálených oblastiach a oddávna pestovaných odboroch (právo, botanika, jazykoveda). Nastalo zjednocovanie s českou terminológiou, často aj pri narúšaní hláskoslovných a slovníkových zákonitostí slovenčiny; vtedy sa forsírovali aj slová ako *skľu-zeň, inkúst, čípok, zbožie, merítko, krunier, hrobitov, nastieniť, svietilňa, rozťažovač, vymešovanie, pochva, berný úrad, smlúvať sa, pachtier, klív* = glej, *tlumočník*. To všetko malo za následok klesanie kultúrnej úrovne, najmä teoretickej spisby.

V pestovaní odbornej terminológie nastal obrat až v tridsiatych rokoch. Súviselo to so spoločenským a politickým záujmom o slovenčinu a najmä o kultúru reči na Slovensku. Prenášanie, resp. integrácia pojmových sústav sa však prijímala i naďalej s porozumením (lebo tak sa rýchlo utvárali pevnejšie základy aj pre slovenskú vedu), lenže sa už programovo žiadalo rešpektovať lexikálne a slovotvorné osobitosti slovenčiny a nenarúšať domáce, doma utvorené alebo adaptované a ustálené termíny. Typickým príkladom je tu práca *Nomina anatomica* z pera J. Ledényiho, vydaná roku 1935 v T. Sv. Martine nákladom Matice slovenskej. J. Ledényi (1903–1943) upravoval anatomické názvoslovie podľa medzinárodnej latinskej nomenklatúry (dohodnutej v Baseli r. 1894), postupoval pritom dosť samostatne a použil kritériá Slovenskej reči o jazykovej správnosti, ako aj o význame ľudovej reči pre ustaľovanie odbornej terminológie. Radil sa a spolupracoval s H. Bartkom, redaktorom Slovenskej reči. Narazil však na odpor českých profesorov z bratislavskej lekárskej fakulty, ktorí boli zástancami živelné vyvinutého stavu.

V sporoch o Ledényiho terminológiu sa vypracovali aj teoretické zásady, ako tvoriť odborné slovenské termíny. V podstate šlo tu o aplikáciu teórie Pražského lingvistického krúžku z roku 1932. Pre osudy slovenskej terminológie je dôležité, že sa Ledényiho postup v podstate odobril.⁶

⁶ Podrobná správa osobitnej komisie lekárov a jazykovedcov bola uverejnená v revue *Bratislava* 11, 1937, 438–441: *Ustálenie slovenskej terminológie anatomickej*.

V tridsiatych rokoch sa usilovne pracovalo na terminológii mnohých nových odborov, najmä prírodovedných a technických. Výsledky tejto práce sa však uverejnili až koncom tridsiatych alebo začiatkom štyridsiatych rokov.

2.5. Osobitne si treba všimnúť vývin odbornej syntaxe ako druhej základnej zložky odborného štýlu. Aj tu šlo v medzivojnovom období o symbiózu slovenskej a českej syntaxe. Vplyv odbornej syntaxe češtiny na slovenčinu bol zložitý. Bol najprv blahodarný v tom, že sa v slovenčine začali uvoľňovať meravé slovosledné šablóny: veta sa začala budovať podľa významových kritérií (uplatňovalo sa aktuálne členenie výpovede, s čím súviselo aj narastanie pasíva). Veta i súvetie sa budovali ako zomknutejšie konštrukcie (polovetná konštrukcia a hypotaxa ako prostriedky syntaktickej kondenzácie). Zvratné zámená — práve tak ako ostatné príklonky — sa umiestňovali podľa rytmického princípu často ďaleko pred príslušný slovesný tvar. A sloveso sa nekládlo na stále miesto vo vete (koncové podľa humanistickej tradície, stredové podľa domácej Štúrovej tradície), ale dostávalo sa na rozličné miesta podľa významovej výstavby vety.

Popri uvedenom kladnom vplyve badať však aj záporný vplyv českej syntaxe na slovenskú syntax, a to najmä v udržiavaní niektorých zastaraných, knižných slovesných väzieb, porov. najmä väzbu istých sloviess bezpredložkovým genitívom ap. V tomto bode vývin slovenskej syntaxe pokročil ďalej; najmä ustálením predložkových väzieb.

Česká syntax sa odráža aj vo filologických textoch, ako to vidieť na úryvku zo štúdie J. Stanislava v časopise Bratislava 1, 1927, 369:

Pomery vo východnej tretine Liptova úzko súvisia s pomery v susedných okresoch Spiša, Gemera a Zvolena, a to hlavne pri striednici za praslov. nosové e po spoluhláskach retných v slabikách krátkych; v ostatných polohách zvlášť v nárečiach miešaných, na rozhraní Spiša, Liptova a Gemera, bývajú pomery rozmanité.

2.6. V tridsiatych rokoch sa zväčšovali spoločenské predpoklady pre rozvoj vedeckého bádania na Slovensku, a to najmä narastaním výskumnej bázy Matice slovenskej a iných spolkov, ako aj prenikaním mladých slovenských učencov na bratislavskú univerzitu. V priemere odborného štýlu však bolo badať naďalej celkovú neistotu v terminológii aj syntaxi, ale dôležitejšie bolo to, že sa na jednej strane s puristickými požiadavkami lexikálnymi často spájali archaizujúce tendencie v syntaxi a že na druhej strane sa s malou starostlivosťou o lexiku spájali nové syntaktické prvky z češtiny. Utvárali sa teda dva prúdy v rozvoji odborného štýlu.

Domáca lexikálna i syntaktická tradícia bola najsilnejšia v právnických a administratívnych textoch, čo sa dá vysvetliť pomerne veľkým rozdielom medzi uhorsko-slovenskou a rakúsko-českou právnou sústavou spred

1918 a jej stopami v administratívnej republike. Ako príklad uvidíme ukážku zo spisu E. Stodolu *O jazykovom zákone v menšinových otázkach* (Praha — Prešov 1936, 100); pozorovať v nej ešte koncové umiestnenie verba finita ako aj staršie väzby s genitívom (*nemá smyslu, neznáme prípadu*).

Preto nútiť k priznaniu inej národnosti, než ktorú patričný priznal, smyslu nemá. Nebezpečenie, že by sa tu hromadnejšie nesprávne priznania stali, dnes už ani na Slovensku niet, tým menej v historických zemiach. Snáď dnes pod tlakom okolností skôr príslušníci menšinových jazykov nesprávne udávajú svoju národnosť, a neznáme prípadu, že by pre toto niekto stíhaný býval. § 16 a 17 nariadenia nehľadajú na to, že či príslušník niektorého národa neudal ohľadom národnosti nesprávne údaje.

Podobný ráz mali diela a články, ktoré vznikali a uverejňovali sa na vidieku. Oproti tomu texty druhej skupiny vznikali najmä na pôde univerzity. Treba však zdôrazniť, že v tridsiatych rokoch už ubúdalo odborných textov, v ktorých sa hrubo narúšala lexikálna norma slovenčiny a ktorých veľa syntax mala veľa nových, prevzatých prvkov. No ani tak neboli tieto texty zanedbateľné vo vývine odborného štýlu slovenčiny, lebo ukazovali neustálenosť prostriedkov tohto štýlu vôbec. Ako príklad uvidíme ukážku z polemiky D. Rapanta Starý Liptov (Kus polemiky s profesorom Chaloupeckým), Bratislava 1934, str. 28–29, v ktorej si treba všimnúť lexikálne jednotky *usnadniť, stín, ovšem, -li*, ako aj veľmi komplikovanú a kostrbatú stavbu vety.

Malo teda zistenie naprostej neosídlenosti stredného Slovenska pre prof. Chaloupeckého naraz dvojitého významu: Po stránke pozitívnej mu usnadnilo (užšie než je vedecky prípustné) asimilovanie západného obyvateľstva s česťstvom, po stránke negatívnej mu umožnilo vrhnúť stín akejsi „bastardnosti“ na obyvateľstvo stredoslovenské a jeho reč, základ to terajšieho slovenského jazyka spisovného. Stredoslovenské nárečia pri všetkej svojej rozdielnosti majú určitý, spoločný a jednotný ráz, základ a habitus, ktorý sotva by bolo možno vysvetliť pôvodom z akejsi miešanejiny (tým menej ovšem akýmsi spoločným podkladom kolonizovaného obyvateľstva — „československého, to jest českého“ — zo západných krajov), úplne snadno a ľahko by ho bolo však vyložiť pôvodným (tedy nekolonizačným) slovenským obyvateľstvom v týchto krajinách, tvoriacim jednotnú, hoc ako tenkú základnú vrstvu pre (event. snáď potrebné) sjednotenie pozdejších kolonistov. Otázka osídlenosti alebo neosídlenosti má teda značný význam pre vznik slovenského národa a slovenskej reči a tým i pre históriu, nechceme-li túto obmedzovať len na boje Markomanov s Rimanmi, na vytyčovanie stráží, zisťovanie hraníc diecéz alebo archidiakonátov atp.

Odborná štýlová vrstva lexikálna i syntaktická — teda odborná terminológia ako aj odborná syntax — bola v medzivojnovom období v pohybe:

neustaľovala sa ešte. Preto sa aj z tohto hľadiska javí celé obdobie dvadsiatych a tridsiatych rokov vo vývine spisovnej slovenčiny ako prechodné a prípravné obdobie pre budúci rozkvet celého odborného štýlu spisovnej slovenčiny vôbec.

2.7. Odborný štýl spisovnej slovenčiny však v medzivojnovom období nebol vo svojom vývine izolovaný: vyvíjal sa v spolupráci s ostatnými štýlmi spisovnej slovenčiny, najmä s jej umeleckým štýlom. Týkalo sa to najmä syntaxe, z ktorej sa pomaly strácali tradičné šablóny a nahrádzali sa pružnými prostriedkami slovosledovými a väzbovými. Utvárali sa tým možnosti pre europeizáciu celej syntaxe spisovnej slovenčiny.

Uvedený vývin bolo badať najmä na popularizačnej spisbe. Ako príklad uvádzame úryvok z diela L. Janotu Slovenské hrady (Bratislava 1935, 8):

Pri tom všetkom materiál sa množil, obrázky, plány vzrastali na tisíce a písomných prameňov som už mal celé hĺby. Priatelia a známi ma povzbudzovali, aby som to spracoval a vyšiel s tým knižne na verejnosť. Sú si však vedomý svojej odbornej nepripravenosti, potrebnej k publikovaniu takéhoto diela, ani len vo sne mi neprišlo na um, aby som sa na to podujal. Na nové nabádanie som sa konečne rozhodol, že sa podujmem na populárne (zábavno-poučné) spracovanie posbieraného materiálu s pribráním ľudových povestí, vzťahujúcich sa na dotýčny hrad. Je to v slovenskej vlastivednej publikatúre prvý pokus o súbornú prácu z tohto odboru. Ako každý prvý pokus nie je bez väd a nedostatkov, tak aj tento pokus ich má dosť. Nové, dokonalejšie spracovanie slovenských hradov čaká na povolanejšie pero odborníka.

Poukazujeme tu na lexikálne prvky *celé hĺby, nabádanie, vlastivedná publikatúra, vada, odbor*, ako aj na väzbu *vyjsť s niečím na verejnosť, podujat sa na niečo*. Vetná syntax je síce dosť zložitá, ale pôsobí hladkým dojmom, práve tak ako syntax vtedajšej prózy.

Táto väzba s umeleckým štýlom sa najviac uplatňovala v esejistike, ako to ukazuje aj ukážka z článku J. Felixu Gustave Lanson (Slovenské pohľady 1953, 50–52):

Raz sa boli opýtali Lansonu, aký dlhý život vystačí pre štúdium literárnej histórie. Nijaký, odpovedal Lanson, štúdium literárnej histórie francúzskej je podnikom kolektívnym. Sám mal mnoho žiakov, mnoho obdivovateľov a mnoho nasledovníkov. Napr. o Mornet patrí medzi nich. U nás v republike v smerniciach, vymedzených Lansonom, pracuje univ. profesor Jozef Kopal, ktorého výborné dielo o Flaubertovi je tvorené Lansonovou metódou, ale osobnou sensibilitou.

Lanson umrel, ale kolektívum pracuje a bude pracovať ďalej.

(Pokračovanie)

O KVANTITE SLOVESÁ *lumpáčiť*

Od mužských substantív s príponou *-ák/-iak*, ktoré pomenúvajú osoby podľa charakterových, povahových a podobných vlastností, obyčajne negatívnych, odvodzujú sa slovesá so všeobecným významom „byť tým, koho pomenúva základné substantívum, správať sa ako ten, koho pomenúva substantívum“: *darebák — darebáčiť, podliak — podliačiť* ap. Pri podrobnej excerpácii slovíes tohto typu zo Slovníka slovenského jazyka zisťujeme, že z rámca všetkých ostatných slovíes, ktoré zachovávajú dĺžku prípony *-ák/-iak*, sa vydeľuje sloveso „*lumpáčiť*“ ako výnimka svojou krátkosťou. Ide o tieto základné slovesá: *bosoráčiť* od *bosorák* (I 120)¹, *darebáčiť* od *darebák* (I 132), *furtáčiť* od *furták* (I 421), *hejslováčiť* od *hejslovák* (I 466), *chytráčiť* od *chytrák* (I 585), *lajdáčiť* od *lajdák* (II 10), *pasáčiť* od *pasák* (III 35)², *podliačiť* od *podliak* (III 135), *pytliáčiť* od *pytliak* (III 678)³, *sedliačiť* od *sedliak* (IV 48), *tuľmáčiť* od *tuľmák* (IV 616). Spomedzi predponových denominatívnych slovíes tohto typu nachádzajú sa v SSJ tieto: *spodliačiť sa* (IV 171), *zdarebáčiť sa* (V 578), *zlajdáčiť sa* (V 619–620), *zosvetáčiť sa* od *sveták* (V 696), *zajunáčiť si* od *junák* (V 451)⁴, *zapytliáčiť si* (V 510). V protiklade k týmto a podobným slovesám, ako aj všetkým slovesám tohto typu odvodeným od substantív na *-ík* (napr. *baníčiť* od *baník*), stojí celkom osihotene sloveso „*lumpáčiť*“ (II 65) a predponové „*zlumpáčiť sa*“ (V 635) s krátkym *a*.

Heslo „*lumpáčiť*“ je charakterizované synonymom *lumpovať* a uvádza sa bez dokladov, ale so skratkou mena Vajanského a Jesenského. Kartoťečný materiál pri koncipovaní SSJ skutočne mal len dva doklady od uvedených autorov, ale v jednom i v druhom prípade sú to doklady s dĺžkou: *Bože môj, veď rodina dnes vlastne „lumpáčila“* (Vajanský); *„Tešila som sa mu,“ povedala Adelka, „akiste rád lumpáči“* (Jesenský).

¹ Tu i ďalej uvádzame za slovesom rímskou číslicou zväzok a arabskou číslicou stranu v príslušnom zväzku *Slovníka slovenského jazyka* (= SSJ) I–VI, Bratislava 1959–1968.

² Hoci SSJ (III 35) uvádza sloveso *pasáčiť* ako spisovné, už základ *pasák*, od ktorého je odvodené, poukazuje na kraťovú príslušnosť západoslovenskú. Napokon aj jediný doklad v materiáli JÚLŠ od Z. Zgurišky, a to dokonca z reči postáv — nie z autorskej —, svedčí o kraťovom pôvode základu i odvodeného slovesa.

³ Vážneho *Pravidlá slovenského pravopisu* z r. 1931 na str. 254 uvádzali sloveso „*pytliáčiť*“ podľa češtiny, ale Slovenská reč (3, 1934/35, 128) upozornila, že v slovenčine je organické len sloveso *pytliáčiť*. Takto ho má aj *Slovenský frazeologický slovník* P. Tvrdého z r. 1933 na str. 513.

⁴ Základné odvodené sloveso *junáčiť* SSJ neuvádza, hoci potenciálne je možné. Niet naň dokladu ani v listkovom materiáli JÚLŠ. No nachodíme tu doklad na zvrätne *junáčiť sa* „správať sa, počínať si ako junák; pren. hrdinsky sa ovládať“: Suchanov (junáči sa, ale sa vždy viac a viac rozčuľuje) (VHV 1940).

Tretí doklad v kartotéke JÚLŠ je neskoršieho pôvodu, a to z Večerníka (8. 1. 1964) slovesné podstatné meno *lumpáčenje* s krátkosťou. SSJ v rozpore s obidvoma uvedenými dokladmi uvádza sloveso „lumpačiť“ s krátkym *a*, hoci v tom istom zväzku SSJ na str. 66 je aj heslo *lumpák* s dĺžkou *a* — ako ukazuje historický materiál v JÚLŠ — bolo slovo *lumpák* známe už štúrovcom. Máme naň doklad z Hurbanovej Nitry z r. 1853.⁵

Pri dokladoch na zvrtné predponové sloveso „zlumpačiť sa“ so všeobecným významom „stať sa lumpákom, lumpom“, je v slovníkovom materiáli JÚLŠ iná situácia: len jeden doklad je s dĺžkou, a to z Timravy z r. 1922 (*On zlumpačít, ktorý od mladosti žije ako málokto v dedine!*). Alexy (KŽ r. 1953), Čajak (r. 1928), Timrava (r. 1949), Urban (r. 1940) a noviny Pravda (r. 1953) majú sloveso *zlumpačiť sa* s krátkosťou. Aj v jedinom doklade na prídavné meno *zlumpačelý* máme krátkosť.

V novších vydaniach *Pravidiel slovenského pravopisu*, počnúc r. 1953, si správnosť dĺžky overiť nemôžeme, lebo slovesá „lumpačiť“ ani „zlumpačiť sa“ sa v nich neuvádzajú. Bolo však sloveso *lumpáčiť* v Pravidlách z r. 1940, a to na str. 245: *lump*, *lumpáctvo*, *lumpáčiť*, *lumpačka*. Dokonavé *zlumpačiť sa* ani uvedené Pravidlá nezaznamenali. V *Slovenskom frazeologickom slovníku* P. Tvrdeho ani v iných starších príručkách sme doklady nenašli. Treba však súdiť, že tvary *lumpáčiť*, a podľa toho aj *zlumpačiť sa*, *zalumpačiť si*, *polumpačiť si* sú z hľadiska spôsobu odvodzovania v iných prípadoch náležité a oprávnené, i keď základné substantívum *lumpák* je slovo menej frekvencované ako *lump*.

Kde sa potom vzala v slovese „lumpačiť“, „zlumpačiť sa“ krátkosť? Je to nepochybne vplyv češtiny, kde je krátkosť nielen v slovese *lumpačiti/lumpačit* od základu *lumpák*, ale aj pri *lajdačiti/lajdačit* (PSJČ II 499; SSJČ I 1063–4)⁶ od *lajdák*, *darebačiti* (PSJČ I 357; SSJČ I 277) od *darebák*, *chytračiti* od *chytrák* (PSJČ I 1101); *pytlačiti* (PSJČ IV 584; SSJČ II 1190) od *pytlák* a pod. V češtine je teda celkom pravidelné skracovanie v morféme *-ák* pri odvodzovaní slovies uvedeného typu, kým v slovenčine — podobne ako v iných prípadoch — sa zachováva pôvodná kvantita základu.

V publicistickom štýle slovenčiny nachádzame chyby tohto druhu aj v prípadoch, kde SSJ zaznamenáva náležitý tvar. Napr. nedávno sme čítali v novinách *Deti nechýtračia, nemaskujú, ale bezprostredne dávajú najavo svoj záujem* (P 24 — Pravda na weekend, 25. 4. 1969, str. 3), hoci SSJ I má na str. 585 heslo *chytráčiť* s dĺžkou. Takisto aj v slovníkovom

⁵ A. Bernolák v *Slovári* má len slovo *lump*. *Lumpák* a *lumpáčiť* ani *lumpačiť* neuvádza.

⁶ Ide o *Príruční slovník jazyka českého* (= PSJČ) I–VIII, Praha 1935–1957 a *Slovník spisovného jazyka českého* (= SSJČ), Praha 1960 – 1969 (dosiaľ nedokončený).

materiáli z JÚLŠ máme z Pravdy a z Kultúrneho života dva doklady na *chytračenie* s krátkosťou popri hojnom počte dokladov na *chytráciť*, lebo frekvencia tohto slova je v publicistickom štýle vysoká.⁷

V bežnej hovorovej reči používame slovesá „lumpačiť“ a „zlumpačiť sa“ často s krátkosťou. Ak ich v tejto podobe nájdeme zavše aj v publicistickom štýle, po uvedení spomenutých argumentov (nesystémovosť, vplyvy češtiny) je oprávnená požiadavka, aby sa slovesá *lumpáciť* a *zlumpáciť* sa uviedli v najbližšom novom vydaní Pravidiel slovenského pravopisu v abecednom slovníku s náležitou dĺžkou. Tak sa potom dostanú jedine oprávnené podoby *lumpáciť*, *zlumpáciť sa*, *zalumpáciť si*, *polumpáciť si* aj do chystaného normatívneho slovníka spisovnej slovenčiny.

František Kočíš

O VÝZNAMOCH SLOVESA *zaškoliť*

V odbornej a administratívnej školskej praxi sa stretávame so slovesom *zaškoliť* (*zaškoľovať*), ktoré sa nepoužíva v takom význame, v akom ho bežne poznáme. Na ozrejenie tohto novšieho významu slovesa *zaškoliť* uvedieme citát z rozhlasového prejavu istého školského pracovníka: *Rodičia (z Bratislavy) zašli do Pezinka, do Modry a do iných miest a tam si zaškolili deti do prvých ročníkov*. Podľa obsahu celého súvetia i podľa širšieho kontextu, vyplývajúceho z celého prejavu, sa tu sloveso *zaškoliť* použilo vo význame „umiestniť, uviesť, zapísať do školy, dať, prihlásiť do školy“, a to po prvý raz.¹

Keď si zalistujeme na príslušnom mieste v *Slovníku slovenského jazyka*, o slovese *zaškoliť* (označíme ho provizórne číslicou 1) sa predovšetkým dozvieme, že je to sloveso s významom „poskytnúť niekomu školenie v nejakej špecializácii, školením vyučiť, zapracovať, zaučiť v nejakom odbore“; napr.: *zaškoliť nových pracovníkov, zaškoliť niekoho za frézára*. Okrem toho existuje aj zvrtná podoba *zaškoliť sa* s významom „školením nadobudnúť nejakú špecializáciu“. Z toho vidíme, že sloveso *zaškoliť*

⁷ SSJ V na str. 740 uvádza heslo *zvedačiť* ako hovor. expr. zried. s významom „byť zvedavý na niečo, ukájať zvedavosť, vyzvedať“. Je to v slovenčine celkom osi-
hotený prípad, doložený dvoma excerptami z okrajových autorov A. Dobrotu
a I. Hájničena. (*Neposedník, ktorý tak veľmi zvedačil po všetkom, čo sa za-
chyťavalo o jeho zrenice. — Vďaka budú zvedačiť po novotách, ktoré v rovnopráv-
nosti aj im zaistia blaho.*) Doklady sú z r. 1949 a 1950. — Sloveso *zvedačiť* uvádzame
len ako okrajovú kuriozitu, lebo je odvodené od základu *zved*, dnes už v slovenčine
zastaraného substantíva. Príručný slovník jazyka českého podobné sloveso neuvádza.

¹ Bežné používanie slovesa *zaškoliť* v tomto význame nám potvrdila aj M. Švih-
ranová, pracovníčka Ministerstva školstva SSR.

(označíme ho číslicou 2), ktoré používajú školskí pracovníci, v Slovníku slovenského jazyka nie je zaznamenané. Neuvádza sa ani medzi doplnenými heslami v šiestom zväzku slovníka, a tak možno usúdiť, že sloveso *zaškoliť*(2) s jeho ďalším významom je známe iba v úzkom okruhu školských pracovníkov a všeobecne sa nepoužíva. Keďže teda ide o doteraz slovníkovo nezachytené sloveso s osobitným a menej známym významom, nebude na škodu preskúmať jeho derivačnú štruktúru a potom aj vhodnosť a oprávnenosť jeho používania. Aby sme získali primeranú bázu na skúmanie jeho významu, začneme analýzou slovesa *zaškoliť*(1).

Sloveso *zaškoliť*(1) je predponové sloveso, utvorené od slovesa *školiť* predponou *za-*. Sloveso *školiť* má viac významov (podľa Slovníka slovenského jazyka IV, str. 417, má 3 významy), ale jeho základný význam je „učiť, vyučovať, vzdelávať“. V sémantike slovesa *školiť*, od ktorého sa tvorí aj predponové sloveso *zaškoliť*(1), je vyjadrenie vyučovacieho procesu, teda deja vyplývajúceho z podstaty veci pomenovanej základným substantívom *škola*.² Substantívum *škola* tu treba chápať ako označenie inštitúcie na vyučovanie, vychovávanie a vzdelávanie (má totiž aj iné významy). Zaujímavé je však pritom to, že i keď v základe slovesa *školiť* je podstatné meno *škola*, v jeho význame zisťujeme značný odklon od základného významu tohto podstatného mena: sloveso *školiť* značí síce „učiť, vyučovať, vzdelávať“, ale nepoužíva sa na pomenovanie vyučovacieho procesu v škole. Hovoríme, že v škole sa žiaci *učia*, nie „školia“. Význam slovesa *školiť* je už silne aktualizovaný, špecifikovaný ako istý, užšie vymedzený spôsob výuky alebo vzdelávania, ktoré sa neuskutočňuje v rámci školy, v bežnom vyučovaní, ale v rámci nejakého kurzu, na ktorom si účastníci dopĺňajú vedomosti zo špeciálnych predmetov alebo zo špeciálnej problematiky. Svedčia o tom aj spojenia uvedené ako exemplifikácie v hesle *školiť*: *školiť dorasť*, *školiť pracujúcich*, *politicky*, *odborne školiť*. V riadacom prípade sa teda sloveso *školiť* nepoužíva na vyjadrenie vyučovacieho procesu, vyučovania v riadnej dennej škole akéhokoľvek druhu.

Od slovesa *školiť* sa tvoria nové slovesá pomocou predpôn. Začali sme už uvažovať o predponovom slovese *zaškoliť*(1). Okrem neho sú ešte predponové slovesá *vyškoliť*, *doškoliť* (častejšie je nedokonavé *doškoľovať*) a od nich odvodené zvrtné podoby. Predpona *za-* v slovese *zaškoliť*(1) dáva slovesu *školiť* osobitnú významovú perfektiváciu: „dokončiť osobitné školenie v istej špecializácii, v istom odbore, vyučiť, zapracovať, vyškoliť niekoho v nejakom odbore“. Vidíme, že nejde tu o veľkú významovú zmenu, o nejaké väčšie posunutie významu slovesa *školiť*. Dalo by sa hovoriť, že

² Porov. *Morfológia slovenského jazyka*, Bratislava 1966, 457.

sloveso *zaškoliť*(1) je skôr vidový pendant k nedokonavému slovesu *školiť*, pričom predpona *za-* modifikuje základné sloveso *školiť* na sloveso s resultatívnym spôsobom slovesného deja.³ To je však teória, do ktorej sa tu hlbšie nemienime púšťať.⁴ Pre našu úvahu je dôležité konštatovať, že sloveso *zaškoliť*(1) sa v základe významove neodlišuje od slovesa *školiť*.

Ako je to však so slovesom *zaškoliť*(2), ktoré – ako sme už uviedli – používajú školskí pracovníci vo význame „umiestniť, uviesť, zapísať prvý raz do školy (do prvej triedy)“? Je to opäť predponové sloveso skladajúce sa z predpony *za-* a zo slovesného základu *školiť*. Z porovnania významov oboch slovies môžeme hneď konštatovať, že sloveso *zaškoliť*(1) sa vôbec nezhoduje so slovesom *zaškoliť*(2) ani významove ani derivačne. Nezhodujú sa významove ani základy oboch slovies ani predpona *za-*. Podľa uvedeného významu sa sloveso *zaškoliť*(2) zaraďuje medzi tie slovesá s predponou *za-*, ktorých dej vyjadruje umiestnenie, zaradenie niekoho alebo niečoho na nejaké miesto. Význam „umiestňovanie, zaraďovanie na nejaké miesto“ je vyjadrený predponou *za-*, kvalita miesta, kam sa niekto alebo niečo umiestňuje alebo zaraďuje, je vyjadrená základom slovesa.

Slovník slovenského jazyka túto skupinu slovies uvádza pod 8. významom predpony *za-*⁵, ktorý sa vykladá takto: „zasunutie, zatisnutie, vsunutie, vloženie predmetu do niečoho“. Okrem slovies ako *zabiť*, *zabodnúť*, *zaboriť*, *zadlabať*, *zamontovať*, *zastoknúť*, *zastrčiť*, *zatlačiť* sú tu uvedené ako príklady tieto slovesá: *začleniť*, *zaraďiť*, *zatriediť*, *zaregistrovať*, *zaúčtovať*, *zaknihovať*, *zamaľovať*. Najviac nás zaujíma táto druhá skupina slovies, pretože derivačne i intenčne je im blízke aj sloveso *zaškoliť*(2).⁶ Osobitne zaujímavou stránkou uvedených predponových slovies je to, že predpona *za-* nie vždy sa pripája k formálne i významove samostatnému slovesu. Napr. pri slovesách *zaknihovať*, *zamatrikovať*, *zaprotokolovať* sa predpona *za-* spája so základmi, ktoré ako samostatné slovesá nejestvujú. To značí, že tieto predponové slovesá nie sú utvorené od slovies, ale od

³ Skupinu slovies s týmto spôsobom slovesného deja uvádza aj *Slovník slovenského jazyka V*, Bratislava 1965, 369.

⁴ Problém slovesného vidu súhrnne spracúva aj *Morfológia slovenského jazyka*, 409 n. Touto problematikou sa hlbšie a sústavne zaoberá Š. Peciar vo viacerých článkoch v Slovenskej reči. Tam pozri aj ostatnú literatúru.

⁵ *Slovník slovenského jazyka V*, 367. Podľa nášho názoru je tento význam predpony *za-* určený príúzkou. Do väzby týchto slovies sa nezahŕňa akuzatívna väzba životných podstatných mien. Viaceré slovesá, uvedené ako príklady na 8. význam predpony *za-*, majú ako heslové slová na príslušnom mieste v slovníku aj väzbu „koho“. Zreteľ na životné podstatné mená v 4. páde bol by dovolil rozšíriť a zovšeobecniť významovú charakteristiku asi takto: „dať niekoho, niečo na nejaké miesto, umiestniť niekoho, niečo do niečoho“ a väzbu ustáliť takto: „koho, čo do čoho“.

⁶ Sem patria aj ďalšie slovesá ako *zamatrikovať*, *zaprogramovať*, *zaprotokolovať*, *zakódovať* a pod.

substantív predponovo-priponovým postupom: *za-knih-ovať*, *za-matrik-ovať*, *za-protokol-ovať*, *za-map-ovať* atď. Iné slovesá z tejto skupiny predponových sloves majú za základ také sloveso, ktoré ako samostatné, teda bez predpony, má sémantiku odlišnú od príslušného predponového slovesa; napr.: *za-členiť*, *za-triediť*. Predpona *za-* dáva celému slovesu iný významový odtienok, robí ho slovesom s iným spôsobom slovesného deja.

Povedali sme, že väzba týchto sloves je zväčša dvojité – akuzatív a predložkový genitív (koho, čo do čoho). Tu treba upozorniť na ďalší dôležitý fakt. Dvojité väzbu nemožno aplikovať pri všetkých slovesách z tohto okruhu. Genitívna väzba s predložkou *do* sa nerealizuje pri tých slovesách, ktorých derivačný základ (príslušné podstatné meno) vyjadruje, pomenúva miesto, na ktoré je niekto alebo niečo určené; napr.: *zaregistrovať* – register, *zaknihovať* – kniha, *zamaľovať* – maľba, *zamatrikovať* – matrika, *zaprogramovať* – program, *zakódovať* – kód, *zaprotokolovať* – protokol. Tieto slovesá majú väzbu iba s holým akuzatívom.⁷

Aj sloveso *zaškoliť* (2) patrí medzi takéto denominatíva. Podstatné meno *škola*, ktoré je v odvodzovacom základe, vyjadruje konkrétne miesto zaradenia. Väzba slovesa *zaškoliť*(2) by preto mala byť tiež jednoduchá – s holým akuzatívom (koho). Podľa uvedeného citátu na začiatku článku i z nášho výkladu o význame tohto slovesa zisťujeme, že to tak nie je. V uvedenom súvetí sa hovorí: ...*a tam si zaškolili deti do prvých ročníkov*. Je tu použitá dvojité väzba. To značí, že určenie miesta je vyjadrené duplicitne, raz sémantikou slovesa *zaškoliť*(2), druhý raz genitívnou väzbou s predložkou *do* (do prvých ročníkov). Táto dvojité väzba ukazuje na to, že sémantika slovesa *zaškoliť*(2) nie je ešte intenčne ustálená, ba na prvé počutie azda aj trochu nejasná. Pri kodifikácii tohto slovesa bude preto treba presne ustáliť jeho význam. Navrhujeme dva varianty výkladu: 1) umiestniť, zapísať prvý raz do školy, 2) zapísať do prvého ročníka základnej školy.

V konkrétnom použití slovesa *zaškoliť*(2) a pri rešpektovaní jeho správnej väzby (holý akuzatív) i významu genitívna väzba s predložkou *do* by sa už nemala opakovať.⁸

Z á v e r. Slovesá *zaškoliť*(1) a *zaškoliť*(2) nie sú derivačne a sémanticky totožné slovesá. Zhodujú sa však svojou zvukovou podobou. Treba ich

⁷ Niektoré slovesá z tohto okruhu sú pôvodne odvodené od substantív vyjadrujúcich isté miesto zaradenia niekoho, niečoho do niečoho, ale príslušné slovesné základy už stratili toto miestne určenie, a tak majú dvojité väzbu akuzatívu s predložkovým genitívom; napr. *za-člen-iť*, *za-rad-iť*, *za-tried-iť*.

⁸ V lexikografickej praxi sa niekedy na tento logicko-syntaktický postup zabúda, a tak sa stáva, že do výkladu príslušného slova a do exemplifikácie sa uvedie to isté spojenie. Takým spôsobom je v *Slovníku slovenského jazyka* I spracované napr. sloveso *kvákať*². Výklad jeho významu znie: „ťahat' za vlny, trhať za vlny“; spojenia v exemplifikácii sú takéto: *kváče jej vlny*, *kvákal ma za vlny*.

preto pokladať za homonymné a označovať ich indexom 1, 2, ako je to
vykom v lexikografickej praxi, teda *zaškoliť*¹ a *zaškoliť*². (Naše označenie
(1), (2) bolo len pracovné a provizórne.) Sloveso *zaškoliť*² je pôvodom
významom novšie sloveso s doteraz presne neurčeným významom, a tak
mi jeho väzba nie je presne ustálená. Je to však správne utvorené sloveso
podľa modelu už existujúcich slovies s predponou *za-*, ktorá vyjadruje
miestenie, zaradenie niekoho alebo niečoho na nejaké miesto. Zo šty-
stickej stránky sloveso *zaškoliť*² treba pokladať za viac-menej odborný
vraz z administratívno-školskej oblasti.

Anton Habovštiak

O VÝSKUME SLOVNÍKA A FRAZEOLÓGIE SLOVENSKÝCH NÁREČÍ

Už niekoľko rokov jazykovední a iní kultúrni pracovníci apelujú na
našu verejnosť, aby venovala v terajšom štádiu vývinu slovenských ná-
rečí osobitnú pozornosť aj výskumu slovnej zásoby a frazeológie.¹

Slovenské dialektologické pracoviská sú si vedomé svojej povinnosti,
a preto sa v ostatných rokoch venujú zbieraniu a spracovaniu slovnej zá-
soby vo zvýšenej miere. V dialektologickom oddelení Jazykovedného
ústavu E. Štúra SAV sa buduje s cieľom získať aspoň relatívne úplné
slovné a frazeologické bohatstvo nárečí aj osobitná kartotéka, resp. náre-
čový tezaurus, ktorý má byť pramennou základňou pre *Slovenský náre-
čový slovník*.

Otázke, ako budovať kartotéku pre tento slovník, venovali sme už po-
zornosť na stránkach SR.² V tejto súvislosti sme okrem iného uviedli,
že slovnú zásobu v terajšom štádiu zbierania treba zachytávať ako celok,
teda bez uplatnenia tzv. diferenčného a nediferenčného hľadiska. Súčasne
sme pripomenuli, že Slovník slovenských nárečí nemôže byť zbierkou
jazykových kuriozít alebo rozmanitých zvláštností, ktoré sa viac a menej
diferencujú vo vzťahu k spisovnému jazyku, ale tezaurem slovnej zásoby
slovenských nárečí. V tejto kartotéke sa musí zachytiť maximálne množ-

¹ Pod nadpisom *Zbierajte slovné bohatstvo našich nárečí!* už v r. 1938 vyzýval
Jazykový odbor Matice slovenskej v redakčnom článku slovenskú verejnosť, aby
každý, kto môže, prispel svojím spôsobom pri zbieraní slovníka slovenských nárečí.
Pozri SR 7, 1938/39, 1–2. O týchto otázkach v ostatnom čase písal K. Palkovič,
Zachráňme slovné bohatstvo slovenského ľudu, Kultúra slova 3, 1969, 78–80; pozri aj
F. Buffa, *Naše nárečia a spisovná slovenčina*, Pravda, 3. 6. 1967, str. 2.

² K tomuto pozri A. Habovštiak, *O budovaní kartotéky pre slovenský náre-
čový slovník*, SR 33, 1968, 223–229. Cieľom obidvoch príspevkov je venovať sa zbie-
raniu a spracovaniu lexikálneho materiálu z teoretického hľadiska.

stvo slov zo všetkých oblastí hospodárskeho, spoločenského a kultúrneho života na Slovensku.³ Pre slovníkové ciele radíme teda zbierať nielen výrazy odlišné od príslušných slov v spisovnom jazyku, t. j. lexikálne a semantické dialektizmy, ale treba zbierať všetky známe a aktívne používané slová v slovenských nárečiach.

Štúdium materiálu získaného v ostatných rokoch, resp. mesiacoch poukazuje na potrebu dotknúť sa aj iných otázok, ktoré sú pre úspešný priebeh celej akcie v ďalších rokoch veľmi dôležité. Na základe doterajších skúseností i na základe materiálu, ktorý sa získal v ostatných rokoch, dospeli sme k názoru, že pre lexikografické spracovanie má význam nielen slovo, ktoré zberateľ jednoznačne definoval a pri ktorom určil jeho význam, ale aj príslušný kontext, v ktorom sa môže vyskytovať skúmané slovo.

Na takýto kontext — pravdaže, ak nejde o slová terminologického charakteru — chceme kľásť v ďalšej fáze zbierania nárečového materiálu osobitný dôraz. Súčasne chceme viac ako doteraz dôraznejšie upozorniť na všetky zberateľov, aby sa usilovali nárečový kontext zachytiť v takej podobe, aby sa zo zápisu v podobe vety mohol vysvetliť jednak jeho značnejší význam slova a jednak získať údaj o jeho frazeologickom využití.

V ďalšom štádiu výskumu slovnej zásoby slovenských nárečí chceme sa teda zamerať nielen na zbieranie jednotlivých slov v najširšom rozsahu, ale aj na výskum

1. jednotlivých významov slov v najrozmanitejších spojeniach, ktoré sa získajú z príslušného kontextu a

2. nárečovej frazeológie, ktorá má pre slovenský jazyk osobitný význam.

Na požiadavku skúmať slovnú zásobu v príslušnom kontexte poukazuje najmä samotný nárečový materiál, ktorý — tak ako aj materiál z hláskoslovnia a morfológie — nezhoduje sa vždy so stavom v spisovnom jazyku.

Vo vzťahu k spisovnému jazyku zisťujeme v nárečiach bohatú členitosť napr. už aj pri tzv. viacsovných alebo združených pomenovaniach. Jadrom takéhoto spojenia je podstatné meno, ale jeden pojem sa vyjadruje často aj združenými pomenovaniami.

Na ilustráciu môžeme uviesť názov pre druh cesty cez pole, známy v spisovnom jazyku ako poľná cesta. V tomto význame sme získali z nárečí napr. tieto ekvivalenty: *poľná* i *poľná cesta*, *polová cesta*, *cesta cez* (čez, bez, prez) *pole*, *cespoľná cesta*, *cesta do poľa*. Strmšia cesta v brehu, t. j. závoz, sa vyjadruje týmito združenými pomenovaniami: *hlboká cesta*, *vímolová cesta*, *prutká cesta*.

³ Porov. aj Z. Sochová, *Slovní zásoba nářečí a problémy jejího popisu*, Slovesnost 28, 1967, 20–21.

strmá cesta, strmhlavá cesta, kopaná cesta, príkra cesta, ostrá cesta ap. V tomto význame používajú sa často aj názvy nie so zhodným, ale s nezhodným prívlastkom: *cesta do vŕšku, cesta do kopca, cesta dolu brehom, do brehu, popod breh, hore brehom, dovisoka, po úbočí cesta, cesta dolu hrunkom, do hrunka* i ďalšie iné názvy.⁴

Z uvedených príkladov je zreteľne vidieť, ako je dôležité zaznačiť pri slove *cesta* celý kontext, ako aj všetky spojenia s týmto slovom.

Pri zbieraní nárečového materiálu pre slovník je veľmi dôležité klásť dôraz na tzv. ustálené spojenia slov, a to preto, že pri výskume slovnej zásoby sa im venovala zvyčajne malá pozornosť.

Stredobodom pozornosti pri tomto okruhu slovnej zásoby musia byť viac či menej tesné a ustálené spojenia slov, ktoré sa v rozmanitom stupni spájajú do jednotného významového celku. Pre tento druh pomenovaní je charakteristická ich obraznosť.⁵ Patria k nim

1. ustálené automatizované spojenia podstatných mien s príd. menami (tzv. stále epitetá), ako napr. *vysoké nebo, biely deň, mokrý rok, hlúpe zemiaky* (= nemastné), *ostré jazyčisko, stojatá hora* (= stromy na koreni), *strmá nátura* (prchlivý človek), *pototaná hlava* (= zle myslíaca).

Dôležité sú aj ustálené spojenia v užšom zmysle, ktoré majú aj charakter termínu, napr. *kurie oko, koncová plachta, stridžacie huby, lacný Jožko* (= Bosniak-obchodník);

2. ustálené prirovnania, napr. o sedení: *sedí ako hrič, ako zmoknutá kura, ako klobúk na hlave, kvoka na vajciach, ako by ho prikul, ani lekvárník, ani čo by ho priklincoval*; o zošedivených vlasoch: *šedivý ako somár, holub, šimeľ, vlk, starý pes, jablôň, lipa, kvet, vŕba, mlieč, lan, striebro*; o sile človeka: *mocný ako býk, bujo, bujak, medveď, kôň, vól, hovädo, buk, dub, čert, obor, valibuk, železo* a i.

Dôležité sú aj prirovnania vyjadrené vedľajšou vetou prirovnávacou: *Stojíš, ani čo by ti pite utenuli* (= bezradne); *tak chodí ako by kapustu tlačil; bolela ma hlava, ako keby v nej vŕtal; pozrel sa na mňa, staby som mu hlavu skalou prebil* (= mrzko); *halušky boli tvrdé, že s nimi mohol strechu prehodiť* (= zle uvarené);

3. ustálené spojenia, ktorými sa vyjadruje:

a) želanie (napr. pri spomenutí mena zomretého): *Nech mu je zem ľahká, nech mu Boh pomáha na dobrú dušu; daj mu, bože, ľahkú zem, ľahký odpočinok, slávu večnú; nech ho Boh prijme na milosť* (vsl. *nech mu da Pan Boh curstvo!*);

b) zdvorilostné frázy (napr. pri spomenutí veci, ktorú rozprávač pokladá za špinavú): *pekne odpýtujem, ponížene prepytujem, odpýtujem na stokrát, neušanujem Vás, nepošianam Vás, šanujem si Vás, šianam vašu poctivú hlavu, nech pekne odpustia, vsl. naj prebača, pritom ponížene prebajce.*

c) pozdravy v priebehu dňa a pri práci, ako aj odpovede na tieto pozdravy: *dobruo rano!; Daj bože!; Pomáhaj Pán Boh!; Pán Boh uslyší!; Dobrá noc vám!*;

⁴ Doklady z nárečí sme vyexcerpovali z *Dotazníka pre výskum slovenských nárečí II*, Bratislava 1964 (I. Lexikálna časť, pripravil A. Habovštiak; II. Slovo-
tvorná časť, pripravil F. Buffa). Dotazník vyšiel cyklostylom.

⁵ O týchto otázkach pozri *Smernice pre excerptovanie*, ktoré vydalo cyklostylom oddelenie spisovnej slovenčiny JÚ.

4. príslovia a porekadlá: *Nevrav pravdu, bo ťa zavrú; radšej po dobrom ako po zlom; na tvrdú šiju tvrdú palicu; aj najhrubšie poleno prehori; na hrubé drevo treba hrubá sekera; kto každého poslúcha, zle robí, kto nikoho ešte horšie.*

Osobitnú pozornosť si zasluhujú aj predpovede počasia na základe dlhodobého pozorovania, tzv. pranostiky: *jaký január, taký máj; na Hromnice koniec sanice; suchý marec, zimný apríl, nokrý máj – bude v stodole raj; jaký jún, taký december; keď na Jakuba (25. 7.) slnko jasne svieti, bude tuhá zima; aký august na počiatku, taký je i na ostatku; október – ostatné z poľa ber!; na Katarínu, hotuj už perinu!; svätá Barbora, ťahá sane zo dvora;*

5. najrozmanitejšie frazeologické zvraty zo všetkých oblastí spoločenského života, napr.

a) o odievaní a obúvaní: *zadok sa mu blýska (= má roztrhané nohavice), prsty sa mu kľujú z topánky, háby lata na late, nohavky na výrost (= veľké, kým do nich nedorastie); stál vo vode, keď mu nohavice šli;*

b) o jedení a pití: *Vždy ich nájdeš v hrnčeku (= pri jedení); poráťal mi všetky lyžice (= sledoval, koľko som v tej chvíli zjedol); v očiach sa mu tmí od hladu; jedol, ani keby hádzal za plot; zjedol by aj podkovu, podošvu, ohnivo; vypije aj z konského ucha; dobrý mlyn všetko zmelie; jedáva, dobre sa nezaďuší. Človek môže byť opitý ako snop, sud, cepy, štek, motyka, štupeľ, špunt, cibuľa, bôb, vŕba, vôl, teľa, prasa;*

c) o intelektuálnych vlastnostiach: *mať v hlave plevy, otruby, sečku, filipa; rastie mu rozum cez vlasy; nemal nič v hlave; je udretý mechom; jeden za osemnásť, druhý bez dvoch za dvacať; mne ani plná fajka nehorí a druhému aj prázdna;*

d) o telesných vlastnostiach: *má olovené nohy; pod nohami mu horelo, Pán Boh stratil od neho mieru (= veľmi vyrástol);*

e) o manželskom živote: *znesú sa ako psy v studni, ako deti pod odkvapom; stúpajú si na prsty; chlap si zahryzuje do jazyka; žena nosí klobúk v dome; je pod papučou; navari kaše až kypí; sveta mu žiť.*

Pri zachytávaní slovnej zásoby si všímame v príslušnom kontexte aj všetky expresívne, citové a vôľové slová, zdrobneniny, zveličené slová, pejoratívne výrazy, ironické slová, slová so zjemňujúcim odtienkom, ako aj nádavky, prezývky a naturalistické výrazy. Tieto požiadavky sa vzťahujú nielen na podstatné mená, ale aj na iné slovné druhy, najmä však na slovesá. Pri tomto slovnom druhu kladíme osobitný dôraz na všetky predponové slovesá (*do-kántriť, skupovať statok, vytúžiť sa*), na slovesá so zloženými predponami (*poponúkať, nazahrabovať, dovynášať*), zvratné slovesá so zámenom *sa* a *si* (napr. *zniesť sa, mívaj si = nazdávať sa*). Osobitný dôraz treba klásť aj na slovesné vidy (*brať – brávať, zadusiť – zadúšať – zadušovať sa*) a na väzbu sloves (*rozumieľ niečo i niečomu, ísť v dolinu*).

Pri skúmaní a zbieraní slovnej zásoby si všímame všetky slovné druhy. Citoslovčia zaznamenávame vždy v širokom kontexte a vysvetlíme ich význam, t. j. či vyjadrujú bolesť, radosť, údiv, zľaknutie, alebo či nahrádzujú sloveso a v akom význame, napr. citoslovčia typu *lap!, draps!, hip!* ap.

V rámci výskumov slovnej zásoby je dôležitý aj výskum spojok, predložiek a častíc. Tak ako pri iných slovných druhoch aj v tých prípadoch sa treba usilovať získať kontext, z ktorého je zreteľne vidieť, v akej funkcii sa používa značená spojka, predložka alebo častica.

Pri výskume neslobodno zabúdať ani na slová cudzieho pôvodu. Dôležité sú

najmä také cudzie slová, ktoré sa stali súčasťou slovnéj zásoby skúmaného nárečia. Sú to napr. slová z remeselníckeho života s prevažujúcim elementom nemeckého pôvodu: *hoblponk*, *rajšpel*, *rašpla* (nem. *Raspe*l), *duršlak* (nem. *Durchschlag*), *egzecírka*.

V rámci výskumov pre nárečový slovník sa získajú aj vlastné mená (priezviská, hypokoristiká) a miestne i pomiestne názvy. Výskum vlastných mien však nie je našim hlavným cieľom, lebo tejto otázke sa venujú osobitné pracoviská v SAV i na univerzite.

Z uvedených poznámok vyplýva, že pri výskume slovnéj zásoby kladieme dôraz na slovnú zásobu v celom rozsahu, t. j. nielen na výrazné zvláštnosti, ktoré bývali zvyčajne stredobodom záujmu dialektológov, ale aj na slová, pri ktorých sa vyskytuje viac či menej výrazná významová diferenciácia.⁶ Túto významovú diferenciáciu možno správne určiť na základe dobrého kontextu, preto sa nazdávame, že od zberateľov treba vyžadovať, aby slová zapisovali čo možno v najvhodnejšom kontexte. Táto požiadavka sa vzťahuje na najväčšiu časť slovnéj zásoby našich nárečí.

Okrem nárečového materiálu zameraného na výskum frazeológie a významových odtienkov jednotlivých slov, chceme venovať osobitnú pozornosť ľudovej terminológii.

Časť slovnéj zásoby tohto charakteru sa dosiaľ už získala na základe *Dotazníka pre výskum slovenských nárečí II.*⁷ V ďalšej fáze výskumov chceme však prehĺbiť výskum dosiaľ skúmaných vecných okruhov, jednak rozšíriť výskum o tie oblasti, ktoré neboli zaradené do tohto dotazníka.

Do úvahy prichádza celý rad okruhov nášho spoločenského života, ako je napr. terminológia zo staršieho spôsobu hospodárenia (vinohradníctvo, poľnohospodárstvo, pastierstvo, salašníctvo, rúbanie a spracovanie dreva). Výskum chceme rozšíriť aj na okruhy, ktoré sa vzťahujú na terminológiu domácej výroby a remesiel, po ktorých sú miestami už iba zvyšky (debárstvo, košíkárstvo, čipkárstvo, výroba riečíc) alebo už celkom zanikli (plátenníctvo, výroba riečíc, slamených úľov, drotárstvo ap.).⁸

Vzhľadom na to, že sa výskum tohto druhu uskutočňuje na viacerých dialektologických pracoviskách, chceme ho v dialektologickom oddelení tak usmerňovať, aby sme sa v našej náročnej i naliehavej práci čo najviac doplnili.

Základnou požiadavkou pri tomto výskume musí byť, aby sa jednotlivé terminologické okruhy vyčerpali čo najpodrobnejšie a aby sa získal z nich

⁶ K. Palkovič, c. d., 80.

⁷ Bratislava 1964.

⁸ O spôsobe výskumov tejto časti slovnéj zásoby pozri metodicko-inštruktívnu príručku, ktorú vydal P. Ondrus pod názvom *Výskum slovnéj zásoby slovenských nárečí*, Bratislava 1966.

relatívne úplný materiál. Takýto výskum sa však už nebude môcť vykonávať iba pomocou dotazníkov, ale skôr pomocou vhodne usmerňovaného rozhovoru, ktorý tak vedieme, aby sme získali maximálne množstvo termínov v tejto oblasti. Výskum v tomto smere bude mať, pravdaže, charakter odlišný od výskumov pre jazykovo-zemepisné ciele. Pri výskume slovnej zásoby všeobecného charakteru vystačíme aj zvyčajne s informátormi, ktorí relatívne dobre ovládajú isté nárečie, výskum terminologickej časti slovnej zásoby sa musí vykonávať s osobami, ktoré poznajú realie, pracovný postup i názvy vzťahujúce sa na tieto veci a činnosti.

Nazdávame sa, že pre tieto výskumné ciele je veľmi vhodné z pracovného hľadiska zapisovať údaje o istom významovom okruhu v tej podobe, ako sa zapisujú nárečové texty alebo ich nakrúcať na magnetofónové pásy. Tieto texty sa potom vyexcerpujú a materiál sa zaradi podľa vecných okruhov.

Jednotlivé slová a ich príslušné kontexty zaznamenávame presne v tej podobe, ako sme ich počuli pri nárečovom výskume, t. j. uplatňujeme transkripčné zásady v celom rozsahu. Pre zberateľské ciele pripravilo takéto transkripčné zásady dialektologické oddelenie Jazykovedného ústavu SAV a spolu so smernicami o spôsobe zbierania a excerpovania nárečového materiálu odovzdáva ich zberateľom na praktické použitie.

Pri zbieraní slovnej zásoby a najmä frazeológie nemožno vždy jednoznačne určiť pracovný postup. Každý explorátor musí aj s tým rátať, že si v istých prípadoch bude voliť vlastné samostatné postupy vyplývajúce z charakteru nárečia i tematiky, ktorej venujeme pozornosť. Pri tejto explorátorskej práci sa však vyžaduje väčšia prax ako pri výskumoch pomocou dotazníkov pre hláskoslovné a tvaroslovné ciele. Bolo by preto žiadúce, keby na zbieranie slovnej zásoby nezabúdali tí pracovníci, ktorí sa doteraz venovali výskumu nárečí aj z iných hľadísk. Dialektologické oddelenie Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV im ochotne poskytne v tomto smere prípadné informácie, resp. aj pomoc.

Záverom pokladáme za vhodné dodať, že výskum slovnej zásoby a frazeológie treba tak usmerňovať i organizovať, aby v dohľadnom čase mohli vzniknúť slovníky, ktoré by slovnú zásobu našich nárečí nespracúvali iba čiastočne, ale dôkladne s maximálnym úsilím preniknúť čo najviac do hĺbky skúmaného nárečia. Pri tejto práci musíme klásť viac ako inde dôraz na kvalitu zozbieraného materiálu. Požiadavku kvality chceme uplatniť získavaním 1. kontextovej časti zápisov, 2. štúdiom frazeológie, 3. rozšírením výskumu slovnej zásoby na tie okruhy, ktorým sa dosiaľ nevenovala primeraná pozornosť, 4. spracúvaním lokálnych slovníkov s tým cieľom, aby sa získal zo skúmaného nárečia čo najpodrobnejší slovníkový materiál.

NOVÉ ÚSPECHY SLOVENSKEJ ROZHLASOVEJ HRY
(P. KARVAŠ, ABSOLÚTNY ZÁKAZ ČIŽE BALADA
O POSLUŠNOSTI)

Moderná rozhlasová hra sa zhruba uberá dvoma typickými cestami, a to rozvojom psychologicky a sociologicky motivovanej drámy. Hra P. Karvaša *Absolútny zákaz čiže balada o poslušnosti* patrí jednoznačne k sociologicky zacieleným hrám pre svoju ideovo-obsahovú bázu, ktorá kotví v aktuálnej spoločenskej problematike. Hra patrí do tejto skupiny i svojim zacielením: pôsobiť účinne esteticky, myšlienково a morálne na poslucháča, na občana štátu. V tom je vlastný zmysel najnovšej Karvašovej rozhlasovej hry, v tom je i jej úspech.

V našom príspevku si chceme všimnúť Karvašovu hru z jedného aspektu, z aspektu jazykového štýlu, chceme ukázať štylistické špecifiká tejto hry. Uvedomujeme si, že ešte výraznejšie by sa dali vykresliť spomínané špecifiká porovnaním s inými rozhlasovými hrami (od toho istého autora i od iných dramatikov), no to nie je pre obmedzený rozsah príspevku možné.

Podstatou úspechov tejto Karvašovej rozhlasovej hry je estetické skĺbenie jednotlivých zložiek štruktúry hry tak, aby výsledný charakter tvoril ucelenú jednotu obsahovú, formálnu i estetickú.

Máme teda ukázať, akými obsahovými, kompozičnými i jazykovými prostriedkami autor dosiahol umeleckú jednotu hry.

1. Obsahová zložka a vyjadrovacie prostriedky

Obsahovú rovinu hry možno stručne charakterizovať takto: dej je osnovaný na viacerých konfliktoch, na rozpore medzi vyhláškou – verejným zákazom a jeho nepochopením zo strany jednotlivca. Ide o rozpor spoločnosť – jednotlivec, ku ktorému sa priradujú logicky ďalšie rozpory. Sú to rozpory, ktoré vyplynuli zo spomenutého základného rozporu: spoločenská obec sa delí na tých, ktorí absurdný zákaz poslúchnu bezmyšlienkovy, otrocky, kým druhá skupina analyzuje zmysel úradného zákazu, verejnej vyhlášky o tom, že sa neslobodno pozeráť z oblokov, ako absurdný a neschvaľuje ho.

Na tomto druhom konflikte sú postavené konkrétne nedorozumenia vnútri skupín priateľov, vnútri rodín ap. Tak vznikne napr. rozpor medzi slepou Annou, jej otcom a priateľom Andrejom. Rozpor, ktorý vyviera z administratívneho nariadenia, príkazu, ktorý nepozná výnimky a predpokladá absolútne podriadenie, a z laickej interpretácie tohto nariadenia.

Rozpor sa rozrastá postupne na symbol rozpornosti medzi strohými úradnými príkazmi a zložitou, nikdy nie jednoduchou a jednoliatou spoločenskou realitou.

Karvaš posúva zámerne celú problematiku do symbolickej oblasti. Symbolizácia obsahovej zložky sa premieta ďalej do vrstvy vyjadrovacích prostriedkov, čo vidno najmä v sémantických prvkoch jazykových prostriedkov z nižších i vyšších jazykových plánov (napr. pomenovacieho, syntaktického i textového).

Zvýšenú symbolizáciu dosahuje Karvaš aj jednoduchým faktom, že totiž opisuje „vidiny“ videného, a to raz v podobe realistickej, inokedy kontrastne fantazijne opisovaných obrazov, ktoré „vidí“ slepá. Správnejšie: sú to vizuálne obrazy, ktoré nereprezentujú iba osobnú drámu slepej Anny, ale symbolizujú aj hlbokú drámu spoločenskej situácie, protirečenie vidín a reality, čohosi postulovaného a neuskutočneného, nereálneho atď.

Karvaš symbolizuje nielen gradáciu osobnej tragiky, ale aj tragiku spoločenskej absurdity, ktorá je tým hlbšia, čím väčší okruh ľudí zasahuje a čím sú jej korene banálnejšie, neprirodzenejšie, ba až protiprirodzené, neľudské.

Ústredný konflikt Karvašovej rozhlasovej hry ukazuje tento úryvok:

Matka Počujem nejaké zvuky. Akoby už boli na našej chodbe.

Anna Kedy mi už, preboha, vysvetlíte, čo sa tu deje.

Matka Pust' si rádio, Anna. Pust' si rádio.

Adam Nič sa nedeje. Je to bežná kontrola, či sa obyvateľstvo domu správa náležite.

Anna Čo kontrolujú...? Či sa nikto nedíva z okna...?

Otec Netráp sa, dievčatko. Kontrolujú všetko možné, vodu, plyn, elektrinu...

Anna A či sa niekto nedíva z okna?

Otec Aj to, prirodzene. — Počujete dačo...?

Adam Prosím ťa, nerob paniku. Díval sa tu niekto z okna? Nedíval. Tak čo sa plašíte. (sekundy)

Matka Pripravila som ti nejaké konzervy... Aj teplú bielizeň...

Otec (ohromený). Čože?! A prosím ťa, načo?!

Matka Len tak... Počula som...

Adam Čo si počula...?

Matka Že odvedli domovníka.

Adam To bol odjakživa rebelant!

Matka Vraj sa ráno pozeral z okna, aké je počasie. Či zas netreba odpratať sneh...

Otec Fakt. Aj... toho letca z prvého poschodia odvliekli. Nemohol si vraj odvyknúť pozrieť oknom na oblohu, kým neodíšiel do služby. Aj jedného mládenca z garsónky... Naproti sa vraj vyzliekala akási slečna...

Adam To je tak, keď sa niekto nevie jednoducho zaradiť!

Anna A kam ich všetkých berú...?
 Otec Možno sú to obyčajné klebety, dievčatko. Možno nikam.
 Matka Nevie, či sme aj my nemali urobiť tak ako Volkovci na šiestom.
 Anna Čo urobili Volkovci?
 Matka Zastreli všetky okná čiernym papierom.
 Otec Nešťiakovci ich zatkli doskami. A počul som... predstavte si, Hurtovci vraj dali všetky okná zamurovať.
 Adam No a? A prečo nie? Je dávno vedecky dokázané, že elektrické svetlo je zdravšie. Je stále, bez výkyvov a má lahodný teplý oranžový tón.
 Otec A okrem toho je človek potom mimo podozrenia...
 Matka Pst. Niektó kričal.
 Otec Nikto nekričal.
 Matka Ba áno. Mari sa mi, že to bol doktor Telecký z tretieho.
 Adam Telecký? Ten očiara...?! Ten, čo roztruboval, že si celý dom zničí oči?
 Nuž, ani by som sa nečudoval, keby...

P. Karvaš, Absolútny zákaz čiže balada
 o poslušnosti, 1968, str. 16–18.

Ukážka dokazuje, že konflikt je vymyslený, štylizovaný, symbolický. A tieto dve línie: symbolická, fantazijná a realistická, majúca dosah v realite, až príliš realisticky a konkrétne vykreslenej, sa stále prelínajú. Preto rozhovor o novej vyhláske a spor o jej zmysel prebieha pri obede a matka celkom banálne prerušuje teoreticky a „vedecky“ vedenú diskusiu dopytom, hovorovo zafarbenými prehovormi, otázkami, ako napr.:

Nikto si nedal špiku...? Košť je už úplne vychladnutá. (10)

Tú špičkovú košť mám teda odniesť? (12)

Refazovitité budovanie myšlienkových pilierov hry je pre túto Karvašovu hru typické. Ukážeme to aj na nasledujúcom príklade.

Upozorňujeme pritom na sémantickú výstavbu dialógu a v ňom na funkciu opakovaných slov: *maľovať, farby, ľahostajnosť, slepota*. Ide o záver hry, v ktorom sa situácia komplikuje tak, že pre absurdný zákaz pozeráť z oblokov, zamurovať okná – vidiaci prehlasuje o sebe, že oslepol, pravda, v prenesenom zmysle, oslepol z absurdnosti, tuposti a ľahostajnosti.

Otec Vitaj, priateľko, vitaj!

Adam Á, náš majster! Už sme sa pýtali, kde ste tak dlho.

Anna (blízko) Nevšímaj si ich. Poď sem, sadni si. Ustal si...?

Andrej Veľmi.

Anna Bol si už v ateliéri...?

Andrej Bol som na streche. Už tam nijakého ateliéru niet. Je tam akási dielňa... na kefy a metly.

Anna A kde budeš maľovať...?

Andrej Už nebudem maľovať.

Anna Ako to, Andrej...?!

Andrej *Oslepol som*, Anna. (Anna vykrikuje.) Počkaj... Nie ako ty. *Jasne vi-
dím* okolo seba izbu, tehly a tvojich rodičov a ujca.

Anna Tak budeš *maľovať*! Ak nie dnes, nuž zajtra!

Andrej *Nebudem. Nevidím farby*. Všetko je *šedivé*. Nevidím tvary. Všetko
splýva. Všetko je *ľahostajné*!

Anna To nie je možné.

Andrej Je to tak, Anna. *Všetko mi je fuk*.

Anna Ale čo budeš robiť?

Andrej Nevie. *Aj to mi je fuk*. (str. 50–51)

Rozpornosť v obsahovej zložke Karvašovej hry je daná v samom jadre témy: vydá sa vyhláška, ktorá sa považuje za absolútne platný zákaz, a vzápätí sa vydá iná vyhláška, ktorou sa predchádzajúca ruší, pretože sa uznáva jej nezmyselnosť, uznáva sa omyl, chyba. Tým je určený nielen stimulus deja, nielen kríza, ale aj katarzis a rezonancia deja v závere hry.

Problémovosť v obsahovej zložke hry je daná námetom samým, rozpor-
nosťou, nezmyselnosťou vyhlášky, dynamickosť hry sa realizuje vyhranene
odlišnými postojmi, ktoré sa odrážajú v replikách dialógov – inak je dej
hodne statický, určený príchodom alebo odchodom jednej z osôb, nenároč-
ným, slabým vystriedaním osôb a ich správami o tom, čo sa deje mimo
rodinného okruhu. Aj tento fakt dokumentuje abstraktný charakter ná-
metu, symbolický ráz fabuly – ak vôbec možno takto označiť dej hry.
Fabula je iba rámcová, náznaková, t. j. ako nevyhnutnosť potrebná pre
zakotvenie teoretických, filozofických úvah.

Základný rozpor sa jednak absolutizuje (autor ho naznačuje aj v nad-
pise hry: Absolútny zákaz...), jednak sa konkretizuje zákaz pozerat' cez
konkrétny oblok. Premieta sa do celej spoločnosti, do celého domu, do
rodín i medzi jednotlivcov.

Všetky tieto skutočnosti zasahujú aj sémantiku diela. Zákaz – zverej-
nený vyhláškou – sa stáva symbolom a absolutizuje sa. Absolutizujú sa aj
iné skutočnosti – situácia, osoby, dej – sú to symbolické faktory, ktoré
tvoria nevyhnutný okruh literárnej reality. Potom nezáleží ani na čase
ani na mieste, kde sa dej odohráva – i tie sú iba elementárne a aktuálne.
Prebiehajú súčasne s aktuálnym časom hry. Lokalizácia deja je tiež mi-
nimálna – okruh spoločnosti, ktorú daný zákaz postihol. Tým nadobúda
celá Karvašova hra nadčasový a pritom aktuálny charakter, nadtriedny
i celospoločenský súčasne, hoci sa rozvíja dráma niekoľkých ľudí, charak-
terovo i typologicky vyhranených. Ako vidno, nieto tu ani geografickej,
ani etnickej, ani historickej determinácie, hra dostáva kompletne trans-
ponovanú polohu – môže sa hrať všade, kde existuje (absolútny) zákaz,
a všade tam bude vrcholne aktuálna. Pritom sa v tejto hre zachováva
klasická požiadavka jednoty času, osôb a miesta.

Zovšeobecneniu zodpovedajú aj vlastné mená osôb: popri všeobecných menách matka, otec, vystupujú ešte Anna, Andrej, Adam (bez priezvisk) a s priezviskom iba osoby Gonda a Neoral. Aj mená majú v tejto hre tendenciu zovšeobecňovať typy postáv, pravda, popri výraznej diferenciacii a kontraste. Anna — slepá, ale bystrozraká, rozmyšľajúca, ironická a dômyselná, dôvtipná, otec poslušný a typický oportunista, matka akoby spojka, stred, nerozhodná a váhavá, Neoral súhrn negatívov, Andrej dôsledný inteligent, vnímavý a rozmyšľajúci, meditujúci, filozofujúci typ — preto blízky Anne, no kontrastný v tom, že je vnímavý maliar a Anna je slepá. Gonda je typ kolísavého, menlivého, ustráchaného človečika, vypočítavého a nebezpečného, ktorému je všetko hneď jasné a pre sebestvo je ochotný bez veľkého rozmyšľania obetovať druhých, hoci aj spoluobyvateľov domu.

Jeho názorovú menlivosť charakterizuje táto časť textu (Gonda kontroloval po zverejnení vyhlášky zamurovanie oblokov a po uverejnení druhej vyhlášky opäť vybúranie oblokov, pravda, vždy s rovnakou ochotou):

Adam Znamená to, že zasa kontrolujete dom...?

Gonda Niekto musí vykonávať aj tieto práce. A nie je to nijaký med.

Adam Zaiste. Dovolíte, aby sme pokračovali v robote...? Máme to pekne zorganizované: Ona mi nosí tehly, ja ich podávam švagrovi a ten ich ukladá do okna.

Gonda Hej? A čo, keby ste to skúsili naopak?

Otec Ako prosím...? Naopak?! A vy by ste nemali nič proti tomu? (str. 46)

Gonda Máte veľa rečí, panstvo! Treba obnoviť okná, raz, dva, tri! Nečítali ste novú vyhlášku?! (str. 48)

Rozpornosť v obsahovej rovine sa odráža v protichodných lexikálnych prostriedkoch: odborná, abstraktná slovná zásoba kontrastuje s bežnou hovorovo zafarbenou slovnou vrstvou. Obidve sa príkro striedajú:

Otec Hovorím, o čom je tá vyhláška.

Anna O tichu.

Adam O oknách.

Otec (nechápe) O oknách...?

Adam O oknách. Že sa nemajú zneužívať.

Matka Zneužívať?!

Adam Po krátkom všeobecnom úvode o histórii, zmysle a poslaní okien sa dôrazne zakazuje zneužívať ich. Stojí to výslovne v druhom paragrafe. (str. 5–6)

Vyberáme aj jednotlivé výrazy kvôli stručnosti: *úradná vyhláška* (6), *prístup k problému* (6), *prevádzacie nariadenie* (6), *výmena náhľadov* (7),

cholesterol (7), *skleróza* (7), *úradné dokumenty* (7), *atmosferický tlak* (7) atď.

Oproti predchádzajúcej skupine ladenej odbornó-intelektuálsky vyberáme tieto slová hovorového štýlu, ktoré fungujú v reči tých istých osôb na tých istých stránkach a v tom istom dialógu: *božemôj!* (6), *smeti* (6), *kosť so špičkom* (6), *soľ* (6), *švavor* (7), *slíže* (7), *zlodej* (7), *volovina* (7), *poondiatu vyhlášku* (7) atď.

Štylistická kontrastnosť vyjadrovacích prostriedkov sa iba v minimálnej miere premieňa aj do roviny syntaktickej. V syntaxi akoby Karvaš úplne podriadil syntaktické prostriedky požiadavke dôsledného dialogického rázu vyjadrovacích prostriedkov. Preto tu iba zriedkakedy stretneme zložitejšie vetné konštrukcie. Fungujú iba fiktívne – v podtexte hry. Karvaš ich radšej rozkladá na samostatné vetné úseky s funkciou samostatných viet – charakter zložitejších vetných konštrukcií naznačujú také syntaktické prostriedky, ako napr. neurčitkové konštrukcie, vetný paralelizmus, refrénovitité opakovanie určitých vetných častí, majúce rozličné funkcie, a to zdôrazňovať určité nosné sémantické prvky, obsahovo rozvíjať základné významové prostriedky obohacovaním o nové myšlienky, vnášaním nových aspektov nazerania, konfrontáciou protikladných faktov atď., atď.

Všimnime si tieto príklady:

- Otec Prečo nám tvoj ctený brat nepríspeje na nájomné, keď je taký dôležitý. *Nikdy* som z jeho invalidného *nevidel ani* haliera... *Ja* celé noci odpichujem hodiny a *on* si chodí čítať súdničky.
- Anna Viete, o čom *bude* tá *vyhláška*? O tichu. *Že* sa zakazuje *búchať* dvermi, *zatĺkať* klince, *rozbíjať* taniere, *dupotať* po pavlači...
- Matka *Bude to* o poplatkoch za vodu; ženy o *tom* hovorili u mäsiara. Ľudia, čo bývajú na prizemí, kropia trávnik hadicami...
- Otec No! A *platíť* to musí celý dom! Jasná vec, *to sa* *zarazí!* Ako my k tomu prideme? (dvere)
- Adam Dobrý deň vám.
- Anna Vitaj, ujo Adam. Čo bolo v *novinách*?
- Adam Ech, samé hlúposti... *Dnešné noviny*...
- Otec Čo je na *tej vyhláške*. Počuješ? Adam!
- Adam Preboha, *zatvorte* to okno, *chcete* ma dostať do hrobu? Už druhý deň ma zas pobolieva pečeň. A musel som peši na piate poschodie, zas niekto niekde *nezavrel* výťah... (*Zatvorila* okno.)
- Otec Hovorím, o čom je tá *vyhláška*.
- Anna O tichu.
- Adam O *oknách*.
- Otec (nechápe) O *oknách*...?
- Adam O *oknách*, *Že* sa nemajú *zneužívať*.
- Matka *Zneužívať?!*
- Adam Po krátkom všeobecnom úvode o histórii, zmysle a poslaní *okien* sa

dôrazne zakazuje *zneužívať* ich. Stojí to výslovne v druhom paragrafe. (str. 5–6)

Gonda A čo viete o ostatných *domoch*...? Akí ľudia tam *bývajú*...? Čo si o nás myslia...?! A čo proti nám chystajú? Dačo bolo treba *urobiť*, aby sme im neboli vydaní na *milosť* a *nemilosť*! A uprostred týchto nevyhnutných opatrení vy s nimi koketujete! *Zneužívate okná*! Doslova *zrádzate* rodný dom!

Andrej To nie je pravda!

Gonda Možno o tom ani neviete, ale objektívne *zrádzate*. Kým ostatní zabarikádovali najmenej škáry do *svetlíkov*, kým sa hrdinskí jednotlivci dokonca vzdávajú okuliarov alebo si dobrovoľne dávajú *vypnúť* elektrický prúd, kým sa *všetci* disciplinovane a s nadšením podriaďujú – vy sa vedome alebo mimovoľne stávate miestom najslabšieho odporu, piatou kolónou, spojencom tamtých! – Chceli ste dačo *povedať*?! (str. 32–33)

Adam To je doložený poznatok, že život bez *svetla* nie je možný. Ale stačí sa pozorne *divať* okolo seba. Už mi to bolo *podozrivé*, keď Annu odrazu pustili domov.

Matka *Podozrivé*?!

Adam Znamenalo to, že dačo sa deje. Ja som to ostatne dávno *predpovedal*... Napokon, som vždy *ostro odmietal* krajnosti. Bol som napríklad zásadne proti *tomu*, chodiť demonštratívne so zatvorenými očami: to mohlo viesť iba k úrazom a zmätkom. Ja by som *nebol dal* okná *zamurovať*, ale iba *opatriť* solidnými okenicami... ktoré sa dajú podľa potreby *otvoriť* alebo *zatvoriť*. Ale kto sa tu pýta radového nájomníka...? (str. 39–40)

II. Kompozícia a vyjadrovacie prostriedky

Na zložku obsahovej výstavby sme upozornili do značnej miery v predchádzajúcej časti príspevku. Tu stručne doplníme určité črty kompozície vnútornej i vonkajšej (t. j. obsahovej a formálnej časti kompozície) Karvašovej hry.

Obsahovú výstavbu, ako sme už spomenuli, charakterizujú také základné postupy, ako je symbolizácia, absolutizácia, kontrast, ktoré vplývajú nevyhnutne na celkový tematický profil hry. Symbolizácia, absolutizácia vyžaduje v okruhu vyjadrovacích prostriedkov zvýšenú mieru využitia odborných termínov, abstraktných pojmov, značnú mieru náznačkového, symbolického vyjadrovania (o právach a povinnostiach občanov štátu, o podmienkach existencie zdravého organizmu, o spoločenskom živote bez rozhradu, ktorý symbolizujú zamurované obloky na domoch atď., atď.).

Kontrast, ktorý je vnútorným stimulom dynamizácie teoretických úvah, dišput, vidno aj z abstraktných dedukcií, ktoré vyvodila postihnuté osoby zo zamurovaného obloka (19 n.) a neskôr zasa z vybúraného, nanovo uvoľneného obloka (44 n.).

Príklady z týchto častí to jasne dokazujú:

Adam To je logické. Výťah nemá *okná*. Užho je záruka, že sa prakticky nikdy nepozeral z *okna*. A je s ním aj Neoral, kurič od centrálneho kúrenia. Ani tam niet *okien*. Správne vybratí ľudia!

Otec A ja...? Ja slúžim v noci, keď je *tma*, a vo *dne* spím!

Adam Bravo! To ti istotne pripíšu k dobru. Hovorím, že sa nemáš čoho báť.

Matka Aspoň *zatiahnem* záclony... čo poviete...?

Otec *Zatiahni*. A zajtra *okná zatento*... *zaondieme*. A basta fidli. — Počujete dačo?

Adam Ostatne, možno bude medzi nimi niektorý vyšší predstaviteľ a ja mu pri tej príležitosti predložím svoj *plán*.

Anna Aký *plán*, ujo Adam...?

Adam Svoj *plán* výstavby domov *nového typu*.

Anna Akého *nového typu*, ujo Adam? (str. 19)

Otec *Nechápeš*, dievčatko, že *všetko sa zmenilo*...?!

Adam Ona je, ráčite vedieť, *nevidomá*. Či sú *okná otvorené* alebo *zatvorené*, či je *svetlo* alebo *tma*, to je pre ňu úplne fuk. Preto nemôže pochopiť veľkosť tejto chvíle!

Gonda Máte priveľa rečí, panstvo! Treba obnoviť *okná*, raz, dva, tri! Nečítali ste novú vyhlášku?!

Adam Akožeby nie, prosím! Dnes ráno som si ju preštudoval, viem ju takrečeno naspamäť! No nielen to, ale ráčte vec domyslieť do konca! Veď my sme sa vlastne dostali do *katastrofálnej nevýhody*, nie?! Z *druhých domov nás pohodlne videli* a *my na nich vôbec nie!* Akým právom, prosím?! A potom, *oni sa opaľovali, kývali na seba cez ulicu, sušili na balkónoch bielizeň, hádzali z okien kľúče nočným návštevam, mince muzikantom*... A *my*...?!

Gonda Tak na čo čakáte! Raz, dva, tri! Myslíte, že mám na starosti iba tento byt?! Ešte sa dnes vrátim! *Okná* nech sú čisté ako *zrkadlá* a *izby* vyvetrané a v *obloko*ch črepníky a *klietky* s kanárikmi! A *nijaké okenice* a *nijaké záclony* a podobné *tmárstvo!* Porúčam sa! (Kroky, dvere.)

Otec Rozumieš tomu?

Adam Samosebou. Vo vyhláške je to všetko čierne na bielom, paragraf druhý, tak aké mudrovanie.

Otec A čo ak je to... iba taký *chyták*?

Matka *Chyták*?

Otec Povedia: *otvorte okná*, *ty ich otvoríš* a — Možno iba chcú, aby sme vyložili karty!

Adam Ty slovom *nechápeš*, že tu ide o *definitívne víťazstvo novej myšlienky*...?! *Otvorené okná* — domysli to do konca! Aké možnosti nám to dáva! Zdravotnícke, spoločenské, vojenské, filozofické...

Matka A čo ten *múr*...?

Adam Aký *múr*?!?

Otec Čo máme pred oknami.

Adam To je epizóda. Uvidíte. Aj o ňom vyjde vyhláška, v najbližších hodinách. Som o tom presvedčený.

Anna Mama... otec...

Otec Čo je, dievčatko moje...?
 Anna Prečo je tu stále tak *dusno*...?
 Adam To sa ti len zdá, Anna. Objektívne je tu už *báječný vzduch*. Okná sú *dokorán*, všetko zlé už máme za sebou a neostalo po tom ani stopy! Stačilo trochu smelosti, trochu odvahy riskovať a priložiť ruky k dielu, to je všetko. (Nieko cengá.)
 Matka Božemôj!
 Otec Nebude to...
 Adam Neoral...?!
 Otec Preboha živého! Ten bude chcieť zasa *opak*...
 Matka Nepustite ho dnu!
 Adam *Nezmysel!* Vyhláška platí aj preňho!
 Matka Len aby nám *neprebúral* ešte zopár *dier* do stien. Aj tak už fúka...
Neotvárajte! Nie sme doma! (str. 48–49)

Gradáciu ako kompozičný postup zvýrazňuje epiforické, refrénovité opakovanie určitých motivických prvkov: obloky a výhľad; vyhláška, zákaz a jeho spoločenský zmysel, resp. nezmyselnosť.

Refazovité rozvíjanie tematickej línie vyžaduje opakovanie vyjadrovacie prostriedky, čo prispieva k charakteristickému jazykovo-štylistickému rázu tejto rozhlasovej hry.

Kontrastnosť, refrénovitosť, gradácia tých istých motivických prvkov prispievajú nielen k symbolizácii, ale aj k výslednej baladizácii textu. Sú to totiž prostriedky osvedčené v baladických útvaroch. A tak nielen charakter témy, ale aj kompozičné postupy obsahové a súčasne formálne (opakovanie, epifora – patria práve k nim) udávajú celkový baladický ráz Karvašovej hre. Preto Karvaš pripája – a to nie bez príchuti irónie – k hlavnému nadpisu hry aj „akoby“ vysvetlenie: Absolútny zákaz čiže balada o poslušnosti.

Zo stránky vonkajšej kompozície by bolo ešte zaujímavé, akými jazykovými signálmi, úvodnými vetami, prehovormi uvádza Karvaš do priebehu dialógu novú, resp. ďalšiu osobu, ako ju odprevádza „zo scény“. Tieto prostriedky bude treba inokedy spracovať osobitne, preto si ich na tomto mieste nevšímame.

Takýto stručný komentár o zaujímavej väzbe obsahovej, kompozičnej a jazykovej zložky hry sme považovali za nevyhnutný, pretože ukazuje na vzájomnú hlbokú podmienenosť a funkčnosť zložiek v štruktúre rozhlasovej hry.

Súhra jednotlivých zložiek je podmienkou štylistickej i estetickej jednoty rozhlasovej hry. P. Karvaš tu dokázal opäť majstrovsky sklbiť a zosúlasiť všetky zložky rozhlasového útvaru, rozhlasovej hry.

Občas sa v Karvašovej hre nájdú aj chybné vyjadrovacie prostriedky, ktoré mohla redakcia pri dobrej vôli nenápadne opraviť, napr. *Sú z toho*

výlohy za čistenie (6) — správne: *výdavky za čistenie*; *u Cambelov* (6) — vhodnejšie *u Camblovcov* alebo *u Camblov*; (na str. 29: *srandu!*); *kropia trávnik hadicami* (5) — je to síce zástupka, ale radšej by sme pokropili trávnik *vodou z hadice* (takéto nonsensy však v jazyku máme aj v iných prípadoch: *zjedol tanier*, *vypil pohár* ap.). (*Kroky zastanu*) (11) — kroky *zatichnu*, *s'ratia sa*; človek *zastane*. — *Iba toho papiera, čo sa minulo* (11) — v tejto vete je čiarka zbytočná, úvodná časť: *iba toho papiera* bez slovesa nemá zmysel. Ucelenú jednotku tvorí vyjadrenie *Čo sa minulo toho papiera!*, resp. *Toho papiera čo sa minulo!* a so zdôrazňujúcim predsunutým *iba* sa mení síce slovosled, ale čiarka do vety nepatrí.

Týmito kritickými poznámkami chceme upozorniť autora i redakciu na drobné chybičky, ktoré treba pri ďalšej úprave textu odstrániť.

Nebolo naším cieľom podať podrobnú analýzu tejto zaujímavej rozhlasovej hry. Chceli sme iba naznačiť základné Karvašove postupy a prostriedky, ktoré sú pre túto hru typické, funkčne relevantné a tvoria základné štýlotvorné prostriedky. Patria k faktorom, ktoré istým spôsobom determinujú ostatné štylistické prostriedky. Tak ako čaká na detailnú analýzu slovenská dramatická tvorba, tak čaká na ňu nezaslúžene aj slovenská rozhlasová hra. Treba čo i len skromným príspevkom našu odbornú verejnosť na túto problematiku upozorniť.

Ladislav Dvonč

EŠTE RAZ O SKLOŇOVANÍ SLOVA *zrebe*

Na stránkach Slovenskej reči sa dva razy venovala pozornosť otázke príslušnosti slova *zrebe* k niektorému z gramatických rodov podstatných mien (mužskému, ženskému alebo strednému) a otázke jeho skloňovania v spisovnej slovenčine. Dotkli sa ich v svojich príspevkoch F. Kočiš a V. Uhlár.

F. Kočiš¹ vychádza z konštatácie, že ide o podstatné meno ženského rodu, ktoré má iba plurálové tvary, pričom je to pomerne dosť frekventované slovo (používa sa v beletrii, v národopisných a v iných odborných príručkách, v ktorých sa hovorí o ľudovom i odbornom spracúvaní ľanu). Označuje podradné alebo konopné pradivo obsahujúce veľa pazderia. Ďalej si F. Kočiš všima skloňovanie slova *zrebe*. Konštatuje, že zväčša ho spisovatelia vedia správne skloňovať. Pod správnym skloňovaním má na mysli skloňovanie tohto slova podľa vzoru *ulica*, o čom však hovorí až v ďalšom odseku, kde na základe dokladov z krásnej literatúry (Plávka, Steinhíbel, Kuzmány, J. Matuška, Kukučín, Jenesská, Figuli, Rázus) dochádza k záveru, že autori (spisovatelia) zaraďujú toto podst. meno medzi podst. mená žen. rodu vzoru *ulica* s tvarmi gen. *zrebi*, dat. *zrebiám*, lok. (o) *zrebiach*, inštr. *zrebami* (v dokladoch zo spisovateľov, uvedených v príspevku, sú však doložené len tvary nom. — akuz., gen. a inštr.: *zrebe*, *zrebi*, *zrebami*). Zároveň F. Kočiš ukazuje na prípady, v ktorých spisovatelia podľa jeho mienky použili nesprávne pádové prípony, resp. širšie všima si prípady, v ktorých sa u spisovateľov prejavuje kolísanie v zaradení tohto slova do niektorého z gramatických rodov podst. mien: u Záborského je tvar inštr. pl. *zrebmi*, u Zvána tvar lok. pl. *v zreboch* a u Felixa tvar gen. sg. *zrebia*. O tvare inštr. pl. *zrebmi* F. Kočiš hovorí (podobne ako o tvare lok. pl. *v zreboch*), že tu ide o použitie tvaru plurálu muž. rodu. Autor na základe dokladov z krásnej literatúry uzatvára, že pomnož. podst. meno *zrebe* sa skloňuje podľa vzoru *ulica* a že takisto sa skloňuje aj podst. meno *konope*, ktoré je „významove a aj skloňovaním blízke podstatnému menu *zrebe*“ (str. 185).

V tomto pomerne stručnom rozboře, v ktorom venoval otázke skloňovania slova *zrebe* pozornosť v SR F. Kočiš (v rámci možnosti rubriky Roz-

¹ F. Kočiš, *Zrebe*, SR 30, 1965, 184–185.

ličnosti), treba vyzdvihnúť z hľadiska metodického správnosť postupu v tom, že sa pri zisťovaní skloňovania tohto slova v spisovnom jazyku autor opiera o stav v spisovných jazykových prejavoch. Ide v tomto prípade o teoreticky závažnú otázku zisťovania a kodifikácie normy, ktorej sa u nás v posledných rokoch venovala značná pozornosť, pričom výsledky možno zo širokého teoretického hľadiska pokladať za veľmi dobré (iná je, pravda, aplikácia týchto názorov na niektoré jednotlivé konkrétne prípady). Napr. Š. Peciar² hovorí o štyroch prameňoch, z ktorých poznávame normu súčasného spisovného jazyka: 1. priemerná písomná prax súčasného spisovného jazyka vo všetkých jeho štýloch, 2. priemerná ústna prax používateľov spisovného jazyka (všetkých, ktorí uvedomele hovoria spisovným jazykom), 3. živé jazykové vedomie používateľov spisovného jazyka, najmä majstrov a znalcov jazyka a učiteľov, 4. teoretické práce jazykovedcov i praktické príručky a učebnice národného jazyka (prvé tri pramene sa zhodujú so všeobecnými zásadami pre kultúru spisovného jazyka, ktoré vypracoval Pražský lingvistický krúžok). V týchto formuláciách by sa mohlo azda najviac kritizovať používanie slova priemerný (stojaceho na začiatku niektorých formulácií). Ale sám autor nemal zrejme na mysli nejaký mechanický priemer, pretože v jednotlivých prípadoch nachádzame tu obmedzenie tohto priemeru na istých používateľov jazyka. Myslí sa tu na priemernú prax používateľov jazyka uvedomele hovoriacich spisovným jazykom (v druhom bode), alebo tu ide o vyzdvihnutie používateľov jazyka s prehĺbenými znalosťami jazyka a s nárokmi, ktoré uplatňujú pri používaní jazyka (3. bod). Stručne by sme azda mohli povedať, že ide o zisťovanie priemerného jazykového úzu (jazykovej praxe) kultivovaných používateľov spisovného jazyka. Ale samotné zisťovanie prameňov nestačí, pri kodifikácii sa uplatňujú aj tzv. kritériá spisovnosti, hoci neraz, ako to konštatuje J. Oravec,³ i v odbornej literatúre sa zamieňajú. Ako kritériá sa uvádzajú viaceré hľadiská, za hlavné sa však pokladajú tzv. vnútrojazykové kritériá: kritérium ústrojnosti a kritérium funkčnej oprávnenosti.⁴ F. Kočíš, ako sme videli, všimol si stav v beletrii, čo je jeden z prameňov poznávania normy spisovného jazyka. Okrem toho možno u neho hovoriť aj o uplatnení tretieho prameňa, t. j. živého jazykového vedomia používateľov spisovného jazyka (obmedzeného na vlastné autorovo jazykové vedomie). F. Kočíš uplatnil aj ohľad na systém skloňovania podst. mien, keď upozorňuje na významovú blízkosť slova *zrebe*

² Š. Peciar, *Zisťovanie a kodifikácia normy*, SR 20, 1955, 242.

³ J. Oravec, *Zásady kodifikácie*, zb. Kultúra spisovnej slovenčiny, Bratislava 1967, 139.

⁴ Pozri napr. Š. Peciar, *Niektoré problémy jazykovej kultúry v súčasnosti*, Jazykovedné štúdie VII. Spisovný jazyk, Bratislava 1963, 15–16 alebo J. Oravec, *tamže*.

k podst. menu *konope*, čoho odrazom je rovnaké skloňovanie. Istý nedostatok v jeho rozbere vidíme v tom, že sa síce v úvode príspevku hovorí o výskyte slova *zrebe* v krásnej literatúre a aj v odborných prácach (pravda, rovnako sa môže vyskytovať aj v popularizačných prácach a pod.), ale doklady na jednotlivé tvary sa uvádzajú len z beletrie, kým z odbornej literatúry tu dokladov niet. Autorov rozbor by bol preukaznejší, keby sa bol opieral aj o takéto materiály. Pokiaľ ide o tvar *zrebmi*, hodnotený F. Kočišom ako tvar inštr. pl. muž. rodu (použitie prípony *-mi* z inštr. pl. muž. podst. mien), možno pripomenúť, že by tu mohlo ísť aj o použitie podoby *zrebmi* analogicky podľa žen. podst. mena *dvere* s tvarom inštr. pl. *dvermi*; či tu išlo o tvar muž. podst. mena *zreby* alebo o tvar žen. podst. mena *zrebe*, dalo by sa určiť iba zo širšieho kontextu (z prípadného používania iných tvarov v tom istom diele).

Riešenie, ktoré podal F. Kočiš (uplatnilo sa v *Slovníku slovenského jazyka*⁵), nepokladá za správne V. Uhlár,⁶ ktorý otázke „významu, pôvodu, rozšírenia a morfológického zaradenia“ slova *zrebe*, resp. *zhrebe* venoval pozornosť v osobitnej štúdii tiež na stránkach tohto časopisu.

Kočišovu výhradu proti spisovateľom, ktorí toto slovo používajú podľa neho s nesprávnymi pádovými príponami, nepokladá sa oprávnenú. Pripomína, že v krásnej literatúre toto slovo používajú iba tí spisovatelia, ktorí vyrástli v roľníckych domácnostiach alebo v okruhu remesiel používajúcich a spracúvajúcich toto pozadné konopné alebo ľanové vlákno. Pretože ide o slovo patriace do okrajovej oblasti slovnej zásoby, nemožno sa podľa neho čudovať, že sa nedostalo do gramatik ako príklad a že v starších slovníkoch nachodíme iné určenie tohto slova, ako u Kočiša a v V. diele SSJ. Nejednotnosť v slovníkoch je podľa neho odrazom rozdielnosti gramatického významu tohto slova v ľudovej reči. Časť slovnej zásoby, do ktorej patrí aj slovo *zrebe*, nenávratne sa stráca a v budúcnosti sa bude slovo *zrebe* a jeho morfológické zaradenie poznávať nanajvýš z odbornej národopisnej literatúry, prípadne z náuky o rastlinných vláknach v textilných materiáloch. Potom Uhlár sleduje výskyt slova *zrebe* (*zhrebe*) v starších literárnych pamiatkach a v slovníkoch. Konštatuje, že najstaršie slovníky (J. Palkovič, J. Jungmann, A. Bernolák) uvádzali najprv podobu *zhreby*, hoci už tu je kolísanie v rode (v prvých dvoch slovníkoch mužský rod, u Bernoláka ženský). Vysvetľuje pôvod slova: je to podst. meno odvodené od slovesa *hriebsť* (*hriebiem*). Spoluhláska *h* časom vypadla, čo autor vysvetľuje snahou po uľahčení artikulácie. V ďalšom si autor veľmi podrobne všima kolísanie v rode podst. mena *zrebe* v jednotlivých nárečiach na celom území Slovenska. Stav v nárečiach ukazuje, že sa toto slovo chápe ako podst. meno mužského, ženského, ale dokonca aj stredného rodu (v str. rode ako podst. meno *zrebe* s prislusnosťou do vzoru *srdce* alebo v podobe *zrebie* ako podst. meno vzoru *vysvedčenie*). Upozorňuje aj na nárečové tvary, ktoré sú

⁵ *Slovník slovenského jazyka* V, Bratislava 1965, 710.

⁶ V. Uhlár. *Zrebe (zhrebe)*. (Význam, pôvod, rozšírenie a morfológické zaradenie.), SR 31, 1966, 228–235.

spodstatnené prídavné mená: *zrebý*. Svoju úvahu o rode a skloňovaní slova *zrebe* (a o jeho etymológii) uzatvára nesúhlasom s kodifikáciou slova *zrebe* v Slovníku slovenského jazyka ako žen. pomnož. podst. mena s tvarmi *zrebe*, *-i*, *-iam*, *-iach*, *-ami*. Píše: „Nazdávam so, že po uvedení dokladov a výklade je jasné, že jazyková skutočnosť aj tradícia si žiadali rešpektovať aj tvary *zreby*, *-ov* (pomnož. muž. rodu), ba nemožno odsudzovať ako nesprávne ani *zrebie* v str. rode. Kodifikovaním iba žen. pomnož. *zrebe* sa zjednodušila vzácná rozmanitosť skutočného stavu v spisovnom jazyku aj nárečiach“ (str. 233–234).

U V. Uhlára oceňujeme starostlivosť, ktorú venoval zisteniu všetkých tvarov slova *zrebe* v slovenských nárečiach. Tento prehľad ukazuje, že je tu pomerne pestrý stav, čo sa niekedy prejavuje v písomnej praxi používateľov spisovného jazyka. Iná je otázka, ako využívať výsledky výskumu stavu v nárečiach pri zisťovaní normy spisovného jazyka a určovania príslušnej kodifikácie. Ide o známy problém vzťahu spisovného jazyka a nárečia, ktorému sa v našej odbornej literatúre venovala veľká pozornosť.⁷ Niektoré výsledky tohto výskumu možno pokladať už za trvalé a záväzné. Konštatuje sa všeobecne, že iný je vzťah spisovného jazyka a nárečí pri vzniku spisovného jazyka a iný napr. v období, keď už je spisovný jazyk značne rozvinutý a ustálený vo svojich vyjadrovacích prostriedkoch. Rozdielny býva pritom vzťah medzi spisovným jazykom a nárečím medzi jednotlivými jazykmi, lebo nerovnaké sú spoločenské, politické, hospodárske a kultúrne pomery, za ktorých sa vyvíjajú jednotlivé národné jazyky (a spisovný jazyk a nárečia ako ich formy). Pripomína sa tiež, že iný je tento pomer v jednotlivých jazykových plánoch (v hláskosloví, tvarosloví, syntaxi, v slovnej zásobe atď.) podľa štýlov jazyka. Rozdielny je pritom aj vzťah jednotlivých konkrétnych nárečí a spisovného jazyka, na Slovensku v najširšom vymedzení vzťah západo-slovenských, stredoslovenských a východoslovenských nárečí a spisovného jazyka, čo napríklad veľmi zdôraznil v diskusii na konferencii o kultúre spisovnej slovenčiny Š. Ondruš.⁸ Práve tento vzťah medzi nárečiami a spisovným jazykom nevidieť už dobre u Uhlára, čo ho v konečnom dôsledku vedie k nepresvedčivému záveru. Ako uvádza V. Uhlár, na strednom Slovensku a v prilahlých krajoch býva slovo *zrebe* tak ako v spisovnom jazyku najčastejšie pomnožným podstatným menom ženského rodu.

⁷ Porov. napr. na konferencii o norme spisovného jazyka, konanej v dňoch 24.–25. 3. 1955 v Bratislave, príspevky E. Jónu *Norma spisovného jazyka a ľudové nárečia* (SR 20, 1955, 224–231) a A. Jedličku *Spisovný jazyk a nárečia* (tamže), 231–236) a diskusiu (na str. 236–240), na konferencii o kultúre spisovnej slovenčiny, konanej v dňoch 5.–7. 12. 1966 v Smoleniciach, príspevok J. Štolca *O vzťahu nárečí a spisovného jazyka* (zb. Kultúra spisovnej slovenčiny, Bratislava 1967, 29–33) a J. Muránskeho *Spisovný jazyk a nárečia* (tamže, 34–40) a i.

⁸ Š. Ondruš, *Funkcie spisovného jazyka a kritériá spisovnosti*, zb. Kultúra spisovnej slovenčiny, 168–169.

Táto konštatácia je veľmi dôležitá, lebo spisovná slovenčina je práve založená na stredoslovenských nárečiach. Stav v týchto nárečiach nehovorí v neprospech F. Kočiša, resp. SSJ, ale práve naopak.

Pokiaľ ide o stav v spisovnom jazyku, autor mu venoval vlastne vo svojej štúdii len málo pozornosti. Súčasnú jazykovú prax ani neskúmal, všimol si iba stav v starších slovníkoch. Rozdiel v uvádzaní slova *zrebe* v starších slovníkoch (ako *zhreby*) a v novších (ako *zrebe*), nevyplýva, ako myslí V. Uhlár, z toho, že ide o slovo z okrajovej oblasti slovnej zásoby, ale je to dôsledok zmeny, ktorá sa uskutočnila v priebehu vývinu nášho jazyka pri slove *zrebe*: pôvodne bolo slovo *zhreby* z hľadiska derivačného priezračné: súviselo so slovesom *hriebsť* (*hriebiem*), a tak — podobne ako iné deverbatíva — malo ustálený mužský rod (porov. *vrtat* — *vrt*, *strihať* — *strih*, *rezať* — *rez*, *desiť* — *des*, *zraziť* — *zraz* a pod.). Tvar *zhreby* so spoluhláskou *h* už v staršom jazyku začína prechádzať k ženskému rodu (Uhlár hovorí o tvaroch *zhrebi*, *v zhrebiach* v Slovenskom lekárskom rukopise zo 17. stor.); možno sa domnievať, že sa tu postupne začalo zatemňovať pôvodné vedomie o odvodzovaní slova *zhreby* od slovesa *hriebsť* (*hriebiem*), s čím súvisí aj postupný zánik spoluhlásky *h*, a slovo sa začalo zbližovať so sémanticky blízkym slovom *konope*. Išlo tu zrejme o viacnásobne viazané súvislosti, ktoré nemožno od seba nejako odtrhávať, a ktorých výsledkom je príklon slova *zhreby* k slovu *konope*.⁹ Po zániku spoluhlásky *h* a vzniku podoby *zrebe* sa základ *zreb-* stal nemotivovaným, izolovaným (resp. ide o nové nemotivované, izolované slovo; vznikla tu nová morféma *zreb-*, ďalej nečleniteľná), ako je izolovaným aj slovo *konope*. Celkove stav v starších slovníkoch má len málo čo povedať pri riešení otázky, akého rodu má byť slovo *zrebe* a ako sa má skloňovať v súčasnom spisovnom jazyku, a to aj preto, že tu medzi starším stavom a dnešným nevidíme u Uhlára dostatočne dokumentovanú kontinuitu.

Všimnime si ďalej, že V. Uhlár pri tomto slove žiada uzákoniť v spisovnom jazyku tri podoby, z ktorých každá patrí do iného gramatického rodu: *zreby*, *-ov* (muž. podst. meno), *zrebe*, *-í* (žen. podst. meno), *zrebie*, *-ia* (str. podst. meno). Už samotná táto skutočnosť je veľmi povážlivá; sotva môže ísť o riešenie, ktoré by bolo prijateľné z hľadiska funkcie spisovného jazyka ako jednotného dorozumievacieho prostriedku všetkých príslušníkov toho istého národa. Uplatňovanie požiadavky rešpektovania „vzácnej rozmanitosti v spisovnom jazyku a v nárečiach“ by sa obrátilo práve proti podstate spisovného jazyka, ktorý nemôže mechanicky absor-

⁹ Pozri aj J. Stanislav, *Dejiny slovenského jazyka II. Tvaroslovie*, Bratislava 1958, 172. Autor uvádza spolu slová *konope* a *zrebe* v strednej slovenčine i v poľskom nárečí Tepličky v Liptove (tu sú podoby *zgrebi*, *konovi*, teda formy rovnako zakončené, ako sú rovnako zakončené podoby *konope*, *zrebe*).

bovať všetko to, čo býva v nárečiach, ale vyberá si z nich len isté prostriedky, ktoré dobre vyhovujú jeho potrebám a zodpovedajú jeho štruktúre.

Uvedené riešenie však autor pokladá zrejme len za dočasné, lebo predpokladá zánik tvaru *zrebe*. Na str. 234 hovorí, že tvary žen. rodu pomn. *zrebe* v súčasnom spisovnom jazyku, ale najmä v ľudovej reči aj v širšej oblasti stred. Slovenska po zániku živej pamäti na domáce spracovanie konopí a ľanu sa ocitnú vo veľmi vratkom postavení, lebo im chýba opora pre rýchle a bežné morfológické zaradenie a pomoc v analógii s menami blízkeho významového a situačného okruhu. „Pri nedostatku možnosti utvoriť si sg. (sg. *zrebe* vedie k *zrebie*) je najbližšie obdobné pomnožené meno *dvere* (zo *dverí*, ale vo *dverách*), kým slovo *konope* v blízkej významovej oblasti je v jazykovom povedomí pre podst. meno *zrebe* v skutočnosti predsa len vzdialené (taká je aj moja vlastná skúsenosť)“ (tamže). Tu je dosť prekvapujúce tvrdenie, že by slovo *zrebe* bolo bližšie k slovu *dvere* ako k slovu *konope*, s ktorým sémanticky predsa len súvisí (ako správne konštatuje F. Kočíš). Konštatáciu o vratkom postavení tvaru *zrebe* možno nakoniec prijať, hoci, ako sme uviedli, v stredoslovenských nárečiach sa prevažne používa podoba *zrebe* (žen. rodu) a takto sa zväčša používa toto slovo aj v spisovných jazykových prejavoch; rovnako vratké je konečne aj postavenie podoby *konope*. Ak by sme podľa tohoto počítali so zánikom podoby *zrebe*, proti ktorej V. Uhlár vystúpil (aj keď ju nateraz chce tolerovať v spisovnom jazyku), ostali by nám podoby *zreby* a *zrebie*, čím by sa stav aj u Uhlára zjednodušil. Tu nám však práve u Uhlára chýba napr. dôkaz, že by sme mali používať podobu *zreby* aj v spisovnom jazyku; odvolávanie sa na stav v nárečí podľa našej mienky ešte nestačí. Myslíme, že ak má niektorá z týchto foriem nádej na existenciu v spisovnom jazyku, potom by to mohla byť popri forme *zrebe* najskôr forma *zrebie*, majúca oporu v podst. menách, ako *pazderie*, *obilie*, *ovocie*, *zbožie* a pod. Pravda, aj v tomto prípade nemôže byť z hľadiska normy a kodifikácie spisovného jazyka rozhodujúci iba stav v nárečiach (ako to vidíme u V. Uhlára), ale hlavné slovo tu musí mať bežná jazyková prax používateľov spisovného jazyka (spisovateľov, publicistov, vedeckých pracovníkov atď.).

Celkove je azda jasné naše stanovisko: nesúhlasíme s názorom, že by sa pri kodifikácii rodu a skloňovania slova *zrebe* mala rešpektovať „vzácná rozmanitosť skutočného stavu v spisovnom jazyku aj nárečiach“, resp. že by súčasná kodifikácia podoby *zrebe* ako žen. podst. mena vzoru *ulica* predstavovala zjednodušenie takejto rozmanitosti. Je pravda, čo hovorí V. Uhlár, že táto kodifikácia bude narážať na ťažkosti a neodstráni tú mnohotvárnosť, ktorá je v živej reči, ale na druhej strane nemožno veriť

v úspech riešenia, ktoré predkladá V. Uhlár, a to najmä preto, že podľa našej mienky precenil stav v nárečiach a nedostatočne, resp. málo si všímal vybranú písomnú prax našich spisovateľov a iných používateľov spisovného jazyka. V beletrii, ako ukázal F. Kočiš, prevažujú podoby *zrebe*, *-í* atď. (podst. meno žen. rodu). Ale aj z odbornej a inej literatúry možno doložiť predovšetkým tieto podoby, čo dokazuje materiál z archívu pre slovníkové práce v Jazykovednom ústave Ludovíta Štúra SAV, ktorý máme k dispozícii. Napr. podoba *zrebe* je doložená z Národopisného sborníka 2, 1941, 21, z Reichlovej-Kuchárikovej Náuky o odevných látkach a z Viestovho Železničného slovníka z r. 1919, tvar *zrebí* je doložený z Hlavajovej knižky O murárskom remesle, z Hasičských listov roč. 21 a z Národopisného sborníka 8, 1947. Podoba *zrebe* je takto podložená aj dokladmi z odbornej literatúry, kde sa okrem beletrie najskôr používa.

Na záver konštatujeme, že pokladáme za správnu platnú kodifikáciu pri slove *zrebe* (že totiž ide o podstatné meno ženského rodu vzoru *ulica*). Mohla by sa azda popri nej používať aj podoba *zrebie*, na čo ukazuje jej sporadický výskyt v niektorých dnešných spisovných jazykových prejavoch.

SPRÁVY A POSUDKY

Prof. Ján Horecký päťdesiatročný

Dňa 8. 1. 1970 sa dožíva päťdesiatky prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc. Viac než dvadsaťpäť rokov sa veľmi intenzívne zaoberá najmä štúdiom slovenského jazyka. Výsledky tejto mnohoročnej práce sú uložené v početných jeho knižných prácach, časopiseckých štúdiách, odborných článkoch, recenziách, referátoch, drobných príspevkoch, správach. Početné sú však aj mnohé iné práce, ktoré sa vždy nedajú ani presne zachytiť, ako je jazyková spolupráca pri najrozmanitejších publikáciách, účasť na zasadnutíach terminologických pracovných komisií, organizačná práca na najrozličnejších úsekoch slovenskej jazykovedy, občianska zainteresovanosť, atď.

Školské štúdiá absolvoval J. Horecký v Bratislave; študoval tu na gymnáziu a na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského (klasickú a slovanskú filológiu), kde aj na základe dizertácie dosiahol titul doktora filozofie. Hneď po ukončení vysokoškolského štúdia vstúpil do služieb Jazykovedného ústavu Slovenskej akadémie vied a umení (dnešného Jazykovedného ústavu E. Štúra Slovenskej akadémie vied), v ktorom pracuje dodnes. V Jazykovednom ústave zastával rozličné funkcie: bol vedúcim terminologického oddelenia, tajomníkom vedeckej rady ústavu, vedeckým tajomníkom ústavu; dnes je zástupcom riaditeľa ústavu a vedúcim oddelenia matematickej jazykovedy. Je tiež v tomto čase predsedom Združenia slovenských jazykovedcov pri SAV.

Štúdium klasickej a slovanskej filológie sa odráža v celej vedeckej činnosti prof. J. Horeckého. Začínal vlastne ako klasický filológ, ako bádateľ latinského jazyka. Z tohto času jeho vedeckých záujmov sú pozoruhodné práce venované rozboru zvukovej stránky latinčiny (zhrnuté v knižnej monografii *Fonológia latinčiny* z r. 1949). Postupom času sa z rozličných príčin stále viac venuje odbornému výskumu slovenského jazyka, hoci na latinčinu celkom nezabúda, len ju viac spája s výskumom slovenského jazyka (napr. problematika cudzích slov gréckeho a latinského pôvodu v slovenčine a i.).

V rámci štúdia slovenčiny hlavnou oblasťou výskumných prác je u prof. Horeckého slovná zásoba, predovšetkým terminológia. S výskumom terminológie viaže sa u neho trvalý záujem o odborný a publicistický štýl slovenského jazyka. Pozornosť však venuje aj štúdiu fonologického systému slovenčiny, jeho pravopisnej sústavy, ako aj niektorých gramatických otázok. Z početných prác z tohto okruhu spomeňme aspoň knižné práce. *Základy slovenskej terminológie* (1956) sú prvou domácou prácou, ktorá sústavne podáva teóriu terminológie v celej jej šírke (práca bola podkladom pre dosiahnutie vedeckej hodnosti kandidáta vied). V *Slovotvornej sústave slovenčiny* (1959) vymedzuje miesto tvorenia slov v celkovej sústave vedy o jazyku (tvorenie slov patri podľa neho do lexikológie) a dospieva k pojmu slovotvorného modelu ako schémy, podľa ktorej sa tvoria nové slová. Tieto výsledky mali mimoriadne kladnú

delenie správne iba v tom prípade, že pod modernými metódami rozumieme metódy súčasnej matematickej jazykovedy. Ale u prof. Horeckého išlo o uplatňovanie moderných metód už aj v minulosti; vyberal zo svetového lingvistikého snaženia to najlepšie a vhodne využíval najnovšie metódy pri štúdiu nášho jazyka. Jeho výskum je pritom založený na veľmi bohatom dokladovom materiáli, čo hodnotu dosiahnutých vedeckých výsledkov len zvyšuje. Neprekvapuje preto, že početné jeho práce sa už dnes pokladajú za súčasť „kmeňovej literatúry“ o slovenčine.

Prof. Horeckého každý pozná ako skromného, milého človeka s neobyčajne sympatickým prístupom k spolupracovníkom. Je vždy ochotný každého vypočuť a nezištne pomôcť. Je až prekvapujúce, že popri svojej veľkej vedeckovýskumnej, pedagogickej a redakčnej činnosti (teraz je hlavným redaktorom Jazykovedného časopisu) nájde si čas aj na množstvo drobných organizačných a iných prác. Svedčí to len o jeho neobyčajne veľkom eláne do práce a o záujme o vec, ktorej sa plne oddal.

My mu do ďalších rokov želáme z celého srdca, aby mohol v dobrom zdraví pokračovať v tejto svojej práci. Osobitne vyslovujeme toto želanie v mene redakcie Slovenskej reči, ktorej členom bol dlhší čas v uplynulých rokoch.

L. Dvonč

Pri sedemdesiatke Antona A. Baníka

Vedec so širokým rozhľadom po slovenskej kultúrnej i literárnej histórii a jazykovede, bibliológ i hudobník doc. PhDr. Anton Augustín Baník dožíva sa 27. februára 1970 svojej sedemdesiatky.

Hoci v celoživotnom diele Baníkovom predstavujú jazykovedné otázky len nepatrnú časť literárnej produkcie (27 titulov z 310 predbežne zaznačených), zaslúžia si pozornosť a ocenenie.

Prvá závažná štúdia A. A. Baníka *Slovenská reč a jej zovnnútorný a vnútorný vývoj*, publikovaná roku 1923 v Pamätnici Spolku slovenských akademikov „Tatran“ v Brne (str. 15–176), je obdivuhodným pokusom o syntézu a kritické zhodnotenie všetkej známej slavistickej literatúry, ktorá sa týkala dejín slovenčiny. I keď pre nedostatok finančných prostriedkov sa mohli vysádzať iba dve tretiny štúdie a z tretej časti len prehľadné tézy, vzbudila pozornosť nielen na Slovensku, ale aj v radoch českých slavistov. Išlo totiž o jazykovednú a kultúrnovednú štúdiu mladého poslucháča brnenskej elektrotechnickej fakulty, ktorý ukázal serióznou rozhľadenosťou po slavistickej literatúre i svojský postoj.

Po uverejnení štúdie požíva si mladého vysokoškolačka univ. prof. Jozef Škultéty a na jeho radu prichádza Baník už v decembri 1923 na filozofickú fakultu do Bratislavy. Ale Baníkovo štúdium nebolo ľahké, lebo bol už stvárnenou osobnosťou a stal sa poslucháčom aj tých profesorov, k mienkam ktorých o slovenčine zaujal už predtým kritické stanovisko. Baník ďalej rozvíja svoje koncepcie o slovenčine a o perspektívach jej vývinu, keď vidí neustálenosť a rozkolísanosť jej normy. Pri nedostatku jazykovedného časopisu na Slovensku a s vedomím pocitu, že Slovenské pohľady príliš lipnú na czam-belovských pravopisných tradíciách aj s ich slabínami, otvára si Baník v novinách – v Slovenskom národe – 24. 10. 1925 jazykovú rubriku so zámerne voleným názvom *Za renesanciu spisovnej slovenčiny*. Vyšlo v nej do 20. feb-

ruára 1926 spolu 12 sobotňajších príspevkov. Ďalšie ohlásené pokračovanie z neznámych príčin nevyšlo. Renesanciou rozumel Baník návrat k tomu, čo bolo pre slovenčinu organické a čoho sa Slováci násilne museli vzdať „pre ťažké okolnosti národného života“ v rokoch 1851–1852. Išlo mu v tvarosloví o stredoslovenské formy adjektív typu *dobrô, dobrieho, dobriemu, dobre*, v pravopise zas o dôsledné označovanie mäkkosti *đ, t, n, l* v spojeniach, kde sa vyslovuje *đ, t, ň, ĺ, i* o zdravú redukciu ypsilonov, aby sa spomenuli len najzávažnejšie veci. Ako vieme, nenašiel oporu ani v Matici slovenskej, ani inde.

Keď začiatkom októbra 1931 vyšli Vážneho Pravidlá slovenského pravopisu, Baník v Slováku zhŕňa a komentuje celú polemiku týkajúcu sa týchto otázok v niekoľkých novinárskych príspevkoch, ale už medzitým si stačil prichystať ďalšiu sériu dvanástich statí, ktoré od 18. októbra do 26. novembra 1931 vychádzali v Slováku pod názvom *Zvečadenie jazyka slovenského*.

Zaiste pre tieto konkrétne návrhy menoval dr. K. Kréméry (Trňovský) aj Baníka do päťčlennej komisie, ktorá mala v rámci LVO SSV pripraviť čo najskôr návrh na úpravu Vážneho Pravidiel. Baník dostáva na starosť revíziu hláskoslovnej časti. Tak v Baníkových rukopisoch z r. 1931 je už trinásťstránkový elaborát *Návrhy na opravu „Pravidiel“*, kde sa k jednotlivým bodom zaujíma kritické stanovisko. Mnohé otázky sa už tu rozpracúvajú systematicky, napr. písanie veľkých písmen a predpôn *s-*, *z-*. Začiatkom roku 1932 dostáva Baník konečne stále zamestnanie v LO SSV, kde do 11. mája 1932 vypracoval známy *Návrh Literárneho Odboru Spolku Svätého Vojtecha na úpravu spisovného jazyka slovenského, predložený Matici Slovenskej, spisovateľom slovenským a verejnosti slovenskej* (Trnava 1932; vydané ako rukopis na 75 stranách). Návrh má okrem praktickej časti aj svoj ideový úvod a záver, ktoré vyšli aj samostatne v časopise Kultúra (1932, 513–522).

Po búrlivom matičnom valnom zhromaždení 12. mája 1932 uverejnil Baník ešte niekoľko novinárskych glos k týmto udalostiam a iné drobné jazykovedné glosy, ale to všetko sa stráca medzi závažnými výskumnými štúdiami zo slovenskej kultúrnej histórie, napr. o J. B. Maginovi, o trnavskej univerzite, o bernolákovcovi, ako aj o období Veľkej Moravy.

K jazykovým otázkam vrátili Baníka zas až vonkajšie okolnosti. Keď sa koncom tridsiatych rokov Jazykovedný odbor Matice slovenskej dostal do závozu v práci na *Pravidlách slovenského pravopisu*, po vzájomnej inštitucionálnej dohode presúva SSV Baníka do Matice slovenskej. Stáva sa bibliotekárom a vedúcim literárneho archívu, ale poverujú ho zároveň zastupovaním referenta JO MS, aby sa práca na Pravidlách dokončila. V rukopise je 35-stránkový husto písaný elaborát pripomienok k slovníku Pravidiel, kde Baník poukazuje na mnohé nedôslednosti, a tak práve on sa stáva výkonným redaktorom Pravidiel slovenského pravopisu, ktoré vyšli v Matici slovenskej v roku 1939. Hoci je známe, že sa v týchto Pravidlách robili rozličné ústupky a kompromisy aj v tých veciach, ktoré Baník obhajoval a kde mu dala za pravdu neskoršia kodifikácia (napr. dôsledné fonetické písanie predpôn *s-* a *z-*), podarilo sa presadiť dôkladne systematicky spracovanú kapitolu o písaní dĺžok v cudzích slovách. Návrh na úpravu tvaroslovía adjektív podľa stredoslovenského a štúrovského úzu neprešiel, lebo – ako Baník správne predvídala – oblasť použitia spisovnej slovenčiny sa natoľko rozrástla, že ustáleným úzom bolo už ťažko hýbať. Zato však otázka *y*-ová – zaiste nie extrémisticky riešená, ale uvážene, teda to, čo Baník nazýval redukciami *y* – je dosiaľ otvorená.

Baník ako zástupca referenta JO MS vybavoval i písomnú jazykovú poradu, i zastupoval MS v terminologických komisiách (ako zisťujeme z rukopisných náčrtov listov alebo z poznámok na pozvánkach a poslaných elaborátoch). Najzaujímavejšie sú však rukopisy alebo kópie listov (asi 94), kde Baník ako zástupca MS mal odborne radiť pri akcii poslovenčovania priezvisk v štyridsiatych rokoch. Zo všetkých Baníkových článkov, štúdií a návrhov poznáme až citovo srdečný vzťah ku všetkým jazykovým javom, ktoré majú svoj základ v strednej slovenčine, i horlivosť, s akou sa usiloval odstrániť všetko cudzie zo spisovnej slovenčiny; a predsa v uvedenej akcii sa ukazuje rozchadenosť vedca, ktorý si uvedomuje, akým bohatým prameňom sú pre kultúrnu históriu národa mená. Zmeny a úpravy radí iba v prípadoch, kde ide zrejme o pomaďarčené podoby pôvodne domácich mien, inde vysvetľuje a odôvodňuje záujemcom pôvod a zástoj ich priezvisk.

Miesto bibliotekára i vedúceho Literárneho archívu MS, ako tiež najmä založenie Slovenskej národnej knižnice, ktorú Baník organizoval, obrátilo jeho pozornosť od štyridsiatych rokov aj teoreticky na otázky bibliografie. Posledný jazykovedný príspevok *Prečo „slovákum“ a nie „slovenicum“*, ktorý vyšiel v časopise Knižnica (7, 1955, 38–39), je z oblasti terminologickej. Vyvolal čulú diskusiu.

Hoci Baník v poslednom čase jazykovedné príspevky nepublikuje, od čias zrušenia vedeckých odborov v Matici slovenskej v päťdesiatych rokoch dobrovoľne vykonáva jazykovednú poradenskú službu pre Martin. Zároveň svojou usmievavou ochotou povzbudzuje, poučí a usmerní každého, kto sa na neho s dôverou obracia vo veciach slovenských literárnych a jazykových pamiatok.

Želáme jubilantovi, aby v dobrom zdraví aj naďalej mohol pracovať v prostredí, ktoré nesie stopy jeho tvorivej práce a ktoré má tak rád, aby sa šírilo poznanie slovenských dejín, literatúry, kultúry aj jazyka.

M. Marsinová

Ján Mihál (1891—1969)

Dr. Ján Mihál, rodák z Moštenice pri B. Bystrici (18. II. 1891)), dožil sa vysokého veku — 78 rokov — a predsa odišiel náhle, nečakane. Až do posledných dní bol čerstvý a živo sa zaujímal o jazykovedu. Keď sa ukázali možnosti, rád cestoval (ako turista dostal sa až do Egypta). Toho roku na návšteve v Budapešti (28. júla) náhle ochorel a v nemocnici umrel. Pochovaný je v B. Bystrici.

Životná cesta Jána Mihála nebola rovná: už ako mladý človek dostal sa do cudziny, naučil sa prakticky cudzie reči, najmä angličtinu a ruštinu (za prvej svetovej vojny bol zajatý v Rusku); vyštudoval učiteľský ústav v Lučenci a bol učiteľom na rozličných miestach; štúdium dokončil na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave (slovanskú a germánsku filológiu); bol riaditeľom meštianskej školy v Slovenskej Lupči, direktorom učiteľskej akadémie v B. Bystrici a nakoniec riaditeľom gymnázia v N. Zámkoch. Na penzii býval v Bratislave a tu rozvinul temer po dve desaťročia bohatú činnosť prekladateľskú a jazykovednú.

Keď sme charakterizovali (SR 26, 1961, 374) dielo Jána Mihála pri jeho sedemdesiatke, zdôraznili sme jeho činnosť v oblasti kultúry reči, spomínali sme jeho štúdie a články v časopisoch (Slovenská reč, Slovenský jazyk, Jazykovedný zborník MS, Kultúra, Ľud a i.), jeho učebnicu slovenského jazyka pre gymnáziá i bohatú prekladateľskú činnosť z ruštiny a z angličtiny a očakávali sme ešte nové príspevky, v ktorých by vyložil niektoré menej známe slová a výrazy, najmä z vlastného nárečia. J. Mihál po starších doplnkoch ku Káľalovmu slovníku (v denníku Ľud) uverejňoval nové príspevky, poznámky na okraj *Slovníka slovenského jazyka*, výklady niektorých cudzích slov a frazeologických spojení v našich jazykovedných časopisoch. Ukázal v nich vynikajúcu znalosť materiálu zo slovenských nárečí i schopnosť riešiť niektoré lexikologické a etymologické problémy.

J. Mihál vo svojich odborných štúdiách i vo vlastnej jazykovej praxi opieral sa o reč ľudu, z ktorého vyšiel, zdôrazňoval irečitosť, svojskosť slovenského jazyka a bojovať proti nepotrebným cudzím prvkom v našej reči, a to v pravý čas. V tom videl svoje životné poslanie. Splnil ho podľa najlepších svojich schopností.

E. Jóna

Súpis prác Jána Mihála za roky 1932—1969

Táto bibliografia jazykovedných prác Jána Mihála je usporiadaná chronologicky a ďalej podľa druhu príspevkov: najprv sa v príslušnom roku uvádzajú štúdie v odborných jazykovedných časopisoch a zborníkoch, za nimi (menším typom písma, petitom) školské učebnice, iné články, referáty, drobné príspevky, správy a pod. Názvy jednotlivých prác a časopisov a zborníkov sa uvádzajú v pôvodnom pravopisnom znení.

1932

Vokatív v slovenčine. — Slovenská reč 1, 1932/33, 7—10.

1933

Dôležité maličkosti. — Slovenská reč 2, 1933/34, 76—78.

Slovenské slovesá. — Slovenská reč 2, 1933/34, 107—110, 129—131, 171—174, 203—205, 233—236, 262—266.

Martin Hattala. — Kultúra 5, 1933, 888—893; roč. 6, 1934, 5—9.

Filologické kvodliteb. — Kultúra 5, 1933, 121—123.

Ako píšu po slovensky. — Slovenská reč 1, 1932/33, 169—172, 204—206, 222—225.

Z našich časopisov. [Mladý život, noviny slovenskej mládeže]. — Slovenská reč 1, 1932/33, 181—182.

Nové knihy IG de Maupassant, Život, prel. I. Horváth, Bratislava 1933.] — Slovenská reč 1, 1932/33, 208—209 (posudok jazykovej stránky prekladu).

Nové knihy [Zs. Móricz, Zatratené zlato, prel. A. Göllnerová, Bratislava 1933.] — Slovenská reč 2, 1933/34, 26—28. (posudok jazykovej stránky prekladu).

1934

Sv. Cvril a Metód s hľadiska filologického. — Kultúra 6, 1934, 135—139.

Filologické quodlibet. — Kultúra 6, 1934, 88—90.

Z kníh a časopisov. — Slovenská reč 2, 1933/34, 182—187.

J. Holub, Stručný slovník etymologický jazyka československého, Praha 1933. — Slovenská reč 3, 1934/35, 114—122, 151—159 (ref.).

[W. Umiński, V krajine vychádzajúceho slnka, prel. V. Šlosar, Praha 1933.] — Slovenská reč 2, 1933/34, 212–214 (posudok jazykovej stránky prekladu).

1935

O rýmoch v slovenských veršoch. — Slovenská reč 4, 1935/36, 74–77.

K útokom na Slovenskú reč. — Slovenská reč 3, 1934/35, 231–247.

Zo školských učebníc. — Slovenská reč 3, 1934/35, 280–281.

Poznámky. — Slovenská reč 4, 1935/36, 55–58.

Naša prekladová literatúra. [Životy slovanských apoštolov Cyrila a Metoda, prel. J. Stanislav, Praha 1933.] — Slovenská reč 3, 1934/35, 260–265 (ref.).

Dve slovenské knižky. [J. Grimm, Staré báje grécke, prel. J. Janoška, Liptovský Svätý Mikuláš 1933–1934; Longauer, Pracovná učebnica prírodovedy pre I. triedu meštianskych škôl, Praha 1935.] — Slovenská reč 4, 1935/36, 104–108 (posudok jazykovej stránky publikácií).

1936

Zo slovenského pádoslovnia. — Slovenská reč 4, 1935/36, 193–203, 269–271, 278–287; roč. 5, 1936/37, 27–32, 71–81, 124–128, 172–178, 230–235.

Interpunkcia i spojky *ako*, *alebo*. — Slovenská reč 4, 1935/36, 150–156.

Odpoveď P. K. Šimončičovi. — Slovenská reč 4, 1935/36, 136–137.

Slovenčina v časopisoch a v knihách. — Slovenská reč 4, 1935/36, 260–262.

Jazykovedné glosy. [L. Novák, Jazykovedné glosy k československej otázke, Turčiansky Svätý Martin 1935.] — Kultúra 8, 1936, 273–277 (ref.).

1937

Dva príspevky. (Naše časopisy. — O recenzentoch učebníc.) — Slovenská reč 5, 1936/37, 159–167.

Smutné skúsenosti. — Slovenská reč 6, 1937/38, 90–99.

Pracovné učebnice jazyka slovenského. — Slovenská reč 6, 1937/38, 139–151.

H. L. Mencken, The American language an inquiry into development of english, New York 1936. — Slovenská reč 5, 1936/37, 218–224 (ref.).

J. Holub, Stručný slovník etymologický jazyka československého, 2. vyd., Praha 1937. — Slovenská reč 5, 1936/37, 291–294 (ref.).

Z prekladovej literatúry. [D. S. Merežkovskij, Julián Apostata, prel. J. M. Pridavok, Bratislava 1938.] — Slovenská reč 6, 1937/38, 45–50 (posudok jazykovej stránky prekladu).

1938

Zo slovenskej skladby. — Slovenská reč 6, 1937/38, 177–190, 246–254, 281–285, 335–340; roč. 7, 1938/39, 12–18, 88–96.

Tvaroslovné zvláštnosti z okolia Slov. Ľupče. — Sborník Matice slovenskej 16–17, 1938–1939, 84–98.

Puristické drobnosti. — Slovenská reč 6, 1937/38, 257–262.

1939

Slovenčina v novom položení. — Slovenská reč 7, 1938/39, 189–196.

Spisovný jazyk a nárečie. — Slovenská reč 7, 1938/39, 213–218.

1940

Kongruencia a rekcia. — Slovenský jazyk 1, 1940, 211–217.

O jazykovej svojskosti. — Slovenský jazyk 1, 1940, 3–10, 97–100, 161–165, 264–275.

Rozhod. — Slovenský jazyk 1, 1940, 241–242.

Z. Klemensiewicz, Składnia opisowa współczesnej polszczyzny kulturalnej, Kraków 1937. — Slovenský jazyk 1, 1940, 223–225 (ref.).

Linguistica Slovaca 1–2, 1939–1940. — Slovenský jazyk 1, 1940, 226–227 (ref.).

Nové knihy. [P. Sedmak, Kaplán Martin Čedermac, prel. K. K. Geraldini, Bratislava 1940.] — Slovenský jazyk 1, 1940, 105–107 (posudok jazykovej stránky prekladu).

O knihách. [I. Ilf — J. Petrov, Dvanásť stoličiek, prel. H. Ruppeldtová, Bratislava 1940.] — Slovenský jazyk 1, 1940, 289–290 (posudok jazykovej stránky prekladu).

1941

Bernolákov Slowár. — Sborník Matice slovenskej 19, 1941, 356–388.

O slovenskom slovese. — Sborník Matice slovenskej 19, 1941, 389–402.

Zo slovníka nárečia Slovenskej Ľupče a okolia. — Sborník Matice slovenskej 19, 1941, 420–455.

Z frazeológie Slovenskej Ľupče a okolia. — Sborník Matice slovenskej 19, 1941, 456–461.

J. Stanislav, K jazykovednému dielu Antona Bernoláka, Bratislava 1941. — Sborník Matice slovenskej 19, 1941, 472–473 (ref.).

Linguistica Slovaca 3, 1941. — Sborník Matice slovenskej 19, 1941, 469–471 (ref.).

1942

Jazyková svojkosť. — Slovenská reč 10, 1942/43, 1–3.

1943

Slovenská gramatika s cvičeniami pre I. a II. triedu slovenských gymnázií. Bratislava, Štátne nakladateľstvo 1943. 8°, 300, [4] s.

Sborník Matice slovenskej. Odpoveď na Brtáňovu recenziu jazykovednej časti XIX. ročníka SMS. [Sborník Matice slovenskej 19, 1941.] — Sborník profesorov Slovákov 23, 1943/44, 31–32.

1944

Jednotné gramatické názvoslovie. — Nová škola 4, 1943/44, 319–323.

Prieťahovníky v súvetí. — Nová škola 4, 1943/44, 497–499.

Autor kritikom. — Sborník profesorov Slovákov 23, 1943/44, 122–128 (odpoveď zn. -ň na posudok autorovej učebnice Slovenská gramatika s cvičeniami pre I. a II. triedu slovenských gymnázií, Bratislava 1943 v Slovenskej reči 11, 1943/44, 56–62).

Ešte kritikovi. — Sborník profesorov Slovákov 23, 1943/44, 210–216 (odpoveď Š Peciarovi na jeho posudok autorovej učebnice Slovenská gramatika s cvičeniami pre I. a II. triedu slovenských gymnázií, Bratislava 1943 v Sborníku profesorov Slovákov 23, 1943/44, 114–118).

B. Letz, Kmeňoslovné úvahy, Turčiansky Svätý Martin 1943. — Sborník profesorov Slovákov 23, 1943/44, 163 (ref.).

1946

Dr. Samo Czambel. — Slovenská reč 12, 1946, 191–193.

1947

Slovenská gramatika s cvičeniami pre III. a IV. triedu slovenských stredných škôl. Bratislava, Štátne nakladateľstvo 1947. 8°. 259 s.

1948

Rozbor dvojčlenných viet. — Jednotná škola 3, 1947/48, 220–223.

1954

- Taras Bulba v preklade Jesenskej. — Slovenská reč 19, 1954, 186–190.
Niekoľko poznámok o nových Pravidlách slovenského pravopisu. — Kultúrny život 9, 1954, č. 13 (27. marca), str. 10.

1955

- Výber jazykových prostriedkov a štylistika. — Slovenská reč 20, 1955, 301–305.
O slovenských prekladoch. — Slovenská reč 20, 1955, 168–175.
Ako som rozširoval slovnú zásobu žiakov. (Niekoľko metodických poznámok k vyučovaniu slohu.) — Slovenský jazyk a literatúra v škole 1, 1955, 118–120.
Kapitolky z gramatiky a štylistiky. — Lud 8, 1955, č. 222 (17. sept.), str. 5; č. 228 (24. sept.), str. 4; č. 240 (8. okt.), str. 5; č. 246 (15. okt.), str. 4; č. 252 (22. okt.), str. 4; č. 265 (6. nov.), str. 6; č. 271 (12. nov.), str. 4; č. 277 (19. nov.), str. 4; č. 283 (26. nov.), str. 4; č. 289 (3. dec.), str. 4; č. 295 (10. dec.), str. 4; č. 301 (17. dec.), str. 4; č. 307 (24. dec.), str. 4.

1956

- O jazykových prostriedkoch Františka Hečku. — Jazykovedné štúdie I. Spisovný jazyk, Bratislava 1956, 227–253.
K otázkam prekladania. — Slovenské odborné názvoslovie 4, 1956, 124–126.
Samo Czambel (1856–1909). — Slovenská reč 21, 1956, 261–268.
O jazykovej kultúre. — Kultúrny život 11, 1956, č. 7 (18. febr.), str. 10.
Odpoveď Alfonzovi Bednárovi. — Kultúrny život 11, 1956, č. 40 (6. okt.), str. 12. — Tiež v Kapitolkách z gramatiky a štylistiky, Lud 9, 1956, č. 218 (8. sept.), str. 4.
O pravopisných cvičeniach a diktátoch. — Slovenský jazyk a literatúra v škole 2, 1956, 154–155.
Aj v obchode správne po slovensky. — Noviny vnútorného obchodu 3, 1956, č. 27 (9. júla), str. 4.
Je správne slovo *rázcestie*? — Ludový rozhlas 12, 1956, č. 36, str. 13.
Kapitolky z gramatiky a štylistiky. — Lud 9, 1956, č. 7 (7. jan.); č. 13 (14. jan.); č. 19 (21. jan.); č. 31 (4. febr.); č. 37 (11. febr.); č. 43 (18. febr.); č. 50 (25. febr.); č. 62 (10. marca); č. 68 (17. marca); č. 74 (24. marca); č. 80 (31. marca); č. 85 (7. apr.); č. 91 (14. apr.); č. 97 (21. apr.); č. 106 (1. mája); č. 110 (5. mája); č. 122 (19. mája); č. 134 (2. júna); č. 152 (23. júna); č. 158 (30. júna); č. 170 (14. júla); č. 182 (28. júla); č. 218 (8. sept.); č. 224 (15. sept.); č. 230 (22. sept.); č. 242 (6. okt.); č. 248 (13. okt.); č. 260 (27. okt.); č. 256 (3. nov.); č. 272 (10. nov.); č. 278 (17. nov.); č. 284 (24. nov.); č. 290 (1. dec.); č. 296 (8. dec.); č. 309 (23. dec.); č. 313 (30. dec.) (v č. 50 a 80 na str. 6, v ostatných číslach na str. 4).
Cenná príručka pre štúdium slavistiky. [N. A. Kondrašov. Slavianskije jazyki, Moskva 1956.] — Lud 9, 1956, č. 236 (29. sept.), str. 4 (ref.).
O jazykovej kultúre. [J. Horecký, Kultúra slovenského slova, Martin 1956.] — Kultúrny život 11, 1956, č. 7 (18. febr.), str. 10 (ref.).

1957

- Charakteristika breznianskeho nárečia. — Jazykovedné štúdie II. Dialektológia, Bratislava 1957 (vyd. 1958), 193–204.
Ramenite — *ramenitý*. — Slovenská reč 22, 1957, 174–176.
Krása a bohatstvo Timravinej reči. — Slovenský jazyk a literatúra v škole 3, 1957, 159–162.

Jazykový rozbor novely Pani Rafiková. — Slovenský jazyk a literatúra v škole 3, 1957, 257–260.

Kapitolky z gramatiky a štylistiky — *Lud* 10, 1957, č. 5 (5. jan.); č. 17 (19. jan.); č. 29 (2. febr.); č. 59 (9. marca); č. 65 (16. marca); č. 77 (30. marca); č. 83 (6. apr.); č. 89 (13. apr.); č. 99 (27. apr.); č. 117 (18. mája); č. 130 (1. júna); č. 136 (8. júna); č. 142 (15. júna); č. 148 (22. júna); č. 154 (29. júna); č. 160 (6. júla); č. 166 (13. júla); č. 172 (20. júla); č. 178 (27. júla); č. 184 (3. aug.); č. 190 (10. aug.); č. 196 (17. aug.); č. 208 (31. aug.); č. 214 (7. sept.); č. 220 (14. sept.); č. 226 (21. sept.); č. 232 (28. sept.); č. 238 (5. okt.); č. 244 (12. okt.); č. 256 (26. okt.); č. 261 (2. nov.); č. 279 (23. nov.); č. 285 (30. nov.); č. 291 (7. dec.); č. 297 (14. dec.); č. 305 (25.–26. dec.) (v č. 117 na str. 6, v ostatných číslach na str. 4).

Dever — zolvica. — *Rozhlas a televízia* 13, 1957, č. 29, str. 16. — Tamže: *Riadok — radok*, č. 37, str. 13.

Podstatné mená s predponou *ráz-*. — Jazyková poradňa, Bratislava 1957, 133–134.

Jazykové okienko. — Slovenský jazyk a literatúra v škole 3, 1957, č. 7, 3. str. obálky.

1958

O slovesnej predpone *po-* v slovenčine. — Jazykovedné štúdie III. Spisovný jazyk, Bratislava 1958, 189–204.

Vplyv melódie na zmysel vety. — Slovenská reč 23, 1958, 81–91.

A. V. Isačenko, Slovensko-ruský prekladový slovník I, Bratislava 1950; II. Bratislava 1957. — *Nová literatúra* 2, 1958, č. 9, str. 12; č. 10, str. 12–13 (ref.).

V. Machek, Etymologický slovník jazyka českého a slovenského, Praha 1957. — *Nová literatúra* 2, 1958, č. 12, str. 9 (ref.).

O jednom preklade. [A. Tolstoj, *Križová cesta*, prel. P. Branko, Bratislava 1956]. — *Nová literatúra* 2, 1958, č. 1, str. 12–14 (poznámky k jazykovej stránke prekladu).

Kapitolky z gramatiky a štylistiky. — *Lud* 11, 1958, č. 4 (4. jan.); č. 10 (11. jan.); č. 16 (18. jan.); č. 22 (25. jan.); č. 28 (1. febr.); č. 34 (8. febr.); č. 40 (15. febr.); č. 46 (22. febr.); č. 52 (1. marca); č. 58 (8. marca); č. 64 (15. marca); č. 70 (22. marca); č. 76 (29. marca); č. 82 (5. apr.); č. 87 (12. apr.); č. 93 (19. apr.); č. 99 (26. apr.); č. 103 (1. mája); č. 111 (9. mája); č. 117 (17. mája); č. 123 (24. mája); č. 129 (31. mája); č. 135 (7. júna); č. 141 (14. júna); č. 147 (21. júna); č. 153 (28. júna); č. 159 (5. júla); č. 165 (12. júla); č. 171 (19. júla); č. 177 (26. júla); č. 183 (2. aug.); č. 189 (9. aug.); č. 195 (16. aug.); č. 201 (23. aug.); č. 207 (30. aug.); č. 213 (6. sept.); č. 219 (13. sept.); č. 225 (20. sept.); č. 231 (27. sept.); č. 237 (4. okt.); č. 243 (11. okt.); č. 249 (18. okt.); č. 255 (25. okt.); č. 261 (1. nov.); č. 273 (15. nov.); č. 279 (22. nov.); č. 285 (29. nov.); č. 291 (6. dec.); č. 297 (13. dec.); č. 303 (20. dec.) (v č. 103 a 111 na str. 6, v ostatných číslach na str. 4).

Je rad na niekom. — *Rozhlas a televízia* 14, 1958, č. 4, str. 16.

1959

Zo slovenskej frazeológie. — Slovenská reč 24, 1959, 257–271.

O prekladaní z češtiny. — Slovenské pohľady 75, 1959, 1173–1177.

Kapitolky z gramatiky a štylistiky. — *Lud* 12, 1959, č. 9 (10. jan.); č. 15 (17. jan.); č. 39 (14. febr.); č. 51 (28. febr.); č. 63 (14. marca); č. 69 (21. marca); č. 76 (29. marca); č. 80 (4. apr.); č. 96 (11. apr.); č. 92 (18. apr.); č. 98 (25. apr.); č. 110 (9. mája); č. 116 (16. mája); č. 122 (23. mája); č. 128 (30. mája); č. 134 (3. júna); č. 140 (13. júna); č. 146 (20. júna); č. 152 (27. júna); č. 158 (4. júla); č. 170 (18. júla); č. 176 (25. júla); č. 182 (1. aug.); č. 188 (8. aug.); č. 194 (15. aug.); č. 200 (22. aug.); č. 206 (29. aug.); č. 218 (12. sept.); č. 224 (19. sept.); č. 230 (26. sept.); č. 278 (21. nov.); č. 284 (28. nov.); č. 290 (5. dec.); č. 296 (12. dec.); č. 302 (19. dec.); č. 306 (25.–26. dec.) (v č. 206 na str. 6, v ostatných číslach na str. 4).

1960

Z Kukučínovho slovníka. Slovenská reč 25, 1960, 89–104, 137–156.

O slove „chuligán“. — Jazyková poradňa II, Bratislava 1960, 38–39. — Tamže: O slo-

vese mlaniet (90–91). — *Opantať, opantať sa, opantaný* (209–210). — *Luba – Lubka* (230–231).

Kapitolky z gramatiky a štylistiky. — *Lud* 13, 1960, č. 1 (1. jan.); č. 8 (9. jan.); č. 14 (16. jan.); č. 20 (23. jan.); č. 26 (30. jan.); č. 32 (6. febr.); č. 38 (13. febr.); č. 50 (27. febr.); č. 56 (5. marca); č. 68 (19. marca); č. 74 (26. marca); č. 86 (9. apr.); č. 92 (16. apr.); č. 98 (23. apr.); č. 105 (1. mája); č. 114 (9. mája); č. 124 (21. mája); č. 130 (28. mája); č. 136 (4. júna); č. 149 (18. júna); č. 155 (25. júna); č. 179 (23. júla); č. 185 (30. júla); č. 203 (20. aug.); č. 209 (27. aug.); č. 215 (3. sept.); č. 221 (10. sept.); č. 227 (17. sept.); č. 233 (24. sept.); č. 239 (1. okt.); č. 245 (8. okt.); č. 251 (15. okt.); č. 257 (22. okt.); č. 263 (29. okt.); č. 268 (5. nov.); č. 274 (12. nov.); č. 280 (19. nov.); č. 286 (26. nov.); č. 292 (3. dec.); č. 298 (10. dec.); č. 304 (17. dec.) (v č. 1 a 114 na str. 6, v ostatných číslach na str. 4).

1961

Ešte o ľudovej terminológii pri spracovaní konopí a ľanu. — Slovenské odborné názvoslovie 9, 1961, 184–186.

Hodnotné dielo z porovnávacej jazykovedy. [A. V. Isačenko, Grammatičeskij stroj russkogo jazyka s sopostavlenii s slovackim. Morfologija II, Bratislava 1960.] — *Lud* 14, 1961, č. 79 (1. apr.), str. 4 (ref.).

Nad Slovníkom slovenského jazyka. [Slovník slovenského jazyka I, Bratislava 1959, II, Bratislava 1960.] — *Lud* 14, 1961, č. 84 (8. apr.), str. 4 (ref.).

Kapitolky z gramatiky a štylistiky. — *Lud* 14, 1961, č. 25 (28. jan.); č. 49 (25. febr.); č. 73 (25. marca); č. 121 (20. mája); č. 133 (3. júna); č. 151 (24. júna) (vo všetkých číslach na str. 4).

1962

Príslovky času a vid slovies. — Slovenská reč 27, 1962, 212–217.

Merinda. — Slovenská reč 27, 1962, 58.

1963

O prekladoch Gogoľovho Revízora. — Slovenská reč 28, 1963, 239–246.

1964

Poznámky k etymológii a sémantike niekoľkých slovenských slov. — Slovenská reč 49, 1964, 17–25.

Odpoveď Š. Peciarovi. — Slovenská reč 29, 1964, 40–46.

K niektorým pomenovaniám z domáceho tkáčstva. — Československý terminologický časopis 3, 1964, 151–154.

Niektoré včelárske termíny. — Jazyková poradňa III, Bratislava 1964, 35–37. — Tamže: *Test – svokor, testiná – svokra, svat – svatka – svatovci* (61–62). — *Brdo – brdár – brdárka* (83–84). — *O slove rúno* (88–89). — *Co značí sloveso ískať* (91–92). — *Akurát – akurátny – akurátnosť* (211–212).

1965

Viac úcty a pozornosti. — Jazyk a štýl modernej prózy, Bratislava 1965, 165–166.

Srp a kosák. — Slovenská reč 30, 1965, 187.

1966

Pokus o etymológiu niektorých dialektizmov. — Jazykovedné štúdie IX. Dejiny a dialektológia, Bratislava 1966, 169–196.

[Diskusný príspevok na konferencii o slovníku spisovnej slovenčiny, konanej v dňoch 21–23. 6. 1965 v Smoleniciach.] — Slovenská reč 31, 1966, 111.

Nelámte si jazyk! — Kultúrny život 21, 1966, č. 26, str. 5.

Morfológia slovenského jazyka, Bratislava 1966. — Učiteľské noviny 18, 1966, č. 8, str. 6 (ref.).

1967

Pripomienky k výkladu slov v Slovníku slovenského jazyka. — Slovenská reč 32, 1967, 109–113.

Dalšie pripomienky k Slovníku slovenského jazyka. — Slovenská reč 32, 1967, 161–165.

Ešte raz o zámenných príslovkách *ta* – *tam*. — Slovenská reč 32, 1967, 292–294.

O istom preklade. — Kultúra slova 1, 1967, 111–112.

Poznámky k prvým referátom. — Kultúra spisovnej slovenčiny, Bratislava 1967, 77–78 (diskusný príspevok na konferencii o kultúre spisovnej slovenčiny, konanej v dňoch 5.–7. 12. 1966 v Smoleniciach).

Že by „slovenské“ noviny? — Kultúrny život 22, 1967, č. 18, str. 5; č. 19, str. 5; č. 20, str. 5.

Znova o starom. — Kultúrny život 22, 1967, č. 48, str. 5.

Nevyhnutnosť korektúr. [Ž. Gašpariková – A. Kamiš, Slovensko-český slovník, Praha 1967.] — Kultúrny život 22, 1967, č. 40, str. 5 (ref.).

1968

Poznámky k prekladu románu Život Klíma Samgina. [M. Gorkij, Klim Samgin, prel. P. Branko, 2. vyd., Bratislava 1967.] — Pravda, 7. 6. 1968, str. 7.

1969

Pôvod niektorých substantív. — Slovenská reč 34, 1969, 33–36.

Tentoraz o úcte k jazyku. — P 24 — Pravda na weekend 2, 1969, č. 11 (14. marca), str. 6.

Redakčná činnosť

Sborník Matice slovenskej: redaktor roč. 19, 1941.

Zostavil L. Dvonč

Za profesorom Štefanom Tóvikom (1909–1969)

Keď sa univ. prof. PhDr. Štefan Tóvik, CSc., 7. 2. 1969 dožil šesťdesiatich rokov, v usilovnej pedagogickej a vedeckej práci, pri charakteristike jeho doterajšieho diela (SR 34, 1969, 104–106) mohli sme mu zaželať na dokončenie zamýšľaných prác dobré zdravie a čerstvú silu. Po letných prázdninách (2. septembra) došla nám smutná zvesť, že prof. Tóvik náhle zomrel v rodnom Gemeri na dialektologickom výskume a že ho pochovali v Prešove. Tak sa stalo, že zborník prác, ktorý mu spolupracovníci, priatelia a žiaci chystali k 60. narodeninám, vyjde na jeho pamäť posmrtné. V tomto zborníku je bibliografia jeho práce i celkový obraz života a diela až do šesťdesiatky. Štefan Tóvik ostáva nám v pamäti predovšetkým ako usilovný skúmateľ nárečí rodného Gemera, ktorý dôkladne poznal z autopsie: publikované dialektologické štúdie i v rukopise zanechaná monografia majú dokumentárnu, pramennú cenu.

Štefan Tóvik mal – ako každý vedecký pracovník v jeho veku – veľké pracovné plány: dokončiť monografiu o gemerských nárečiach a pokračovať vo výskume východoslovenských nárečí, vývinu slovenského jazyka atď. Monografia o gemerských nárečiach (hláskoslovie a tvaroslovie) je v rukopise hotová. Texty z gemerských nárečí s úvodnou štúdiou sú prichystané na vydanie v sérii regionálnych prác o Gemeri (v Rim. Sobote). Výskum východoslovenských nárečí (slovník), ktorý viedol Š. Tóvik v ústave pri fakulte v Prešove, ostáva ako dlhodobá úloha pre prešovskú katedru slovenského jazyka.

Štefan Tó bik ako vedecký pracovník a pedagóg plnil svoje povinnosti statočne: jeho dokončené práce z dejín slovenského jazyka a dialektológie sú významné príspevky k poznaniu slovenčiny a nazbieraný materiál môže byť dobrým podkladom pre práce mladších jazykovedcov. V týchto prácach ostáva jeho pamiatka živá.

E. Jóna

Jozef Koreň (1888—1969)

Vo vysokom veku po svojej osemdesiatke umrel v Prešove bývalý stredoškolský profesor Jozef K o r e ň. Bol jedným z mála slovenských profesorov, ktorí už hneď po prvej svetovej vojne mohli u nás pracovať i odborne. J. Koreň pokúsil sa v rozličných odboroch vedy dať našej spoločnosti potrebné príručky a učebnice: *Ilustrované dejiny slovenskej literatúry* (1921), *Logiku* (1923), *Základné otázky jazykovedy* (1940); v rukopise zanechal prácu *Myslenie a reč*. Koreňove Základné otázky jazykovedy odborná kritika posúdila svojho času prísne, pretože ostávali na staršom jazykovednom stanovisku, ale podávali na ten čas v prístupnej podobe poučenie o všeobecných otázkach jazyka a jazykovedy v duchu tradičnej metódy historicko-porovnávacej podľa pozitivistickej nemeckej jazykovednej literatúry. V dejinách slovenskej kultúry v období, keď Slovensko nemalo veľa odborných spisovateľov, J. Koreň má svoje miesto ako významný učiteľ a popularizátor i v odbore jazykovedy.

E. Jóna

Správa o V. ročníku Letného seminára slovenského jazyka a kultúry — Studia Academica Slovaca

V. ročník Letného seminára slovenského jazyka a kultúry, ktorý každoročne organizuje pre zahraničných slavistov a iných kultúrnych pracovníkov Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, sa konal od 3. 8. do 30. 8. 1969. O seminár prejavovalo záujem hodne vyše sto záujemcov. Vedenie seminára mohlo však prijať len sedemdesiatdeväť uchádzačov. Pri prijímaní sa dávala prednosť tým kandidátom, ktorí sa zúčastnili na vlaňajšom seminári. Minuloročný seminár sa totiž skončil oveľa skôr, ako sa mal skončiť (pre príchod vojsk piatich štátov Varšavskej zmluvy do Československa). Asi tretina vlaňajších účastníkov bola na seminári i vlani.

Sedemdesiatdeväť účastníkov tohoročného seminára pochádzalo z pätnástich štátov. Je to o niečo menej ako vlani (vlani ich bolo prijatých sto). Bolo ich menej nie pre nedostatok záujmu o štúdium slovenského jazyka a kultúry (ten z roka na rok potešiteľne stúpa), ale pre nedostatok miesta. Tak ako vlani i tohto roku bola najpočetnejšie zastúpená Juhoslávia, ktorá mala 19 účastníkov. Frekventanti z Juhoslávie tvorili osobitné dve skupiny. Mali solídne vedomosti zo slovenčiny (išlo o učiteľov slovenčiny na tamajších slovenských školách a redaktorov slovenských časopisov, vychádzajúcich v Juhoslávii), preto bolo treba pracovať s nimi diferencovane. Boli zverení doc. J. Mistríkovi. Po Juhoslávii nasledovala Nemecká spolková republika s jedenástimi

účastníkmi. Ďalšie poradie bolo takéto: Taliansko mala deväť účastníkov, ZSSR, USA a Francúzsko mali po šiestich účastníkoch, NDR mala päť účastníkov, BLR a PER mali po štyroch účastníkoch, Anglicko, MLR a Rakúsko mali po dvoch účastníkoch, Japonsko, Rumunsko a Západný Berlín mali po jednom účastníkovi.

Ako v minulých rokoch, tak i v tomto roku tvorili prevažnú väčšinu účastníkov pracovníci vysokých škôl (učitelia a poslucháči vyšších ročníkov slavistiky na zahraničných univerzitách). Za nimi nasledovali, vďaka vysokému počtu frekventantov z Juhoslávie, redaktori slovenských časopisov a učitelia slovenčiny. Zvyšok tvorili prekladatelia zo slovenskej literatúry, pracovníci knižnic, akademií a iných vedeckých ústavov a kultúrnych ustanoviení.

Z jazykovedy odznelo na tohtoročnom seminári pätnásť prednášok (uveďme ich v poradí, v akom boli prednesené): E. Pauliny, *Konštantín – Cyril a počiatky slovenskej kultúry*; J. Ružička, *Vývin odborného štýlu spisovnej slovenčiny v posledných päťdesiatich rokoch*; R. Krajčovič, *Praslovanská genéza slovenčiny*; J. Štolc, *Atlas slovenského jazyka*; E. Pauliny, *Bernoláková a Štúrova kodifikácia spisovnej slovenčiny*; J. Mistrík, *Matematické metódy vo výskume slovenčiny*; Š. Ondruš, *Význam slovenskej slovnej zásoby pre rekonštrukciu praslovančiny*; J. Stanislav, *Zo slovenskej historickej syntaxe*; F. Miko, *Generatívna štruktúra slovenskej vety*; L. Ďurovič, *Morfológia slovenčiny na slovanskom porovnávacom základe* (tri prednášky); V. Blanár, *Zo slovenskej historickej lexikológie*; A. Král, *Experimentálny výskum slovenských hlások*; P. Ondrus, *Kvantitatívne slová v slovenčine*.

Okrem jazykovedy bolo prednesených ešte jedenásť prednášok zo slovenskej literatúry, päť prednášok zo slovenských dejín a dve prednášky zo slovenského umenia a kultúry.

Na lektorských cvičeniach sa frekventanti zdokonaľovali v praktickom ovládaní slovenského jazyka. Na základe skúseností z minulého roka boli poslucháči rozdelení do ôsmich krúžkov. Rozdelenie sa urobilo s prihliadnutím na výsledky, ktoré účastníci dosiahli na prvom kontrolnom cvičení. Každý frekventant prečítal kratší slovenský text. Lektor si s každým účastníkom seminára i osobitne pohovoril. Vyžadovala sa tiež reprodukcia príbehu *Vodný chlap* z knihy M. A. Husku Biela plť na Váhu. Podarilo sa takto utvoriť osem dosť homogénnych skupín, do ktorých boli poslucháči zaradení podľa vedomostí zo slovenčiny a podľa svojho materinského jazyka. Ako základná učebná pomôcka sa pre najnižší stupeň používalo skriptum J. Prokopa *Slovenčina pre milovníkov slovenskej kultúry – intenzívny kurz jazyka slovenského pre začiatočníkov*. Skupiny stredne pokročilých používali príručku P. Baláža a M. Darovca *Slovenský jazyk – príručka pre cudzincov*. Tí najpokročilejší pracovali s knihou J. Mistríka *Kompozícia jazykového prejavu*. Mnohí frekventanti s úspechom používali *Krátku gramatiku slovenskú* od E. Paulinyho. Na rozbor textov sa používali tieto diela slovenských spisovateľov: J. Gregor-Tajovský, Prvé hodinky a iné poviedky; V. Šikula, Prázdny so strýcom Rafaelom; R. Jašík, Čierne a biele kruhy; J. Jesenský, Slnečný kúpeľ; K. Jarunková, Jediná.

Znovu nám prichodí konštatovať, že sa lektorom veľmi ťažko pracovalo, lebo zatiaľ nemáme vhodných učebníc slovenčiny pre cudzincov. Opäť sa ukázalo, ako veľmi by sme potrebovali gramatiky a učebnice slovenčiny vo svetových

jazykoch a solidne slovníky typu slovenčina – cudzí jazyk. Bolo by potrebné vypracovať i sériu učebníc slovenčiny určených hlavne pre účastníkov seminára a spracovaných so zreteľom na jeho dĺžku, stupeň znalostí frekventantov a na jazykovú oblasť. To sú úlohy, ktoré nás čakajú pre najbližšie roky.

V rámci exkurzií si účastníci seminára pozreli bratislavský hrad a Slávin (individuálne navštívili mnohí i Devín), veľkomoravské lokality a značnú časť Slovenska (Modra, Trnava, Piešťany, Nitra, Žiar nad Hronom, Sliač, Banská Bystrica, Vysoké Tatry, Levoča, Martin). Vydarila sa i návšteva účastníkov seminára v Jazykovednom ústave L. Štúra SAV, beseda so slovenskými spisovateľmi, stretnutie s pracovníkmi vydavateľstiev Tatran a Slovenský spisovateľ, návšteva Slovenskej národnej galérie, večer slovenskej poézie a hudby a filmové a divadelné predstavenia.

Vedenie letného seminára slovenského jazyka a kultúry malo tohto roku takéto zloženie: Riaditeľom bol prof. E. Paulíny, jeho zástupcom prof. Š. Ondruš. Tajomníkmi boli asist. I. Slimák a asist. M. Čabala. Funkciu lektorov zastávali asistenti P. Baláž, J. Bartoš, M. Darovec, J. Findra, L. Ivaničová, E. Kudlička, J. Mlacek a J. Prokop. Sekretárkou seminára bola J. Wolfová.

Organizátori urobili všetko pre úspešný priebeh seminára. Tohto roku ich práca nebola daromná. Vďaka ich neúnavnej práci v prípravnom období i v priebehu kurzu a všestrannému porozumeniu pracovníkov Ministerstva školstva, Ministerstva kultúry, Rektorátu a Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV a iných ústavov SAV, Zväzu slovenských spisovateľov, Matice slovenskej a ostatných organizácií a jednotlivcov sa seminár v plnej miere vydaril. Svedčili o tom spontánne prejavy spokojnosti účastníkov seminára.

J. Bartoš

ROZLIČNOSTI

Fantazijný. – V *Slovníku slovenského jazyka* chýba pri písmene F príd. meno *fantazijný* (nemá ho napr. ani *Slovník spisovného jazyka českého I*, Praha 1960).

V SSJ I sú spracované tieto slová súvisiace s fantáziou: *fantasta*, *fantastka*, *fantastický*, *fantasticky*, *fantastickosť* i *fantastičnosť*, *fantastika*, *fantázia*, *fantazírovať*, *fantazma*, *fantazmagória*, *fantazmagorický*, *fantazmagorizovať*, *fantazovať*, *fantóm*, *fantómový* (str. 388–389).

Slovo *fantazijný* je zriedkavé, v čase spracúvania písmena F nebolo v archívnom materiáli doložené. Jazyková prax (ako dokazujú dopyty z verejnosti) sa však bez neho nezaobíde.

Nemožno totiž vždy jednoznačne použiť adjektívum *fantastický* pri označovaní súvislosti s fantáziou. Príd. meno *fantastický* je viacvýznamové a do popredia vystupuje druhý, expresívny význam, ktorý spôsobuje nejednoznačnosť vyjadrovania. Preto najmä odborníci (psychológovia, sociológovia, literárni vedci ap.) žiadajú odlišiť významy: 1. založený na fantázii, utvorený fantáziou, príznačný pre fantáziu, podmienený fantáziou, vybájený, vymyslený ap. (t. j. *fantazijný*, resp. *fantastický* v prvom význame) a 2. expr. neobyčajný,

príliš výstredný, obdivuhodný, obrovský, ohromný. Príd. meno *fantazijný* je jednovýznamové, a preto aj jednoznačné a pre terminologickú, odbornú oblasť vhodné.

Z tohto dôvodu treba toto príd. meno (i prípadné odvodeniny) v spisovnej slovenčine považovať za prípustné, správne a potrebné. Slovo *fantazijný* možno použiť v takýchto spojeniach: *fantazijné predstavy, fantazijné obrazy, fantazijná oblasť, fantazijné vidiny*.

V určitých prípadoch možno použiť aj príslovku *fantazijne* a podst. meno *fantazijnosť*.

Neuvedenie slova *fantazijný* v SSJ I treba považovať za nedostatok zapríčinený dokladovým materiálom — ide o zriedkavé slovo, ktoré vzniká až teraz.

Slovo *fantazijný* je utvorené správne, podobne ako iné slová tohto typu, napr. *konfesija — konfesijný*, preto ho bude potrebné zaznamenať nielen v SSJ, ale aj v Slovníku cudzích slov, ktorý ho tiež neuvádza.

M. Ivanová-Salingová

Izoterma, 2. p. mn. č. izoterm, či izoteriem? — *Slovník slovenského jazyka I* (str. 625) v hesle *izoterma* uvádza tvar 2. pádu mn. č. v podobe *izoterm*. Redaktori Vydavateľstva SAV nás upozornili, že odborníkom, ktorí tento termín často používajú (sú to meteorológovia a chemici), je znenie genitívu pl. *izoterm* cudzie. Bežne používajú tvar *izoteriem*. Overili sme si to aj u viacerých odborníkov. Je tu teda rozpor medzi súčasným úzom a kodifikáciou, ktorú reprezentuje Slovník slovenského jazyka (iné slovenské jazykové príručky gen. pl. slova *izoterma* nezaznamenávajú).

Aké pravidlo možno aplikovať pri tvorení 2. p. mn. č. termínu *izoterma*? Ponúka sa tu poučka o tvare bez koncovky s vkladnou samohláskou. Pravidlá slovenského pravopisu formulujú príslušnú poučku pri vzore *žena* takto: „Ak je kmeň zakončený na takú skupinu spoluhlások, ktorá nemôže stáť na konci slova..., tvoríme 2. p. mn. č. bez koncovky, ale s vkladnou samohláskou“ (§ 82, ods. b). Spomedzi samohlások, ktoré sa v tvare 2. p. mn. č. vzoru *žena* vkladajú do niektorých spoluhláskových skupín, pri slove *izoterma* prichádza do úvahy dvojhláska *-ie-* (podľa pravidla, že dvojhláska *-ie-* sa vkladá po predchádzajúcej krátkej slabike). Potvrdzujú nám to tvary gen. pl. viacerých obdobných substantív, ktorých kmeň má krátke slabiky a končí sa na spoluhláskovú skupinu *-rm-*: *farma — fariem, firma — firiem, forma — foriem, norma — noriem, sperma — speriem, surma — suriem* (dvojslabičné), *epiderma — epideriem, platforma — platforiem, reforma — reforiem, uniforma — uniforiem* (viacslabičné). Obdobne by malo byť aj *izoterma — izoteriem*. Rovnaký tvar 2. p. mn. č. majú aj mnohé iné substantíva vzoru *žena*, ktorých kmeň sa končí na spoluhláskovú skupinu.¹ Uvedieme ešte aspoň niekoľko príkladov na substantíva so spoluhláskovou skupinou *-lm-* a *-rn-* na konci kmeňa: *helma — heliem,*

¹ Podrobnejšie poučky o tvorení 2. p. mn. č. pri vzore *žena* uvádzajú *Pravidlá slovenského pravopisu* (§ 82) a *Morfológia slovenského jazyka* (str. 103–104). Veľmi podrobne, ale nie celkom spoľahlivé údaje o tvare gen. pl. vzoru *žena* obsahuje *Gramatika jazyka slovenského* od J. Orlovského a L. Aranya (2. vyd., Bratislava 1947, 138–149).

palma – *paliem*, *šelma* – *šeliem*; *cverna* – *cverien*, *horna* – *horien*, *urna* – *urien* (dvojslabičné), *cisterna* – *cisterien*, *kaverna* – *kaverien*, *lucerna* – *lucerien*, *moderna* – *moderien* (viacslabičné).

Podľa toho, čo sme dosiaľ uviedli, tvar *izoteriem* plne zodpovedá tvaroslovným zákonitostiam súčasnej spisovnej slovenčiny. Ako teda vysvetliť, prečo Slovník slovenského jazyka (SSJ) uvádza tvar *izoterm*? SSJ je spracovaný na základe materiálu slovníkovej kartotéky. V tejto kartotéke sme našli 10 excerpčných lístkov s termínom *izoterma* a na dvoch z nich (z odbornej literatúry) je použitý tvar 2. p. mn. č. v podobe *izoterm* v spojení *mapy izoterm*. Na podobu *izoteriem* niet v kartotéke dokladu. Preto autori SSJ celkom právom zaznamenali v gen. pl. substantíva *izoterma* tvar *izoterm*. Mohli sa pritom oprieť nielen o spomenuté dva doklady na tento tvar, ale aj o istú analógiu blízkych jazykovedných termínov *izoglosa* – *izoglos*, *izolexa* – *izoler*, ktoré majú v gen. pl. tvar bez koncovky a bez zmeny základu (podľa pravidla o gen. pl. prevzatých, nie celkom zdomácnených substantív žen. rodu so samohláskou *e* alebo *o* v kmeni).¹ Tieto a podobné príklady ukazujú, že gramatické pravidlá sa často neuplatňujú priamočiaro a bez výnimky, ale že skôr predstavujú isté výrazné alebo menej výrazné tendencie, ktoré sa rozmanite krížia.

Skutočnosti, ktoré sme uviedli vyššie, svedčia o tom, že v súčasnej spisovnej slovenčine sa v gen. pl. substantíva *izoterma* používa tvar *izoteriem* popri *izoterm*, pričom tvar *izoterm* je na ústupe a víťazí tvar *izoteriem*. V súčasnej spisovnej norme by sme dávali prednosť víťaziacemu tvaru s vkladným *-ie-*. Preto tvar 2. p. mn. č. *izoteriem* treba zaznamenať v budúcich vydaniach normatívnych príručiek spisovnej slovenčiny.

Š. Peciar

Requiem a rekviem. – V rámci Bratislavských hudobných slávností (BHS) odznela aj pôvodná skladba mladého slovenského autora Tadeáša Salvu Requiem aeternam, uvádzaná v skratke aj ako Requiem. (Tak v propagačnom letáčku BHS k tomuto koncertu. ďalej vo Večerníku zo dňa 12. 5. 1969, str. 5, tak i v Matičnom čítaní zo dňa 23. 6. 1969 na str. 8.) Propagačný letáček i referáty v novinách ukazujú, akí sú novinári bezradní, keď majú použiť menej bežné cudzie slovo, ak ho neuvedú výslovne ako slovo citátové.

Requiem aeternam je latinské slovné spojenie, prevzaté ako prvé slová vstupnej modlitby z omše za mŕtvych v rímskej liturgii; znamená „odpočinutie večné“. Často sa tiež používa v jednoslovnej podobe *Requiem*, čo nájdeme aj v citovaných textoch, napr.: *Salvovo Requiem zaznamenalo najvyššiu návštevnosť* (Večerník, c. m.) – *Salvovo Requiem vzniklo po silných impulzoch a udalostiach* (Matičné čítanie, c. m.). Pretože na liturgické texty omše za mŕtvych komponovali mnohí hudobní skladatelia svoje veľké skladby (známe je napr. Verdiho Requiem), vzniklo z latinského citátového slova *requiem* apelatívum, v slovenčine udomácnené vo fonetickej podobe *rekviem* už od čias Czamblova *Slovenského pravopisu* (1890) cez všetky vydania Czamblovej *Rukováti* i cez všetky vydania *Pravidiel slovenského pravopisu*.

Oproti tejto ničím nerušenej pravopisnej jednote máme pri morfológickom

¹ Toto pravidlo uplatnili autori SSJ aj pri substantíve *korma*, pri ktorom sa v SSJ uvádza tvar 2. p. mn. č. v podobe *korm*. Aj v tomto prípade by sme však dali prednosť tvaru *koriem* s vkladným *-ie-*. (V slovníkovej kartotéke nie je doložený ani tvar *korm* ani tvar *koriem*.)

hodnotení slova *rekviem* rozdiely: vo všetkých vydaniach Czamblovej Rukováti spisovnej reči slovenskej sa uvádza ako slovo sklonné: *rekviem*, -u, a tým ho pokladá za podstatné meno mužského rodu (Rukováť, str. 343; Rukováť, 2. vyd., str. 345; Rukováť, 3. vyd., str. 301), kým všetky vydania Pravidiel slovenského pravopisu uvádzajú slovo *rekviem* ako nesklonné, teda neutrum. Tak ho uvádza aj *Slovník cudzích slov*, Bratislava 1966, 929. Nesklonnosť je iste opodstatnená, keď uvažíme, že pôvodná latinská podoba *requiem* nie je vlastne pomenovacím tvarom, ale je to akuzatív od substantíva *requies* (= odpočinutie, odpočívanie, odpočinok). Vo fonetickej podobe a ako nesklonné slovo zaznačuje *rekviem* aj *Slovník slovenského jazyka* (III, 721), a to s dvoma významami. Prvý je liturgický význam: omša za mŕtveho, zádušná omša; druhý je termínom hudobným: skladba smútočného rázu pre omšu za mŕtvych.

Z toho vyplýva, že pri Salvovej skladbe *Requiem aeternam* možno použiť aj apelatívum *rekviem* v druhom význame tohto slova. Preto je v propagačnom letáčku BHS neopodstatnené písanie „Requiem“ vo vete: *Je to [= Salvovo Requiem] rozhodný odklon od tradičného Requiem...* Podobne vo *Večerníku* (c. m.) sa nesprávne používa podoba *requiem* namiesto *rekviem* vo vete: *pri novom, neobvyklom riešení formy requiem*. V jednom i druhom citovanom prípade ide o apelatívum, teda bolo treba písať v podobe *rekviem*: *odklon od tradičného rekviem; pri novom, neobvyklom riešení formy rekviem*.

Ak je v slovenčine udomácnené apelatívum *rekviem* nesklonné, tým menej je opodstatnené skloňovať citátové slovo ako vlastný názov skladby. V Matičnom čítaní (c. m.) použitá podoba *Requia* v spojení *v desiatich častiach* *Requia* je celkom chybná. Malo tam byť: *v desiatich častiach Salvovho Requiem*, teda s genitívom privlastňovacieho prídavného mena, keď je nesklonné základné substantívum *Requiem*. Ale pri použití privlastňovacieho prídavného mena mohlo byť rovnako dobre aj *v desiatich častiach Salvovho rekviem*.

Záverom treba povedať, že v slovenčine máme vlastné meno *Requiem*, ktoré ako citátové slovo môžeme použiť, keď ide o názov skladby, napr. *Verdiho Requiem*, *Salvovo Requiem* (aeternam), i apelatívum *rekviem*, napr. *dnes sú na programe viaceré oratóriá a jedno rekviem*. V oboch prípadoch ide v slovenčine o slová nesklonné.

M. Marsínová

Bungalow — bungalov. — Do nášho jazyka dostalo sa prostredníctvom anglického jazyka aj niekoľko indiánskych výrazov. Jedným z takýchto výrazov je slovo *bungalow*, s ktorým sa stretávame najčastejšie v dobrodružnej literatúre. Prevzali sme ho v pôvodnej anglickej pravopisnej podobe *bungalow*, ale novšie vidieť snahu používať toto slovo v poslovenčenej pravopisnej podobe.

Slovník slovenského jazyka I, Bratislava 1959, 144 uvádza toto slovo v pôvodnej pravopisnej podobe, pričom sa podľa slovníka vyslovuje ako *bangelow*. Ako vidieť, v prvej slabike sa tu žiada pôvodná výslovnosť *ban-*; posledná slabika sa má vyslovovať s *v*, resp. v nom.-akuz. sg. s *u* podobne ako domáce slová typu *kov*, *rov*, *lov* a podobne. Aj *Slovník cudzích slov* od S. Šalinga — M. Šalingovej — O. Petra (2. vyd., Bratislava 1966, 183) zaznamenáva toto slovo v pôvodnej pravopisnej podobe *bungalow*. Výslovnosť sa tu však uvádza dvojaká: *bungalov* i *bangelow*; tu sa teda uznáva za správnu aj výslovnosť podľa pravopisnej podoby (uvádza sa dokonca na prvom mieste). Pokladáme toto spracovanie za správne. Slovo *bungalow* sa dnes skutočne takto aj

vyslovuje. Pri výslovnosti slova *bungalow* ako *bungalov* (-u) je aj celkom prirodzené, že sa pôvodná pravopisná podoba nahrádza podobou *bungalov*, v ktorej sa uvedená výslovnosť zachycuje slovenskými písmenami. Niekoľko príkladov, ktoré sme si zaznamenali: *Bungalov na kolesách* (Pravda, 5. 8. 1967, str. 5). — *Zato častejšie sedí nad gramofónovými platňami a medzi cennými umeleckými predmetmi vo svojom ministerskom bungalove* (Lud, 19. 8. 1967, str. 4). — *V hoteloch, motelloch, vilách a bungalovoch „Piesčitého pobrežia“ bude 50 000 postelí* (Technické noviny 15, 1967, č. 17, str. 8). — *Frank junior má staromládenecký bungalov* (Smena, 5. 1. 1968, str. 10). — *Siotour má 30 000 ubytovacích miest v hoteloch, motelloch, turistických hoteloch, bungalovoch a súkromných vilkách* (Večerník, 2. 10. 1969, str. 1).

Už vo viacerých príspevkoch sme konštatovali, že slová anglického pôvodu sa obvykle preberajú do spisovnej slovenčiny tak, že sa zachováva ich pôvodná pravopisná podoba a výslovnosť, pokiaľ je rozdiel medzi pravopisom a výslovnosťou, sa upravuje podľa pravopisnej podoby, napr. *basket-ball* — *basketbal*. Zriedkavejšie sa prijíma pôvodná výslovnosť a podľa nej sa v slovenčine mení pravopis slova, napr. *juice* — *džús*. Pri slove *bungalov* ide podľa toho pri jeho zdomáčňovaní v spisovnej slovenčine o zmenu výslovnosti podľa pravopisnej podoby. Zároveň sa nahrádza anglická graféma *w* slovenským písmenom *v*, čím sa odstraňuje výrazný cudzí znak z grafickej podoby tohto slova.

L. Dvonč

ozvenu v novšej teoretickej literatúre týkajúcej sa tvorenia slov (domácej i zahraničnej). Knižná práca *Morfematická štruktúra slovenčiny* (1964) je zas priekopnícka aplikáciou matematicko-logických metód na morfematický rozbor (najmä teórie množín pre vymedzenie morfémy, teórie vzťahov pre inventár morfém a teórie grafov i teórie informácie pre odhalenie morfematickej štruktúry). Na základe týchto dvoch prác dosiahol prof. Horecký vedeckú hodnotu doktora vied. Neobyčajne závažná je účasť prof. Horeckého na príprave a vydaní *Slovníka slovenského jazyka* (staral sa o správnosť terminológie). Z oblasti terminológie treba ešte spomenúť nielen jeho redakčnú činnosť v terminologických časopisoch (*Slovenské odborné názvoslovie* a *Československý terminologický časopis* viedol ako ich hlavný redaktor), ale aj jeho spoluúčasť na vydaní zhruba troch desiatok terminologických slovníkov (zväčša ich publikovalo Vydavateľstvo SAV), ktoré podstatnou mierou prispeli k ustáleniu odbornej slovnej zásoby slovenčiny.

Významným úsekom je jeho práca v oblasti jazykovej kultúry. Viac ráz sa zamýšľal nad základnými teoretickými otázkami kultúry jazyka (napr. na konferencii o norme spisovného jazyka r. 1955, na konferencii o vývinových tendenciách dnešnej spisovnej slovenčiny a o problémoch jazykovej kultúry na Slovensku r. 1962 alebo na konferencii o kultúre spisovnej slovenčiny r. 1967), pričom aj tu sa dnes usiluje využiť novšie prístupy k jazyku (*Jazyková kultúra a teória informácie*, Kultúra slova 1, 1967). Nebuduje pritom abstraktnú teóriu kultúry jazyka, ale teóriu pre konkrétny jazyk, v našom prípade slovenský spisovný jazyk (*Z teórie jazykovej kultúry*, KS 2, 1968). Veľký úspech mala knižná publikácia *Kultúra slovenského slova* (1956), o čom svedčí najmä to, že v krátkom čase vyšlo druhé vydanie (1958). Do oblasti jazykovej kultúry patrí aj posudzovanie jazykovej stránky najrozmanitejších rukopisov, najmä odborných diel; početné posudky jazykovej stránky publikácií i časopisov uverejnil v časopisoch, zväčša v Slovenskom odbornom názvosloví a v Československom terminologickom časopise.

Prof. J. Horecký nezabúda ani na potreby našich škôl. Zúčastnil sa na tvorbe učebníc jazykovej výchovy pre stredné školy, píše vysokoškolské skriptá (najnovšie r. 1969 *Úvod do matematickej jazykovedy*), príležitostne uverejňuje príspevky, ktoré pomáhajú zlepšovať vyučovanie jazyka na našich školách (v Slovenskom jazyku a literatúre v škole o morfematickom a slovotvornom rozbere a i.). Na základe vedeckej a pedagogickej činnosti (už viac rokov prednáša na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského) získal vedecko-pedagogickú hodnotu profesora.

V celej činnosti prof. J. Horeckého (bibliografický prehľad jeho prác vyjde v Jazykovednom časopise 21, 1970) je osobitne charakteristická najmä jedna črta. Usiloval sa vždy využívať v maximálnej miere výdobytky teoretického myslenia svetovej lingvistiky. Svedčí o tom už napr. jeho knižná práca *Fonológia latinčiny*, v ktorej podáva rozbor fonologického systému s využitím vtedy najmodernejších postupov Pražskej a Kodanskej školy; v záverečnej kapitole o fonologickej charakteristike pádových a osobných morfém v latinčine nachádzame metodické postupy, ktoré sa v novej, vyššej forme uplatňujú v súčasnej matematickej jazykovede. Prof. J. Horecký je priekopníkom a zakladateľom tohto štúdia na Slovensku. Ak by sme však chceli deliť činnosť prof. Horeckého na obdobie, v ktorom uplatňoval tzv. klasické metódy jazykovedného výskumu, a na novšie obdobie s modernými metódami, bolo by takého